

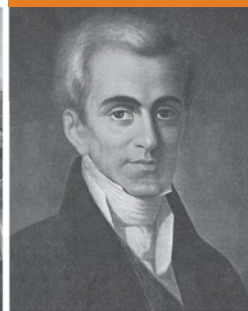
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Ιωάννης Κολιόπουλος
Αθανάσιος Καλλιανιώτης

Ιάκωβος Μιχαηλίδης
Χαράλαμπος Μηνάογλου

ΒΙΒΛΙΟ ΔΑΣΚΑΛΟΥ

Ιστορία του νεότερου και σύγχρονου κόσμου

Στ' Δημοτικού

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ
«ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ»

Ιστορία ΣΤ' Δημοτικού
Ιστορία του νεότερου και σύγχρονου κόσμου

Βιβλίο δασκάλου

ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

Ιωάννης Κοηλόπουλος

Ομότιμος Καθηγητής

Ιάκωβος Μιχαηλίδης

Επίκουρος Καθηγητής, ΑΠΘ

Αθανάσιος Καληλιανιώτης

Σχολικός Σύμβουλος

Δρ Νεότερης Ιστορίας

Χαράλαμπος Μηνάογλου

Εκπαιδευτικός, Δ.Ε.

Δρ Νεότερης Ιστορίας

ΚΡΙΤΕΣ-ΑΞΙΟΛΟΓΗΤΕΣ

Ελένη Αγγελομάτη-Τσουγκαράκη

Καθηγήτρια, Ιόνιο Πανεπιστήμιο

Ιωάννης Κάππος

Σχολικός Σύμβουλος

Αντώνης Σμυρναίος

Σχολικός Σύμβουλος

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Βασίλης Δημητριάδης

Φιλολόγος

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΓΙΑ ΤΗ ΣΥΓΓΡΑΦΗ
ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ
ΤΟΥ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟΥ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟΥ

Γεώργιος Σκαθιάπας

Σύμβουλος Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

Ιωάννης Παπαρηγορίου*

Πρώην Σύμβουλος Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

ΠΡΟΕΚΤΥΠΩΤΙΚΕΣ
ΕΡΓΑΣΙΕΣ

University Studio Press

Εκδόσεις Επιστημονικών Βιβλίων & Περιοδικών

* συμμετείχε στο πρώτο μέρος του διδακτικού πακέτου

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ
ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ

Ιωάννης Κοηλιόπουλος | Ιάκωβος Μιχαηλίδης
Αθανάσιος Καλλιανιώτης | Χαράλαμπος Μηνάογλου

Ιστορία ΣΤ' Δημοτικού
Ιστορία του νεότερου και σύγχρονου κόσμου

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΑΘΗΝΑ

Περιεχόμενα

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	9
Α. ΟΡΙΣΜΟΙ – ΠΗΓΕΣ – ΜΕΘΟΔΟΙ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ	9
Β. Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΩΣ ΜΑΘΗΜΑ ΚΑΙ ΤΟ «ΒΙΒΛΙΟ ΙΣΤΟΡΙΑΣ»	13

ΠΡΩΤΗ ΕΝΟΤΗΤΑ	27
----------------------------	----

Οι εξελίξεις στην Ευρώπη κατά τους Νεότερους Χρόνους (μέσα 15^{ου} αιώνα – αρχές 19^{ου} αιώνα)

1. Η Αναγέννηση και η Θρησκευτική Μεταρρύθμιση	27
2. Από τις Γεωγραφικές Ανακαλύψεις στο Διαφωτισμό	31
3. Η Αμερικανική και η Γαλλική Επανάσταση.....	35

ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΝΟΤΗΤΑ	37
------------------------------	----

Οι Έλληνες κάτω από την οθωμανική και τη λατινική κυριαρχία (1453-1821)

1. Η κατάκτηση της ελληνικής Χερσονήσου	37
2. Οι συνθήκες ζωής των υποδούλων	41
3. Η θρησκευτική και η πολιτική οργάνωση των Ελλήνων	43
4. Οι Κλέφτες και οι Αρματολοί	45
5. Η οικονομική ζωή	47
6. Οι Έλληνες των παροικιών και των Παραδουνάβιων Ηγεμονιών	50
7. Οι δάσκαλοι του Γένους	53
8. Ο Ρήγας Βελεστινλής και ο Αδαμάντιος Κοραΐς	56
9. Τα κυριότερα επαναστατικά κινήματα	59
10. Οι αγώνες των Σουλιωτών	61

ΤΡΙΤΗ ΕΝΟΤΗΤΑ	63
----------------------------	----

Η Μεγάλη Επανάσταση (1821-1830)

1. Η Φιλική Εταιρεία	63
2. Η εξέγερση στη Μολδοβλαχία	65
3. Η επανάσταση στην Πελοπόννησο	68

Ιστορία του νεότερου και σύγχρονου κόσμου

4. Η επανάσταση στη Στερεά Ελλάδα	71
5. Η επανάσταση στα νησιά του Αιγαίου	74
6. Η επανάσταση στην Ήπειρο, τη Θεσσαλία και τη Μακεδονία	77
7. Η άλωση της Τριπολιτσάς	80
8. Οι αγώνες του Κανάρη	83
9. Η εκστρατεία του Δράμαλη - Δερβενάκια	85
10. Ο Μάρκος Μπότσαρης	87
11. Ο Ιμπραήμ στην Πελοπόννησο - ο Παπαφλέσσας	89
12. Η δεύτερη πολιορκία του Μεσολογγίου - ο Διονύσιος Σολωμός	92
13. Οι αγώνες του Καραϊσκάκη	94
14. Ο Φιλελληνισμός	96
15. Η παρέμβαση των Μεγάλων Δυνάμεων και η Ναυμαχία του Ναυαρίνου	98
16. Οι Εθνοσυνελεύσεις και η πολιτική οργάνωση του Αγώνα	100
17. Ο Ιωάννης Καποδίστριας και το έργο του	102
18. Το τέλος της Επανάστασης και η ελληνική ανεξαρτησία	104

ΤΕΤΑΡΤΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

107

Η Ελλάδα στον 19^ο αιώνα

1. Η βασιλεία του Όθωνα – ο Ιωάννης Κωλέττης	107
2. Η βασιλεία του Γεωργίου Α' – ο Χαρίλαος Τρικούπης	110
3. Επαναστατικά κινήματα στη Μακεδονία και την Κρήτη	113
4. Η Ελλάδα στα τέλη του 19 ^{ου} αιώνα	116
5. Η Θράκη, η Μικρά Ασία και ο Πόντος, ακμαία ελληνικά κέντρα	119
6. Η κρίση στα Βαλκάνια	121

ΠΕΜΠΤΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

125

Η Ελλάδα στον 20^ό αιώνα

1. Από τον Ελληνοτουρκικό Πόλεμο του 1897 στον Μακεδονικό Αγώνα	125
2. Το κίνημα στο Γουδί και η κυβέρνηση Βενιζέλου	130
3. Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι	131
4. Η Ελλάδα στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο	136
5. Η Μικρασιατική Εκστρατεία και η Καταστροφή	139
6. Ο Μεσοπόλεμος	142

7. Το Αλβανικό Έπος	145
8. Η γερμανική επίθεση και ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος	149
9. Μία δεκαετία αγώνων και θυσιών για την ελευθερία (1941 - 1949)	152
10. Η μεταπολεμική ανασυγκρότηση της Ελλάδας (1950 - 1974)	156
11. Το Κυπριακό ζήτημα	160
12. Η Ελλάδα και η ευρωπαϊκή της πορεία	164

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Α. ΟΡΙΣΜΟΙ – ΠΗΓΕΣ – ΜΕΘΟΔΟΙ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Τι είναι Ιστορία

Για να κατανοήσουμε και να μελετήσουμε την έννοια της Ιστορίας σε όλο της το εύρος, θα πρέπει να την θεωρήσουμε ως τρισδιάστατη. Πρώτα απ' όλα, λοιπόν, ο όρος Ιστορία υποδηλώνει την ίδια την ιστορική πραγματικότητα. Κατά δεύτερο λόγο, ο όρος αναφέρεται στη θεωρητική επιστήμη,¹ η οποία ασχολείται με τη συστηματική έρευνα, γνώση και ερμηνεία της Ιστορίας ως ιστορικής πραγματικότητας. Τρίτον, Ιστορία ονομάζεται και η παρουσίαση των πορισμάτων της επιστημονικής έρευνας κάποιου ιστορικού σε συστηματική μορφή. Η δεύτερη και η τρίτη διάσταση της Ιστορίας συναποτελούν την Ιστορία ως Ιστοριογραφία.²

Οι αντιλήψεις για την επιστήμη της Ιστορίας, όπως εκφράστηκαν από την αρχαιότητα έως σήμερα, αποτελούν απαύγασμα των εκάστοτε πολιτικών και κοινωνικών συνθηκών. Η ιστορική σκέψη και πρακτική έλαβε επιστημονικά χαρακτηριστικά υπό την επίδραση του γερμανικού ιστορισμού του 19^{ου} αιώνα, ο οποίος διαμορφώθηκε με βάση το φιλοσοφικό ρεύμα του θετικισμού.

¹ «Επιστήμη μπορούμε ν'αποκαλέσουμε το σύνολο του αντικειμενικού χαρακτήρα συστηματικών γνώσεων επί διαφόρων τομέων του επιστητού [...]. Δεν υπάρχει ενιαίο, λογικά συνεχόμενο σύστημα επιστημών. Υπάρχουν μάλλον πολλές επιστήμες με ρευστά πολλές φορές μεταξύ τους όρια [...]. Επιστήμη σημαίνει συνεχή πνευματική δημιουργία και απαρτισμό ενός διαρκώς αυξανόμενου θησαυρού συστηματικών γνώσεων που βρίσκονται σε πολυειδείς σχέσεις με τις υπόλοιπες πολιτιστικές δημιουργίες [...]. Στη Δύση και στο δυτικό πολιτισμό, η Επιστήμη, κυρίως από την εποχή του Διαφωτισμού, βρίσκεται στο πολιτιστικό επίκεντρο τόσο αποφασιστικά όσο σε κανέναν άλλο πολιτισμό [...]. Βασικές προϋποθέσεις για την ορθή καλλιέργεια της επιστήμης και για την επιστημονική πρόοδο είναι η ελεύθερη άσκηση της επιστήμης και η ελεύθερη διδασκαλία της. Τούτο είναι αρχή γενική για κάθε επιστήμη, απαραίτητη όμως ιδιαίτερα για τις ανθρωπιστικές και ιστορικές επιστήμες». Βλ. Ι. Καραγιαννόπουλος, *Εισαγωγή στην επιστήμη της Ιστορίας*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 1989, σσ. 8-14.

² Ι. Καραγιαννόπουλος, *ό.π.*, σσ. 15-16.

Ήδη όμως από τα αρχαία χρόνια ο Ηρόδοτος και ο Θουκυδίδης είχαν κάνει το διαχωρισμό ανάμεσα στα «ιστορικά γεγονότα» και τα «απλά συμβάντα». Βεβαίως από τον 19^ο αιώνα έως σήμερα έχει συντελεστεί μεγάλη πρόοδος στην Ιστορία. Η δεκαετία του 1920 υπήρξε ιδιαίτερα γόνιμη στη δημιουργία νέων θεωριών και αντιλήψεων για την επιστήμη της Κλειούς. Τότε ακριβώς εμφανίστηκαν διάφορες ιστορικές σχολές: στη Γαλλία γεννήθηκε η νέα ή συνολική Ιστορία, η Αμερική υπήρξε το λίκνο της νέας οικονομικής ιστορίας ενώ παράλληλα άνθισε και ο ιστορικός υλισμός.³ Οι πιο πάνω σχολές διατύπωσαν νέες θεωρίες για το αντικείμενο της Ιστορίας και τη μεθοδολογία της ιστορικής έρευνας. Σε γενικές γραμμές, η ιστορική σκέψη του 20^ο αιώνα έθεσε υπό αμφισβήτηση ορισμένους από τους πυλώνες της παραδοσιακής ιστοριογραφίας, δίνοντας στην ιστορική έρευνα εντονότερη κοινωνική χροιά. Έτσι, πραγματοποιήθηκε το πέρασμα από την ιστορία των μεγάλων μορφών στην ιστορία των κοινωνικών δομών και των κοινωνικών αλλαγών. Για πρώτη φορά η καθημερινή ζωή των ατόμων μελετήθηκε ως ιστορικό φαινόμενο ενώ η ιστορική ερμηνεία εμπλουτίστηκε με νέες μεθόδους: τη μελέτη της νοοτροπίας των κοινωνικών ομάδων και την ποσοτική αποτύπωση της δράσης των πληθυσμών. Όλες οι παραπάνω εξελίξεις στο χώρο της επιστήμης της ιστορίας έχουν, εν πολλοίς, οριοθετήσει το πλαίσιο μέσα στο οποίο κινείται η σύγχρονη ιστοριογραφία. Πρόκειται αναμφίβολα για μια επιστήμη ανθρωπιστική αλλά και κοινωνική, αφού η κατανόηση της ανθρώπινης συμπεριφοράς και η ανάδειξη των κινήτρων και των συνεπειών της στο κοινωνικό σύνολο αποτελούν τον κύριο στόχο της. Έτσι ο διάλογος ανάμεσα στο παρελθόν και το παρόν, με τη διαμεσολάβηση του ιστορικού, εξακολουθεί να παραμένει ένα συναρπαστικό ταξίδι, στο οποίο ο κάθε αναγνώστης είναι καλεσμένος να συμμετάσχει.

Πηγές της Ιστορίας

Οπωσδήποτε ο ιστορικός είναι πολύ δύσκολο και στις πλείστες των περιπτώσεων αδύνατον να εξετάσει, όπως ο δημοσιογράφος ή ο πολιτικός αναλυτής, τα γεγονότα που τον ενδιαφέρουν τη στιγμή και στον τόπο που διαδραματίζονται. Επομένως είναι υποχρεωμένος να καταφύγει στη μελέτη των πηγών, ώστε να βρει τις απαντήσεις στα ερωτήματά του. «Η ιστορία γίνεται βέβαια με τις γραπτές πηγές. Όταν υπάρχουν. [...] Με μια λέξη, με ό,τι συνδέεται με τον άνθρωπο, εξαρτάται απ' αυτόν, του χρησιμεύει, τον εκφράζει, δηλώνει

³ Γ. Γιαννόπουλος κ.ά., *Εισαγωγή στις ιστορικές σπουδές*, ΟΕΔΒ, Αθήνα, 1990, σσ. 7-9, Γιακουμής, *Η Ιστορία ως έρευνα και κριτική*, Πατάκης, Αθήνα, 1984, σσ. 46-52.

την παρουσία, τη δραστηριότητα, τις προτιμήσεις και τις συμπεριφορές του ανθρώπου. (Λυσιέν Φεμπρ, *Combats pour l'histoire*, Παρίσι 1953, σ. 428)». Πηγές της Ιστορίας θεωρούνται τα γραπτά μνημεία, η προφορική παράδοση (θρύλοι, μύθοι κτλ.), τα αρχαιολογικά μνημεία, τα εικαστικά έργα και το οπτικοακουστικό και ηλεκτρονικό υλικό (φωτογραφίες, κινηματογραφικές ταινίες ντοκιμαντέρ, διαδίκτυο). Οι πηγές χωρίζονται σε πρωτογενείς και δευτερογενείς. Οι πρωτογενείς πηγές αποτελούν αυθεντικές μαρτυρίες και είναι μέρος της ίδιας της ιστορικής πραγματικότητας. Τέτοιες πηγές είναι τα κείμενα των συνθηκών, οι νομοθεσίες, τα έγγραφα, τα νομίσματα, τα αρχαιολογικά μνημεία και το πρωτότυπο οπτικοακουστικό υλικό. Από την άλλη οι δευτερογενείς πηγές, όπως είναι οι ιστοριογραφίες, οι χρονογραφίες, τα απομνημονεύματα και η λογοτεχνία, παρουσιάζουν την ιστορική πραγματικότητα σύμφωνα με τη γνώμη του συγγραφέα τους.

Αξιοπιστία των ιστορικών πηγών

Ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα του ιστορικού είναι ο έλεγχος της αξιοπιστίας των πηγών του. Κι αυτό διότι ορισμένες πηγές είναι χαλκευμένες ενώ οι περισσότερες επηρεάζονται από τα συμφέροντα και τα φρονήματα του συντάκτη τους. Ακόμη, και τα διπλωματικά έγγραφα εκφράζουν, κατά κανόνα, την οπτική των συντακτών τους, οι οποίοι, προβάλλουν περισσότερο τα γεγονότα, τις συζητήσεις και τις απόψεις που τους εξυπηρετούν, υποβαθμίζοντας παράλληλα όσα αντίκεινται στα συμφέροντά τους. Το βάσανο του θηρευτή της αλήθειας τόνιζε και ο Θουκυδίδης, γράφοντας γι' αυτή: στο ορθό «ἐπιπόνως δὲ ἠύρισκετο, διότι οἱ παρόντες τοῖς ἔργοις ἐκάστοις οὐ ταῦτα περὶ τῶν αὐτῶν ἔλεγον, ἀλλ' ὡς ἐκατέρων τις εὐνοίας ἢ μνήμης ἔχοι»⁴. Όμως ο θεράπων της Κλειούς δεν είναι μόνος στο έργο του. Η πολύπλευρη μόρφωσή του και τα πορίσματα άλλων επιστημών αναδεικνύονται σε αξιόπιστους οδηγούς και συμπαραστάτες.

Συστήματα Χρονολόγησης

Ο υπολογισμός του χρόνου αποτελεί μία παλαιά ανάγκη του ανθρώπου, η οποία γεννήθηκε μέσα από την παρατήρηση της εναλλαγής σε ημέρα και νύχτα, της διαδοχικής εμφάνισης των εποχών, των κινήσεων των άστρων, του ήλιου και της σελήνης. Η παρατήρηση μετουσιώθηκε σε σύστημα στο σεληνιακό και το ηλιακό ημερολόγιο. Έτσι, το αστρονομικό έτος ισούται με 365

⁴ Θουκυδίδης, *Ιστορίαι*, Α.22,3.

ημέρες, 5 ώρες, 48 λεπτά και 46 δευτερόλεπτα. Η διαίρεση του έτους σε εβδομάδες υπήρξε «κατάκτηση» των Εβραίων και υιοθετήθηκε από τους Χριστιανούς και τους Μουσουλμάνους. Οι αρχαίοι Αιγύπτιοι και Ρωμαίοι είχαν αμιγές ηλιακό ημερολόγιο. Για τους πρώτους, αρχή του έτους λογίζονταν η 29^η ή 30^η Αυγούστου ενώ για τους δεύτερους η 1^η Ιανουαρίου. Οι αρχαίοι Έλληνες χρησιμοποίησαν ποικίλους τρόπους χρονολόγησης. Οι αρχαίοι Αθηναίοι υπολόγιζαν το χρόνο με βάση τη θητεία του επώνυμου άρχοντα, οι Σπαρτιάτες λάμβαναν ως μέτρο τη θητεία των εφόρων ενώ στο Άργος το αντίστοιχο μέτρο θεωρούνταν η θητεία της ιέρειας της Ήρας. Κοινό σύστημα –γεγονός που μαρτυρεί και τους πανελλήνιους δεσμούς– ήταν η χρονολόγηση με βάση τις Ολυμπιάδες. Η πρώτη Ολυμπιάδα τοποθετείται στο 776 π.Χ. Οι Ρωμαίοι υπολόγιζαν το χρόνο με αφετηρία το έτος κτίσεως της Ρώμης (753 π.Χ.) αλλά και με βάση την ετήσια αρχή της υπατείας. Η κατάργηση της υπατείας από τον Ιουστινιανό, το 541 π.Χ., οδήγησε στην ακρήστευση του συστήματος.

Ο χριστιανικός κόσμος, με τη σειρά του, εισήγαγε το δικό του σύστημα χρονολόγησης. Τον 6^ο αιώνα ο μοναχός Διονύσιος ο Μικρός υπολόγισε τη γέννηση του Χριστού με βάση το έτος δημιουργίας του κόσμου. Επομένως, το πρώτο έτος της σημερινής χρονολογίας αντιστοιχεί στο έτος 5508/9 από κτίσεως κόσμου. Τον 5^ο αιώνα στο Βυζάντιο καθιερώθηκε ως αρχή του έτους η 1^η Σεπτεμβρίου, νοποία αποτελεί έως και σήμερα την πρώτη ημέρα του εκκλησιαστικού έτους. Στη βυζαντινή διοίκηση χρησιμοποιήθηκε η μέτρηση σε ινδικτιώνες που φέρει τις καταβολές της στην αρχαία Αίγυπτο και τις αναθεωρήσεις των καταστίχων και βασίζεται σε μία περίοδο δεκαπέντε ετών: δηλαδή το πρώτο έτος αντιστοιχεί στην πρώτη ινδικτιώνα, το δεύτερο στη δεύτερη, το δέκατο πέμπτο στη δέκατη πέμπτη ενώ από το δέκατο έκτο η μέτρηση ξαναρχίζει από την αρχή. Στο Βυζάντιο αφετηρία της πρώτης ινδικτιώνας θεωρήθηκε η 1^η Σεπτεμβρίου του 312. Η δημιουργία του κόσμου ως χρονολογική αφετηρία απαντάται κυρίως σε παλιούς ναούς ή σε παλιά εκκλησιαστικά έγγραφα και βιβλία.

Το Ιουλιανό ημερολόγιο [=έτος 365 ημερών και μίας επιπλέον ανά 4 χρόνια] καθιερώθηκε από τον Ιούλιο Καίσαρα το 45 π.Χ. και παρέμεινε σε ισχύ για πολλούς αιώνες. Η απόκλιση που παρουσίασε, οδήγησε το 1582 τον πάπα Γρηγόριο ΙΓ' στην καθιέρωση του Γρηγοριανού ημερολογίου. Το τελευταίο καθιερώθηκε αμέσως στο παπικό κράτος και στις περισσότερες καθολικές χώρες. Η αντικατάσταση του παλαιού ημερολογίου από το καινούργιο πραγματοποιήθηκε για ορισμένες χώρες μόλις τον 20^ο αιώνα: στη Ρωσία μετά την Επανάσταση του 1917, στην Τουρκία το 1914 και στην Ελλάδα το 1923. Τα Ορθόδοξα Πατριαρχεία και το Άγιο Όρος διατήρησαν το Ιουλιανό

ημερολόγιο.

Όσον αφορά στους Μουσουλμάνους, η χρονολόγηση αρχίζει με την Εγίρα, την μετοικεσία δηλαδή του Μωάμεθ από τη Μέκκα στη Μεδίνα το 622 μ.Χ. Επομένως, το έτος 622 μ.Χ. αποτελεί το πρώτο έτος του μουσουλμανικού ημερολογίου.

B. Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΩΣ ΜΑΘΗΜΑ ΚΑΙ ΤΟ «ΒΙΒΛΙΟ ΙΣΤΟΡΙΑΣ»

1. Διδακτική της Ιστορίας

Ο νευραλγικός ρόλος της Ιστορίας ως μαθήματος στη διαμόρφωση εθνικής αλλά και κοινωνικής συνείδησης καθιστά τη λειτουργία του πολυδιάστατη. Δηλαδή, η σημασία του μαθήματος δεν περιορίζεται στο επίπεδο των γνώσεων αλλά επεκτείνεται και στο επίπεδο των αξιών. Δεν είναι, επομένως, τυχαίο που το Συμβούλιο της Ευρώπης ορίζει ως βασική αρχή της διδασκαλίας της Ιστορίας την παράλληλη προβολή της εθνικής ταυτότητας, της συμβολής των λαών στον παγκόσμιο πολιτισμό, του σεβασμού στον άλλο/γείτονα, και της εξάλειψης των κοινωνικών και εθνικών προκαταλήψεων.

Οι ιδιαιτερότητες της Ιστορίας ως μαθήματος και οι νέες θεωρίες των επιστημών της αγωγής φέρουν τον διδάσκοντα αντιμέτωπο με μια σειρά προκλήσεων. Για να γίνουμε πιο σαφείς:

- 1) Οποσδήποτε η ύλη που περιλαμβάνεται στο σχολικό εγχειρίδιο είναι περιορισμένη, με συνέπεια πολλά ιστορικά γεγονότα να μην παρουσιάζονται καθόλου. Επομένως, μία συνοπτική εποπτεία της ύλης από το δάσκαλο είναι απαραίτητη.
- 2) Η ιδιαιτερότητα της Ιστορίας ως επιστήμης του παρελθόντος και η ηλικία των μαθητών καθιστούν απαραίτητη προϋπόθεση για την κατανόηση των γεγονότων την «αναβίωση» των συνθηκών, υπό τις οποίες αυτά διαδραματίστηκαν. Η ακριβής οριοθέτηση του θέματος, η παραστατική διδασκαλία του και η παρουσίαση του πλαισίου αποτελούν τα κλειδιά για την επίτευξη του πιο πάνω στόχου.
- 3) Στόχος κατά τη διδασκαλία του μαθήματος πρέπει να είναι η πολυπρισματική προσέγγιση της ύλης ώστε, μέσα από την ομαδοσυνεργατική οργάνωση του μαθήματος, το παιδί να αναπτύσσει ιστορική σκέψη και γνώση. Ο δάσκαλος οφείλει να αξιοποιεί σε κάθε περίπτωση γραπτές και εικαστικές πηγές, χάρτες, διαγράμματα αλλά και τις νέες τεχνολογίες. Με τον τρόπο αυτό δημιουργείται ένα πλαίσιο διερευνητικής μάθησης, όπως

υπαγορεύεται από τη σύγχρονη διδακτική της Ιστορίας. Η τελευταία στοχεύει ακριβώς στη «δυναμική» επεξεργασία του υποστηρικτικού υλικού κάθε ενότητας από τους μαθητές, υπό την καθοδήγηση πάντα του δασκάλου.

2. Βασικές αρχές

Ο δάσκαλος οφείλει να επιλέγει την ύλη και τον τρόπο παρουσίασής της με επιστημονική υπευθυνότητα. Επομένως, πρέπει αφενός οι γνώσεις να είναι έγκυρες και αφετέρου η διδασκαλία τους να γίνεται στο κατάλληλο παιδαγωγικό περιβάλλον, όπου θα προάγεται η κριτική σκέψη του μαθητή και όχι η στείρα απομνημόνευση. Σ' ένα τέτοιο περιβάλλον ο μαθητής θα είναι σε θέση να αναπτύσσει τις βασικές νοητικές λειτουργίες του: την επαγωγική και παραγωγική σκέψη, την ανάλυση, κατηγοριοποίηση και αιτιολόγηση απόψεων, τη διατύπωση υποθέσεων, την εξαγωγή συμπερασμάτων, τη διάκριση αιτιών και αφορμών από το αποτέλεσμα κ.ά. Η προσέγγιση των ιστορικών πηγών μέσα από τη διατύπωση απόψεων από τους μαθητές και τον διάλογο αποτελεί άριστο μέσο διερεύνησης των ιστορικών γεγονότων. Χρειάζεται, τέλος, να τονιστεί ότι ο δάσκαλος δεν πρέπει να προβάλλεται ως ιστορική αυθεντία αλλά ως εμπυκωτής και συντονιστής της ομαδοσυνεργατικής ανακαλυπτικής μάθησης.

Μεθοδολογία

Ως γνωστόν, η παραδοσιακή διδασκαλία εδράζεται στην προφορική παρουσίαση της διδακτέας ύλης. Διδακτικά μέσα αποτελούν το σχολικό βιβλίο και ο πίνακας ενώ ο τρόπος διδασκαλίας των μαθητών είναι όμοιος. Τα δεδομένα διαφοροποιούνται στην ομαδοσυνεργατική μέθοδο, όπου η διαδικασία μάθησης εξελίσσεται σε πιο σύνθετη, πιο δημιουργική και οπωσδήποτε πιο ενδιαφέρουσα. Στην περίπτωση αυτή ο ρόλος των μαθητών, που αναλαμβάνουν διάφορες δραστηριότητες και εκπονούν σχέδια εργασίας, είναι σαφώς πιο ενεργητικός. Σε κάθε περίπτωση, ο δάσκαλος είναι αυτός που θα αποφασίσει τον προσφορότερο τρόπο διδασκαλίας. Αυτός γνωρίζει καλύτερα από τον καθένα τις ανάγκες, τις δυνατότητες και τους περιορισμούς των συγκεκριμένων, κάθε φορά μαθητών του, δεδομένα με τα οποία θα πρέπει να καθορίζεται η διεξαγωγή του μαθήματος.

α) **Η αφήγηση.** Η αποτελεσματικότητα της αφήγησης εξαρτάται από το συνδυασμό της με τον διάλογο, ο οποίος οδηγεί στη συμμετοχή των μαθητών στη μαθησιακή διαδικασία. Οπωσδήποτε η αφήγηση είναι απαραίτητη για την παρουσίαση της νέας ενότητας. Ωστόσο, ο δάσκαλος δεν πρέπει να λησμονεί ότι η αφήγηση απαιτείται να είναι συνοπτική, ώστε να μην αποβαί-

νει εις βάρος της κριτικής επεξεργασίας της ιστορικής ύλης. Κατά την παρουσίαση της νέας ενότητας, ο δάσκαλος έχει την δυνατότητα να συνδυάζει την αφήγηση με την παρουσίαση στον πίνακα ενός διαγράμματος, στο οποίο θα τονίζονται τα κύρια ονόματα καθώς και οι βασικές έννοιες του μαθήματος.

β) **Ο διάλογος.** Βασική επιδίωξη του διαλόγου είναι η ενθάρρυνση για συμμετοχή ολόκληρης της τάξης στη συζήτηση, μέσα από την παρουσίαση των γνώσεων και των εμπειριών του κάθε μαθητή. Έτσι, ανοίγεται ο δρόμος αφενός για τη σύνδεση και παραβολή των εξιστορούμενων γεγονότων με άλλα και αφετέρου για διεπιστημονικές και διαθεματικές προεκτάσεις σε άλλα γνωστικά αντικείμενα, όπως η γεωγραφία και η λογοτεχνία. Ο διάλογος κρίνεται προσφορότερο να χρησιμοποιηθεί περισσότερο κατά την «εξέταση» του μαθήματος, αφού δηλαδή έχει προηγηθεί η αφήγηση από τον δάσκαλο. Τότε είναι δυνατή η συμμετοχή περισσότερων μαθητών, καθώς έχουν ήδη εξοικειωθεί με την ενότητα, την έχουν διαβάσει στο σπίτι και είναι περισσότερο έτοιμοι να καταθέσουν την όποια δική τους άποψη, απορία ή σχόλιο.

γ) **Γραπές εργασίες μαθητών.** Εφόσον σκοπός των εργασιών αυτών είναι η ανάπτυξη κριτικής σκέψης και το έναυσμα για διάλογο, η θεματολογία πρέπει να είναι τέτοια που να υποστηρίζει την ανωτέρω διαδικασία. Οι γραπές εργασίες μπορεί να είναι ατομικές ή ομαδικές και να αναφέρονται σε μία διδακτική ενότητα ή σε ευρύτερες θεματικές ενότητες. Η κριτική επεξεργασία και παρουσίαση ιστορικών πηγών και χαρτών, εικαστικού υλικού, πινάκων και διαγραμμάτων καθώς και η σύνθεση και παρουσίαση παρατηρήσεων και συμπερασμάτων των μαθητών από επισκέψεις σε μουσεία και μνημεία αποτελούν το πλαίσιο, στο οποίο πρέπει να κινούνται οι εργασίες.

δ) **Η έρευνα των πηγών.** Η εισαγωγή των μαθητών στην ιστορική έρευνα με απώτερο σκοπό την ενεργό και διερευνητική θεώρηση της Ιστορίας απαιτεί τη μελέτη των πρωτογενών και δευτερογενών πηγών της. Καθώς οι μαθητές έρχονται αντιμέτωποι με ιστορικά προβλήματα, αναπτύσσουν κριτική σκέψη ώστε να αξιολογούν την εγκυρότητα και την αντικειμενικότητα των πηγών. Η αναζήτηση πηγών, ο εντοπισμός των ιστορικών στοιχείων που περιέχουν, η διερεύνηση της οπτικής του δημιουργού κάθε πηγής, η κριτική εξέταση των υπό διερεύνηση στοιχείων, η εξαγωγή συμπερασμάτων και η ανταλλαγή απόψεων συνιστούν σε γενικές γραμμές τα στάδια, τα οποία περιλαμβάνει η μελέτη των πηγών. Σε νευραλγικό παράγοντα για την αποτελεσματικότητα της μελέτης αναδεικνύεται ο τρόπος, με τον οποίο ο δάσκαλος ασκεί τον συμβουλευτικό και συντονιστικό του ρόλο. Η χρήση των πηγών που περιέχονται στο σχολικό εγχειρίδιο είναι προτιμότερο να γίνεται, αφού έχει ολοκληρωθεί η παρουσίαση της ύλης του σχετικού κεφαλαίου. Η επεξεργα-

σία τους μπορεί να συνίσταται σε ανάγνωση της πηγής από έναν μαθητή ή εναλλακτικά στη σιωπηρή μελέτη της από όλη την τάξη. Κατόπιν ο δάσκαλος επεξηγεί τα σημεία, τα οποία θεωρεί πως εμποδίζουν την κατανόηση των μαθητών. Ακολούθως προχωρεί στην διατύπωση ερωτημάτων, που βοηθούν την τάξη να προσεγγίσει την ιστορική σημασία της πηγής.

ε) **Η βιωματική προσέγγιση.** Η βιωματική προσέγγιση συνίσταται στην «ενεργητική» συμμετοχή των μαθητών στα ιστορικά γεγονότα μέσα από κατάλληλες ερωτήσεις, δραματοποιημένους διαλόγους, συνεντεύξεις από επιζώντες πρωταγωνιστές ή αυτόπτες μάρτυρες των γεγονότων (προφορική ιστορία) και θεατρικές παραστάσεις. Κομβικό σημείο για την επιτυχία της προσέγγισης είναι η προσήλωση στην ιστορική πιστότητα.

στ) **Οι επισκέψεις σε μουσεία, ιστορικούς τόπους και αρχαιολογικούς χώρους.** Οι επισκέψεις αυτές, που συμπληρώνουν τη διδασκαλία στην τάξη, υποστηρίζουν την αισθητοποίηση και την εμπέδωση των γνώσεων. Χρειάζεται πάντως προσοχή και οργάνωση, ώστε η περιήγηση να μην διολισθήσει στην απλή ξενάγηση. Συνεπώς, ο δάσκαλος οφείλει να ενημερώνεται για τα ειδικά εκπαιδευτικά προγράμματα που διοργανώνουν τα μουσεία και να τα αξιοποιεί σε κάθε περίπτωση.

ζ) **Νέες τεχνολογίες.** Οι νέες τεχνολογίες αποτελούν ένα πολυδύναμο όπλο στη φαρέτρα του εκπαιδευτικού. Η αξιοποίηση μιας ποικιλίας τεχνολογικών μέσων και εφαρμογών όπως το διαδίκτυο, τα εκπαιδευτικά λογισμικά, οι διαδραστικοί χάρτες, οι βάσεις δεδομένων, η διασταύρωση πηγών, η σύνθεση ιστορικού ψηφιακού κειμένου, ο ενδοσχολικός και εξωσχολικός διάλογος σε κοινότητες μάθησης, επιτρέπουν πρωτοποριακές προσεγγίσεις του ιστορικού υλικού στο πλαίσιο της τοπικής ιστορίας, της διαθεματικότητας, της ιστορικής έρευνας και της διαχείρισης ιστορικών εννοιών. Η συμπόρευση της διδακτικής της Ιστορίας με τα επιστημονικά και κοινωνικά ρεύματα της εποχής καθώς και η αποτελεσματική ανταπόκρισή της στις προκλήσεις της σύγχρονης Κοινωνίας της Πληροφορίας και της Γνώσης περνούν μέσα από την αποτελεσματική αξιοποίηση των νέων τεχνολογιών. Η ενημέρωση του δασκάλου για τα εκπαιδευτικά λογισμικά του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου για το μάθημα της Ιστορίας στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση καθώς και για τα λογισμικά εκείνα που έλαβαν την έγκριση του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου και του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων είναι απαραίτητη, ώστε να εκμεταλλευτεί το εύρος των προοπτικών που διανοίγονται.

3. Το σχολικό εγχειρίδιο

α) Ιστορική αφήγηση

Στο σχολικό εγχειρίδιο παρουσιάζεται συνοπτικά η ύλη που προβλέπεται από το Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών. Οπωσδήποτε όμως ο ρόλος του δασκάλου δεν περιορίζεται στην απλή αναμετάδοση των γνώσεων του εγχειριδίου αλλά είναι σαφώς πιο ενεργητικός. Δηλαδή, όπου η τοπική ιστορία προσφέρεται για τον εμπλουτισμό της αφήγησης με στοιχεία σημαντικά για την τοπική κοινότητα, ο δάσκαλος οφείλει να αναζητά και να εντάσσει, με τη συνεργασία των μαθητών, τα στοιχεία αυτά στην επεξεργασία του μαθήματος.

β) Συμπληρωματικό υποστηρικτικό υλικό

Παραθέματα από γραπτές πηγές

Τα παραθέματα από γραπτές πηγές είναι σύντομα κείμενα, των οποίων η χρήση στοχεύει στην τεκμηρίωση της αφήγησης ή στην πιο ολοκληρωμένη προσέγγιση των γεγονότων που παρουσιάζονται. Ο δάσκαλος χρειάζεται να ενθαρρύνει τους μαθητές στην αναζήτηση των λόγων που κρύβονται πίσω από τη διαφορετική αποτίμηση των γεγονότων καθώς και στην κατανόηση του ιδεολογικού πυρήνα και των προσλαμβανουσών παραστάσεων των δημιουργών των πηγών. Συνεπώς, η ανάπτυξη και η άσκηση της κριτικής και δημιουργικής σκέψης των μαθητών προκύπτει φυσιολογικά, ως αποτέλεσμα της παραβολής των ποικίλων θέσεων, την αναζήτηση των κινήτρων τους και του διαλόγου που αναπτύσσεται αναφορικά με την εγκυρότητα και την αξιοπιστία τους.

Χάρτες

Καταλυτικό παράγοντα για την κατανόηση των συνθηκών, υπό τις οποίες συντελέστηκαν τα ιστορικά γεγονότα, αποτελεί η γνώση του γεωγραφικού πλαισίου. Επομένως, η χρήση των ιστορικών χαρτών κατά τη διδασκαλία θεωρείται απαραίτητη. Με το χάρτη μπροστά τους οι μαθητές μπορούν πιο εύκολα να τοποθετήσουν στο γεωγραφικό χώρο τα γεγονότα του παρελθόντος και να κατανοήσουν αποστάσεις, δυνατότητες μετακίνησης, μεταφοράς αγαθών, σχέσεων και επικοινωνίας μεταξύ των ανθρώπων παλαιότερων εποχών. Παράλληλα οι χάρτες προβάλλουν με σαφήνεια τα γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά που επηρεάζουν τη διεξαγωγή πολεμικών επιχειρήσεων, τη στρατηγική ή την οικονομική σημασία πόλεων και χωρών ανάλογα με τη γεωπολιτική θέση τους κτλ.

Διαγράμματα

Η λειτουργία των διαγραμμάτων, των πινάκων και των άλλων σχηματικών παραστάσεων έγκειται στην αισθητοποίηση, την ταξινόμηση και την κατανόηση των αφηρημένων εννοιών. Ενώ η ένταξη αριθμητικών μεγεθών στην αφήγηση θα ήταν για τους μαθητές κουραστική και ανιαρή, η σχηματική απεικόνιση καθιστά τη μελέτη τους ευκολότερη. Ιδιαίτερος χρήσιμος είναι ο ρόλος των πινάκων που παρουσιάζουν τα κυριότερα γεγονότα πολεμικών ή άλλων αναμετρήσεων ή ονόματα σημαντικών εκπροσώπων του πνευματικού και καλλιπαιδικού πολιτισμού, που δεν ήταν δυνατόν –λόγω του συνοπτικού χαρακτήρα της αφήγησης– να συμπεριληφθούν σ' αυτήν χωρίς να διασπάρουν τη συνοχή της και να επαυξήσουν υπερβολικά την έκτασή της (σε σχέση με τον διατιθέμενο από το Ωρολόγιο Πρόγραμμα του μαθήματος χρόνο για τη διδασκαλία του βιβλίου).

Εικόνες

Νευραλγική θέση στο σχολικό εγχειρίδιο κατέχει το εικονιστικό υλικό, το οποίο περιλαμβάνει φωτογραφίες προσώπων και κτισμάτων, γελοιογραφίες, σκίτσα, πίνακες ζωγραφικής κ.ά. Βέβαια ο ρόλος των εικόνων δεν είναι απλώς διακοσμητικός, καθώς αυτές προορίζονται να συμβάλουν στην κατανόηση και την κριτική επεξεργασία της ύλης. Στο πλαίσιο αυτό, το εικαστικό υλικό πρέπει οπωσδήποτε να εμπλέκεται τόσο στη διδακτική διδασκαλία όσο και στην αξιολόγηση των μαθητών, διότι αποτελεί «ιστορική πηγή». Είναι δηλαδή οι εικόνες υλικό που μπορεί να αξιοποιηθεί παιδαγωγικά, με απώτερο σκοπό την καλλιέργεια της κριτικής και δημιουργικής σκέψης των μαθητών.

Συμπληρωματικό υποστηρικτικό υλικό

Ο εμπλουτισμός του ποικίλου συμπληρωματικού υλικού από επιπλέον υλικό, επιλεγμένο από τη σχετική βιβλιογραφία ή από τοπικές ιστορικές πηγές, αποτελεί μία σημαντική δυνατότητα-πρόκληση για τους μαθητές. Εννοείται ότι ο δάσκαλος είναι το πρόσωπο που φέρει την ευθύνη του συντονισμού και της καθοδήγησης των μαθητών του. Ιδιαίτερα εποικοδομητική είναι η αναζήτηση υλικού με διαφορετικές οπτικές, καθώς έτσι επιτυγχάνεται η πολυπρισματική προσέγγιση της ιστορικής ύλης και οι νεαροί ερευνητές δοκιμάζονται στην κριτική επεξεργασία της ιστορικής πληροφόρησης. Για διευκόλυνση της αναζήτησης, στο παρόν βιβλίο προσφέρονται στο τέλος κάθε κεφαλαίου επιπλέον πηγές και παραθέματα, που μπορούν να αξιοποιηθούν από το δάσκαλο κατά την κρίση του και ανάλογα με τις δυνατότητες της τάξης.

Γλωσσάριο

Στο γλωσσάριο επεξηγούνται δύσκολοι ή εξειδικευμένοι ιστορικοί όροι και έννοιες του αφηγηματικού μέρους του βιβλίου.

Ερωτήσεις

Στο τέλος κάθε ενότητας δίδονται ορισμένες ερωτήσεις, οι οποίες στοχεύουν στην κατανόηση και εμπέδωση της διδαχθείσας ύλης. Βεβαίως, οι ερωτήσεις αυτές είναι μόνο ενδεικτικές. Από την πλευρά του ο δάσκαλος μπορεί να υποβάλει δικές του ερωτήσεις, βασισμένες και στο τυχόν επιπλέον υποστηρικτικό υλικό που θα παρουσιάσει στους μαθητές ή τον διάλογο που θα αναπτυχθεί στην τάξη.

Ανακεφαλαίωση

Στο τέλος κάθε ενότητας του βιβλίου υπάρχει η ανακεφαλαίωση, όπου παρουσιάζονται τα σημαντικότερα γεγονότα, έννοιες και όροι ολόκληρης της ενότητας. Ο δάσκαλος θα πρέπει να χρησιμοποιεί την ανακεφαλαίωση ως αφετηρία για συζήτηση μέσα στην τάξη. Με τον τρόπο αυτό επιτυγχάνεται μια σύντομη και δημιουργική, λόγω της διαλογικής της μορφής, επανάληψη.

Αξιολόγηση

Η αξιολόγηση αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα κάθε διδακτικής-μαθησιακής προσπάθειας. Ο δάσκαλος οφείλει να αξιολογεί την προσπάθεια των μαθητών στους τομείς της κατανόησης αλλά και της απόκτησης γνώσεων. Με το δεύτερο δεν εννοείται η σείρα απομνημόνευση πληροφοριών, αλλά η δημιουργική πρόσκτηση της ιστορικής γνώσης, αυτή που επιτρέπει στον μαθητή να συγκροτήσει μία ιστορική συνείδηση των πραγμάτων, να εντάξει δηλαδή τα ιστορικά γεγονότα ορθά στον χρόνο και τον χώρο. Σημαντική παράμετρο της αξιολόγησης αποτελεί επίσης και η ανταπόκριση των μαθητών στα ερωτήματα και τις εργασίες που υποδεικνύει ο δάσκαλος.

4. Τα διαθέσιμα εποπτικά μέσα για την υποστήριξη του μαθήματος της Ιστορίας

α. Είδη

Ο πίνακας: Ο πίνακας, με κύριες «αρετές» την αμεσότητα και την απλότητα της χρήσης του, αποτελεί το κατεξοχήν παραδοσιακό και αναντικατάστατο εποπτικό μέσο. Η αναγραφή και εξήγηση ιστορικών όρων και ο σχηματισμός διαγραμμάτων στον πίνακα διευκολύνουν ουσιαστικά τη διδακτική πράξη.

Ο ανακλαστικός προβολέας: Αποτελεί έναν σχετικά εύκολο τρόπο προβολής και σχολιασμού εικόνων, πινάκων και κειμένων. Χρησιμοποιείται κυρίως για την παρουσίαση πρόσθετου υποστηρικτικού υλικού.

Τα φωτοαντίγραφα: Επιτρέπουν την ατομική ή ομαδική επεξεργασία υλικού (π.χ. μιας ιστορικής πηγής, ενός ερωτηματολογίου που έχει συντάξει ο δάσκαλος), εφόσον διανέμονται σε όλους τους μαθητές ή σε ομάδες μαθητών.

Το βίντεο: Επιτρέπει την προβολή και συνεπώς την ένταξη στη διδακτική διαδικασία ντοκιμαντέρ και ιστορικών ταινιών. Οποσδήποτε η προβολή ταινιών απαιτεί από το δάσκαλο συστηματική προετοιμασία: χρειάζεται να προβολογήσει την ταινία και να επισημάνει τα σημεία, όπου πρέπει οι μαθητές να εστιάσουν την προσοχή τους και γύρω από τα οποία θα περιστραφεί ο διάλογος που θα ακολουθήσει. Ένα από τα βασικά ζητούμενα του διαλόγου θα πρέπει να είναι η αξιολόγηση του περιεχομένου της ταινίας με κριτήρια ιστορικά και παιδαγωγικά (π.χ. σε ποια σημεία φαίνεται η ταινία να διαφοροποιείται από την ιστορική πραγματικότητα «ποιητική αδεία»). Στις σχολικές βιβλιοθήκες υπάρχουν πολλές ταινίες ιστορικού και εκπαιδευτικού περιεχομένου, εγκεκριμένες από το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων.

Ο ηλεκτρονικός υπολογιστής: Αποτελεί ένα σπουδαίο και ευρέως διαθέσιμο πλέον εργαλείο μάθησης, που επιτρέπει την περιήγηση σε μουσεία και ιστορικούς χώρους, τον εντοπισμό ιστορικών γραπτών και εικαστικών πηγών, τη δημιουργία βάσης δεδομένων, τη σύνθεση ιστορικών κειμένων, την επικοινωνία με άλλα σχολεία στην Ελλάδα και το εξωτερικό και την οργάνωση αισθητικά άρτιων παρουσιάσεων των εργασιών των μαθητών στην τάξη. Πέρα από αυτά, μπορεί να αξιοποιηθεί για την παρουσίαση έτοιμου εκπαιδευτικού λογισμικού, το οποίο επιλέγει ο δάσκαλος από τα εγκεκριμένα λογισμικά. Είναι γεγονός ότι ο ηλεκτρονικός υπολογιστής αποτελεί το πιο απαιτητικό εργαλείο, εφόσον απαραίτητες προϋποθέσεις για την αξιοποίησή του είναι η υλικοτεχνική υποδομή και η τεχνογνωσία πρώτα του δασκάλου κι έπειτα των μαθητών.

β. Πλεονεκτήματα της χρήσης των εποπτικών μέσων διδασκαλίας

- Προσελκύουν το ενδιαφέρον των μαθητών.
- Προκαλούν ποικιλία ερεθισμάτων.
- Συμβάλλουν στην κατανόηση και την εμπέδωση της ύλης.
- Συμβάλλουν αποφασιστικά στην οργάνωση της ομαδοσυνεργατικής διδασκαλίας.

- Προωθούν τη διερευνητική μάθηση (π.χ. η επίσκεψη στο διαδίκτυο).
- Καλλιεργούν τη δημιουργική σκέψη και τη φαντασία των μαθητών.

Ενδεικτική Βιβλιογραφία

- Marc Bloch, *Απολογία για την ιστορία*, μετάφραση: Κώστας Γαγανάκης, Εναλλακτικές εκδόσεις, Αθήνα 1994.
- Francois Dosse, *Η ιστορία σε ψίκουλα*, μετάφραση: Αγγελική Βλαχοπούλου, πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1993.
- Μαρκ Φερρό, *Η ιστορία υπό επιπήρηση*, μετάφραση: Βασίλης Τομανάς, εκδόσεις Νησίδες, Αθήνα 1999.
- Marc Ferro, *Πώς αφηγούνται την ιστορία στα παιδιά σε ολόκληρο τον κόσμο*, μετάφραση: Πελαγία Μαρκέτου, εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα 2001.
- Marc Ferro, *Τα ταμπού της Ιστορίας*, εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα 2002.
- Γκέοργκ Ίγκερς, *Η ιστοριογραφία στον εικοστό αιώνα. Από την επιστημονική αντικειμενικότητα στην πρόκληση του μεταμοντερνισμού*, μετάφραση: Παρ. Ματάλας, εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 1999.
- E. Carr, *Τι είναι η ιστορία;*, μετάφραση: Φρίντας Λιάππα αναθεωρημένη και βελτιωμένη από την Γιούλα Γουλιμή, εκδόσεις Πλανήτης, Αθήνα 1984.
- Γιώργος Κόκκινος, *Διδακτικές προσεγγίσεις στο μάθημα της ιστορίας*, εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα 1998.
- Γιώργος Κόκκινος, *Επιστήμη, ιδεολογία, ταυτότητα. Το μάθημα της ιστορίας στον αστερισμό της υπερεθνικότητας και της παγκοσμιοποίησης*, εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα 2003.
- Γ. Κόκκινος, Ειρ. Νάκου, *Προσεγγίζοντας την ιστορική εκπαίδευση στις αρχές του 21^{ου} αιώνα*, εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα 2006.
- Μιχ. Θ. Κουτσός, *Διδακτική της Ιστορίας*, εκδόσεις Ζήτη, Θεσσαλονίκη 2000.
- Γεώργιος Λεοντσίνης, *Διδακτική της Ιστορίας. Γενική – τοπική ιστορία και περιβαλλοντική εκπαίδευση*, Αθήνα 1996.
- Δ. Μαυροσκούφης, *Αναζητώντας τα ίχνη της Ιστορίας. Ιστοριογραφία. Διδακτική Μεθοδολογία και Ιστορικές Πηγές*, εκδόσεις Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2005.
- Henri Moniot, *Η διδακτική της Ιστορίας*, εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα 2002.
- Ελένη Α. Νιμά - Αχιλλέας Γ. Καψάλης, *Σύγχρονη διδακτική*, Θεσσαλονίκη, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας.
- Ζωρζ Ντυμπύ, *Η ιστορία συνεχίζεται*, μετάφραση: Ρένα Σταυρίδη-Πατρικίου, εκδόσεις Ολκός/ Μικρή Άρκτος, Αθήνα 1995.
- Παναγιώτης Δ. Ξωχέλης, *Η διδασκαλία της Ιστορίας στο Γυμνάσιο και το Λύκειο. Ερευνητική συμβολή στη Διδακτική της Ιστορίας*, εκδόσεις Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1987.

Ιστορία του νεότερου και σύγχρονου κόσμου

- Jean Peyrot (επιμ.), *Η διδασκαλία της ιστορίας στην Ευρώπη*, μετάφραση: Αντώνης Καζάκος, εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα 2000.
- Charles Samaran, *Ιστορία και Μέθοδοί της*, τόμ. Α-Δ', Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1985.
- Judy Sebba, *Ιστορία για όλους. Διδακτικές προτάσεις για το μάθημα της ιστορίας στο Δημοτικό και το Γυμνάσιο*, μετάφραση: Μαρία Κβαλιέρου, εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα 2000.
- Τ. Σκούρος, *Η Νέα Ιστορία: Η σύγχρονη αντίληψη για τη διδασκαλία της ιστορίας με χρήση πηγών*, Λεμεσός 1991.
- Robert Stradling, *Teaching 20th-century European history*, έκδοση Συμβουλίου της Ευρώπης, 2002.
- Σπ. Τζόκας, *Διδακτικές στρατηγικές στο μάθημα της Ιστορίας. Εικαστικές και οπτικοακουστικές πηγές*, εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα 2002.
- Ι. Ψαράς, *Θεωρία και μεθοδολογία της ιστορίας*, εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2001.

Για τη σημασία της εικόνας στη διδακτική πράξη γενικότερα και ειδικότερα στη διδασκαλία της Ιστορίας μπορούμε να βρούμε ενδιαφέροντα στοιχεία στην ακόλουθη ενδεικτική βιβλιογραφία:

- Κ. Βρύζας, «Μέσα Επικοινωνίας και Εκπαίδευση», *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, 51 (1990), 77-89.
- Peter Burke, *Αυτοψία. Οι χρήσεις των εικόνων ως ιστορικών μαρτυριών*, μετάφραση: Αντρέας Ανδρέου, εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα 2003.
- Laura H. Charman, *Διδακτική της τέχνης. Προσεγγίσεις στην Καλλιτεχνική Αγωγή*, εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 1993.
- Ε. Κατσαρού, Β. Τσάφος, *Από την Έρευνα στη Διδασκαλία*, εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα 2003.
- Ο. Κοζάκου-Τσιάρα, *Εισαγωγή στην Εικαστική Γλώσσα*, εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 2000.
- Φ. Κοσουβάκη, *Κριτική Επικοινωνιακή Διδασκαλία. Κριτική προσέγγιση της Διδακτικής πράξης*, εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 2002.
- Σ. Κολούρης, «Οπτικός Αλφαριθμητισμός και Μάθηση», *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, 51 (1990), 90-95.

Περιοδολόγηση στη Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία

α) Η αρχή των Νεότερων Χρόνων

Πότε τελειώνει ο Μεσαίωνας και πότε αρχίζουν οι Νεότεροι Χρόνοι; Οι ιστορικοί δε συμφωνούν στην απάντηση σ' αυτό το ερώτημα. Οι σύγχρονοι ιστορικοί είναι σε θέση να αντιληφθούν τη μετάβαση από τη μια «εποχή» στην άλλη. Φαίνεται, ωστόσο, πως η μετάβαση αυτή δεν ήταν δεδομένη για τους ανθρώπους της περιόδου εκείνης.

Γενικά, το πέρασμα από τον Μεσαίωνα στη νέα εποχή θεωρείται μεταβατική περίοδος, κατά την οποία οι ατλαντικές χώρες της Ευρώπης αποδεσμεύθηκαν από την αγροτική, παραδοσιακή, θεοκρατική κοινωνία του Μεσαίωνα, η οποία άρχισε ν' αλλάζει και να μεταμορφώνεται αλλού με ταχύτερο ρυθμό και αλλού με βραδύτερο. Άσχετα πάντως από το ρυθμό και τη διάρκεια της μετάβασης από τη μεσαιωνική μορφή κοινωνίας στη νεότερη, η αφετηρία της διαδικασίας αυτής τοποθετείται συνήθως στα τέλη του 15^{ου} και στις αρχές του 16^{ου} αιώνα, μολονότι τελευταία οι απαρχές του νεότερου κόσμου τοποθετούνται νωρίτερα από τον 15^ο αιώνα, στον 14^ο αιώνα, όπου πολλοί ιστορικοί εντοπίζουν την αρχή της αποσύνθεσης του μεσαιωνικού κόσμου και την κυοφορία του νεότερου.

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, όταν δημοσιεύθηκε το μνημειώδες ιστορικό έργο που συνέλαβε και σχεδίασε ο λόρδος Acton, η *Cambridge Modern History*, οι συντάκτες της όρισαν ως εξής τον όρο νεότερη ιστορία: «Η νεότερη ιστορία», αναφέρεται στην εισαγωγή του έργου, «ασχολείται με την ανθρωπότητα σε μια περίοδο, κατά την οποία ο πολιτισμός της έφτασε σε μια φάση που, στις γενικές της γραμμές, μας είναι οικεία· μια περίοδο, κατά την οποία τα προβλήματα της εποχής μας υπήρχαν και τότε και αντιμετωπίζονταν με τρόπους που αναγνωρίζουμε και που είναι παρόμοιοι με αυτούς που χρησιμοποιούμε σήμερα».

Η επιλογή και πραγμάτευση των διαφόρων θεμάτων από τη σκοπιά του σύγχρονου κόσμου -ή, σωστότερα, της σχέσης τους με τον σύγχρονο κόσμο- δε σημαίνει ότι η ιστοριογραφική διαδικασία ακολούθησε κάποια δεδομένη εξελικτική πορεία της Ευρώπης που από το τέλος του Μεσαίωνα προετοιμάζε τον σύγχρονο κόσμο. Η αύξηση της ισχύος της μοναρχίας στην Αγγλία και τη Γαλλία, ως μία από τις συνέπειες του Εκατονταετούς Πολέμου ανάμεσα στις δύο χώρες· η ελάτπωση της πίεσης επί των πρώτων υλών, ως απόρροια του αποδεκατισμού του ευρωπαϊκού πληθυσμού από τον Μαύρο Θάνατο, την τρομερή επιδημία πανούκλας των μέσων του 14^{ου} αιώνα, που ευνόησε την εξει-

δίκευση στις αγροτικές καλλιέργειες και την εμπορευματοποίηση μέρους της παραγωγής· η αύξηση της ισχύος διαφόρων ηγεμόνων σε βάρος της εξουσίας του πάπα, κατά την περίοδο της Βαβυλώνιας Αιχμαλωσίας των προκαθημένων της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας, αυτές και άλλες συναφείς εξελίξεις δεν είχαν καμιά ιδιαίτερη σημασία για τους συγχρόνους· ούτε, άλλωστε, ήταν δυνατό να διαπιστωθούν ακόμα και από τους πιο οξυδερκείς σύγχρονους παρατηρητές. Είναι οι διαπιστώσεις που έχουν σχέση με τις ανάγκες και τα προβλήματα της δική μας εποχής. Το ιστορικό παρελθόν δίνει τις συνθήκες απαντήσεις που χρειάζονται οι μεταγενέστερες γενιές· είναι περισσότερο δημιουργήματα του μέλλοντος παρά δημιουργός του.

β) Το ζήτημα της αρχής των Νεότερων Χρόνων στον ελληνικό κόσμο

Στο ερώτημα πότε αρχίζουν οι Νεότεροι Χρόνοι στην ελληνική ιστορία, οι Έλληνες και ξένοι ιστοριογράφοι που έχουν ασχοληθεί με το ζήτημα επέλεξαν ως αρχή των Νεότερων Χρόνων την Άλωση της Κωνσταντινουπόλεως το 1453 από τους Οθωμανούς Τούρκους, δηλαδή τη ληξιαρχική πράξη θανάτου της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Η αφετηρία αυτή θεωρήθηκε και το τέρμα των μέσων χρόνων, του Μεσαίωνα. Ο 15^{ος} αιώνας, άλλωστε, συνιστά ορόσημο και στην ιστορία της Δυτικής Ευρώπης· είναι η εποχή της Αναγέννησης καθώς και των υπερπόντιων εξερευνησών και ανακαλύψεων, που άλλαξαν εκ θεμελίων την πορεία όχι μόνο της Δυτικής Ευρώπης αλλά του κόσμου ολόκληρου.

Οι εξελίξεις αυτές υπονόμισαν και εν πολλοίς ανέτρεψαν το θεοκρατικό και φεουδαλικό σύστημα, που ταυτίστηκε με τον Μεσαίωνα, ευνοώντας την οργάνωση των κοινοτήτων με άλλα κριτήρια, σαφώς κοσμικότερα. Παρόλα αυτά μέχρι τον 18^ο αιώνα, τον αιώνα του Διαφωτισμού, ούτε στην Ευρώπη ξεπεράστηκαν ορισμένες βασικές μεσαιωνικές δομές, όπως η ελέω Θεού βασιλεία, η αριστοκρατία του αίματος και η διαπλοκή θρησκείας και πολιτείας (βλ. θρησκευτικοί πόλεμοι).

Στον ελληνικό κόσμο πάλι τα πράγματα εξελίχθηκαν λίγο διαφορετικά. Καταρχήν υπήρξαν δύο διαφορετικές ξενικές κυριαρχίες, η οθωμανική και η λατινική (κυρίως βενετική). Στις βενετοκρατούμενες περιοχές επικράτησε, σε κάποιο τουλάχιστον βαθμό, μια κοσμικότερη αντίληψη του βίου. Στις τουρκοκρατούμενες όμως περιοχές η πορεία των γεγονότων στάθηκε διαφορετική, αφού η Οθωμανική Αυτοκρατορία υπήρξε κράτος θεοκρατικό, όπου υπέρτατος νόμος ήταν το Κοράνι. Έτσι, σε αυτές τις περιοχές, όπου κατοι-

κούσαν οι περισσότεροι Έλληνες, το κοσμικό πνεύμα που επέφερε η Αναγέννηση δεν έγινε αισθητό.

Εν τούτοις και στον τουρκοκρατούμενο Ελληνισμό παρατηρήθηκαν ορισμένες μεταβολές και ζυμώσεις, οι οποίες μας επιτρέπουν να μιλήσουμε για έναρξη των Νεοτέρων Χρόνων, με συμβατικό όριο την Άλωση του 1453. Βεβαίως η απώλεια πολιτικής αυτονομίας, που υπήρξε αναμφίβολα η πλέον αξιοσημείωτη μεταβολή, δεν αποτελεί από μόνη της ένδειξη μετάβασης σε μια άλλη ιστορική περίοδο. Η διατήρηση όμως του Ελληνισμού ως οντότητας, με σαφή και διακριτή δική του εκπροσώπηση και ιδιοπροσωπία, όπως εκφράστηκε μέσα από τους θεσμούς του (Πατριαρχείο, Φαναριώτες, κοινότητες) συνιστά μια νεωτερικού τύπου εξέλιξη. Η Δύση αναγνώρισε αυτήν την πραγματικότητα με αρκετή έκπληξη, καθώς κατά τον Μεσαίωνα είχε επικρατήσει η άποψη πως οι Έλληνες είχαν εκλείψει. Αυτή η σταδιακή «ανακάλυψη» των Ελλήνων, οι οποίοι μάλιστα μιλούσαν και έγραφαν σε μια γλώσσα που αποτελούσε εξέλιξη της αρχαίας ελληνικής, την οποία αρκετοί Ευρωπαίοι γνώριζαν από τα κλασικά κείμενα, βοήθησε στην επαναπροσέγγιση της Δυτικής Ευρώπης με την Ορθόδοξη Ανατολή.

Πρώτη Ενότητα

Οι εξελίξεις στην Ευρώπη κατά τους Νεότερους Χρόνους (μέσα 15^{ου} αιώνα – αρχές 19^{ου} αιώνα)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1.

Η Αναγέννηση και η Θρησκευτική Μεταρρύθμιση

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικό διδακτικό στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

1. Να γνωρίσουν για πρώτη φορά τους όρους Αναγέννηση, Ουμανισμός και Θρησκευτική Μεταρρύθμιση και να κατανοήσουν, έστω και σε γενικές γραμμές, το περιεχόμενό τους. Αυτό είναι δυνατό να επιτευχθεί με την παράθεση τόσο της σχέσης των όρων μεταξύ τους, όσο και της επισήμανσης των δομικών τους διαφορών (θρησκευτικό-κοσμικό φαινόμενο, πολιτιστικό-κοινωνικό γεγονός).
2. Να μάθουν τους κύριους εκπροσώπους της Αναγέννησης και της Θρησκευτικής Μεταρρύθμισης.
3. Να κατανοήσουν, όσο είναι αυτό δυνατό, τη σημασία της Αναγέννησης και της Θρησκευτικής Μεταρρύθμισης για την κατοπινή εξέλιξη της Ευρώπης και του κόσμου γενικότερα.

Στην ενότητα επιχειρείται μία σύντομη παρουσίαση της Αναγέννησης και της Προτεσταντικής Μεταρρύθμισης. Πρόκειται για δύο ιστορικά φαινόμενα καθοριστικής σημασίας για τον πολιτισμό της Ευρώπης. Με την Αναγέννηση, στην οποία σημαντικό ρόλο διαδραμάτισαν αρκετοί Έλληνες λόγιοι που κατέφυγαν στη Δύση μετά την Άλωση (1453), προβλήθηκε η αρχαιότητα ως θεμέλιο του ευρωπαϊκού πολιτισμού, γεγονός που είχε ως απώτερη συνέπεια

την υιοθέτηση της αρχαιοελληνικής γραμματείας από την ευρωπαϊκή λογιό-
σύνη. Έτσι, η κατά κόσμον σοφία κατέστη το αντίπαλο δέος της παπικής αυ-
θεντίας και συνετέλεσε στην αμφισβήτηση της παπικής κυριαρχίας στον πνευ-
ματικό κόσμο της Ευρώπης. Η κυριότερη έκφανση αυτής της αμφισβήτησης
υπήρξε η Προτεσταντική Μεταρρύθμιση, η οποία απέσπασε από τον παπικό
έλεγχο ένα μεγάλο τμήμα της δυτικής και της βόρειας Ευρώπης. Η σημερι-
νή Ευρώπη και κυρίως τα πνευματικά και θρησκευτικά της χαρακτηριστικά
σμιλεύθηκαν από την Αναγέννηση και τη Μεταρρύθμιση.

Σχολιασμός πηγών και εικόνων

Πηγή 1. Ο Δον Κιχώτης, ο διάσημος ήρωας του Θερβάντες, χαρακτηρίζεται
από τα ευγενή ιπποτικά του αισθήματα, τα οποία όμως αδυνατεί να πραγμα-
τώσει. Το έργο σατιρίζει την ιπποτική ηθική, η οποία ξεπερνιέται από τον άν-
θρωπο της ώριμης Αναγέννησης.

Πηγή 2. Απολογία του Μαρτίνου Λούθηρου για τη Μεταρρύθμισή του, την ε-
ναντίωση δηλαδή στην απόλυτη εξουσία του Πάπα. Αρνείται να αναγνωρίσει
το αλάθητο του Πάπα, στηριζόμενος στα ιστορικά παραδείγματα του παρελ-
θόντος, όταν πολλοί Πάπες έσφαλαν. Ο Λούθηρος δίνει απόλυτη αξία στην
ερμηνεία της Αγίας Γραφής, όπως και στο σύνολό του ο προτεσταντικός κό-
σμος μέχρι σήμερα.

Εικόνα 1. Ο Έρασμος (1466-1536 μ.Χ.) υπήρξε ένας από τους πλέον δια-
πρεπείς Ευρωπαίους φιλολόγους στα χρόνια της Αναγέννησης. Ο Ολλανδός
ανθρωπιστής και θεολόγος ασχολήθηκε ιδιαίτερα με τα φιλολογικά προβλή-
ματα της έκδοσης της Καινής Διαθήκης στα λατινικά και τα ελληνικά, προ-
καλώντας την αντίδραση της Παπικής Εκκλησίας.

Εικόνα 2. Ο Γαλιλαίος (1564-1642 μ.Χ.) υπήρξε ο διασημότερος αστρονό-
μος της Αναγέννησης. Βελτίωσε το τηλεσκόπιο, εφηύρε το θερμόμετρο και
αναδιατύπωσε τη θεωρία περί του ηλιοκεντρικού συστήματος, που είχε πρώ-
τος διατυπώσει ο Αρίσταρχος ο Σάμιος (3^{ος} αιώνας π.Χ.). Για τη θεωρία του
αυτή διώχθηκε από την Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία και αναγκάστηκε να την
αποκηρύξει γονατιστός, μπροστά στην Ιερά Εξέταση.

Εικόνα 3. Ο Λούθηρος (1483-1546 μ.Χ.) στάθηκε ο εκφραστής της αντίθε-
σης του γερμανικού κόσμου στον Πάπα και εισηγητής της Θρησκευτικής Με-
ταρρύθμισης. Κατήγγειλε την διαστρέβλωση των αρχών του Χριστιανισμού
και υποστήριξε την επιστροφή στην εκκλησία της εποχής των Αποστόλων, με

μοναδικό γνώμονα την ερμηνεία της Αγίας Γραφής.

Εικόνα 4. Ο Λεονάρντο ντα Βίντσι (1452-1519 μ.Χ.) συμπύκνωσε στο έργο του τις βασικές αρχές της Αναγέννησης. Ασχολήθηκε με κάθε γνωστό στην εποχή του τομέα του επιστητού και της τέχνης. Μηχανικός, φιλόσοφος, αρχιτέκτονας, μαθηματικός, ζωγράφος και γλύπτης, έχαιρε μεγάλου θαυμασμού σε όλη τη διάρκεια της ζωής του αλλά και μέχρι σήμερα. Η «Μόνα Λίζα» αποτελεί το αριστούργημά του, ένα έργο που ακόμη και στις μέρες μας προκαλεί τόσο τον θαυμασμό του κοινού όσο και την αντιπαράθεση των ειδικών σχετικά με την ερμηνεία του.

Εικόνα 5. Ο Δομήνικος Θεοτοκόπουλος (1541-1614 μ.Χ.) ήταν σπουδαίος Έλληνας ζωγράφος της Αναγέννησης, που ανέπτυξε έναν τελείως προσωπικό τρόπο ζωγραφικής. Γεννήθηκε στην βενετοκρατούμενη Κρήτη και εργάστηκε στην Ιταλία και την Ισπανία.

Εικόνα 6. Ο Ραφαήλ (1483-1520 μ.Χ.) ανήκει στους κορυφαίους ζωγράφους της Αναγέννησης. Η «Σχολή των Αθηνών» αποτελεί ένα από τα πλέον χαρακτηριστικά αναγεννησιακά έργα, καθώς συνιστά μία σαφή αποδοχή του συνόλου του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού. Στο κέντρο του πίνακα εικονίζονται ο Πλάτων και ο Αριστοτέλης, που εκφράζουν τις δύο διαφορετικές κατευθύνσεις της αρχαιοελληνικής σκέψης (Πλάτων-μυστικισμός/ Αριστοτέλης-λογική).

(Για ανάλυση του έργου βλ. <http://www.netschoolbook.gr/renraphael.html>).

Εικόνα 7. Ο Μητροπολίτης Νίκαιας Βησσαρίων (1408-1472 μ.Χ.) αποτέλεσε μία από τις εξέχουσες φυσιογνωμίες που μετέφεραν τη γνώση των ελληνικών στη Δύση κατά την Αναγέννηση. Ο Βησσαρίων αποκέρυξε την Ορθοδοξία και ασπάσθηκε το ρωμαιοκαθολικό δόγμα.

Εικόνα 8. Τα συχωροχάρτια υπήρξαν μία από τις εκφάνσεις της ηθικής παρακμής του ρωμαιοκαθολικισμού. Ήταν έγγραφες αφέσεις αμαρτιών, τις οποίες εξέδιδε η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία έναντι τιμήματος. Όσο μεγαλύτερη η αμαρτία που επεδίωκε ο πιστός να του συχωρηθεί, τόσο μεγαλύτερο ήταν το τίμημα. Η όλη λογική των συχωροχαρτιών στηρίχθηκε στην ωφελιμιστική ερμηνεία από τον Πάπα του «δεσμείν τε και λύειν», της δυνατότητας των επισκόπων να διαπιστώνουν τη μετάνοια του πιστού.

Εικόνα 9. Ο Μιχαήλ Άγγελος (1475-1564 μ.Χ.) ήταν μία πολυσιδής προσωπικότητα. Ασχολήθηκε με πολλούς τομείς της τέχνης. Αρχιτέκτονας, γλύ-

πης, ζωγράφος και ποιητής, ένας από τους κορυφαίους της Αναγέννησης. Παρότι ασχολήθηκε με πολλά κοσμικά και πρωτότυπα θέματα, ζωγράφισε και σχεδίασε και παραδοσιακά εκκλησιαστικά θέματα, δίνοντάς τους όμως μία νέα πνοή και προχωρώντας από το πνευματικό και υπερφυσικό, στο πραγματιστικό και υλικό, όπως δείχνει και ο πίνακας της «Δευτέρας Παρουσίας».

Επιπλέον πηγές

Δείγμα ουμανιστικής γραφής

«Τώρα μπορούμε να δούμε πώς ο Αριστοτέλης έφτασε να πει ότι αρχικά οι πρώτοι θεολόγοι και οι πρώτοι ποιητές ήταν ένα και το αυτό. Η ίδια η λέξη ποιητής αποτελεί απόδειξη ότι είχε δίκιο. Έρευνες έχουν πραγματοποιηθεί στην προέλευση της λέξης· και, παρόλο που οι θεωρίες διαφέρουν κάπως, τελικά η πιο λογική άποψη είναι αυτή: ότι στις πρώτες ημέρες, όταν οι άνθρωποι ήταν ακόμη αμόρφωτοι, αλλά είχαν έντονη την επιθυμία –η οποία αποτελεί μέρος της ίδιας της φύσης μας– να μάθουν την αλήθεια και, κυρίως, να μάθουν για το Θεό, άρχισαν να αισθάνονται σίγουροι ότι υπάρχει όντως κάποια ανώτερη δύναμη που ελέγχει τη μοίρα μας [...]. Ως εκ τούτου, σχεδίασαν με ακρίβεια μεγάλα κτίρια, τους ναούς, καθώς και αφοσιωμένους λειτουργούς, στους οποίους έδωσαν το όνομα των ιερέων, ώστε αυτή η αίσθηση του σεβασμού να εκφράζεται, για να κερδίσει την εύνοια του Θεού με ευγενικά λόγια. Τα τραγούδια αυτά, έπαινοι ιεροί και ύμνοι, έπρεπε να είναι απομακρυσμένα απ' όλες τις μορφές του λόγου, που επικρατούν στην κοινή χρήση και στις υποθέσεις του κράτους, και προερχόμενα επιπλέον από τους αριθμούς, των οποίων η γοητεία να είναι ιδιαίτερη. Είναι βέβαιο ότι αυτό δεν θα γινόταν με τη γλώσσα που χρησιμοποιούσαν καθημερινά, αλλά με λόγο έντεχνο, προσεκτικά δουλεμένο και ασυνήθιστο. Έτσι λοιπόν, αυτή η μορφή γλώσσας, που ήταν κατ' αυτόν τον τρόπο επεξεργασμένη, ονομάστηκε στα ελληνικά «ποιητική» και, πολύ φυσικά, αυτοί που την χρησιμοποίησαν ποιητές».

Πετράρχης, Επιστολή περί της φύσεως της ποιήσεως προς τον αδελφό του Γεράρδο (<http://history.hanover.edu/texts/petrarch/pet13.html>).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2.**Από τις Γεωγραφικές Ανακαλύψεις στο Διαφωτισμό**

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ**Ειδικό διδακτικό στόχοι:**

Οι μαθητές επιδιώκεται:

1. Να γνωρίσουν για πρώτη φορά τους όρους Γεωγραφικές Ανακαλύψεις, Καπιταλισμός, Απολυταρχία και Διαφωτισμός και να κατανοήσουν, έστω και σε γενικές γραμμές, το περιεχόμενό τους. Η Απολυταρχία είναι δυνατό να παρουσιαστεί συγκριτικά με τις άλλες μορφές πολιτευμάτων, ώστε μέσα από τις διαφορές τους να οδηγηθεί ο μαθητής στην «ανακάλυψη» τόσο των παραμέτρων της, όσο και της έννοιας του πολιτεύματος εν γένει. Για τον Καπιταλισμό δεν απαιτείται ιδιαίτερη ανάλυση, παρά μόνο η επισήμανση πως πρόκειται για κυρίαρχο οικονομικό σύστημα έως και τις μέρες μας.
2. Να μάθουν τους σπουδαιότερους εξερευνητές και τους πιο γνωστούς επιστήμονες και λογίους του Διαφωτισμού.
3. Να κατανοήσουν, όσο είναι αυτό δυνατό, τη συμβολή των Γεωγραφικών Ανακαλύψεων και του Διαφωτισμού στη διαμόρφωση του σύγχρονου κόσμου.

Οι Γεωγραφικές Ανακαλύψεις των νεότερων χρόνων οδήγησαν στην κυριαρχία της Ευρώπης σε μία νέα ήπειρο, την Αμερική. Παράλληλα, επέκτειναν την οικονομική δυνατότητά της και συνετέλεσαν στη δημιουργία του καπιταλιστικού συστήματος, του κυρίαρχου οικονομικού συστήματος μέχρι τις μέρες μας.

Στον καπιταλισμό οι συναλλαγές γίνονται με χρήματα και όχι με ανταλλαγές προϊόντων. Δεύτερο χαρακτηριστικό του αποτελεί η συσσώρευση κεφαλαίου. Τρίτο γνώρισμα του καπιταλισμού αποτελούν οι μετοχικές εταιρείες. Ο ισχυρός συναγωνισμός της αγοράς και η τάση για το μέγιστο κέρδος υποχρεώνουν τους επιχειρηματίες να μη δημιουργούν προσωπικές-οικογενειακές επιχειρήσεις, αλλά να αγοράζουν μετοχές σε εταιρείες, στις οποίες μετέχουν και πολλοί άλλοι μέτοχοι. Έτσι, η επιχείρηση διαθέτει μεγαλύτερα κεφάλαια για διαφήμιση, αύξηση της παραγωγής και επέκταση του δικτύου της. Τέταρτο και τελευταίο κοινά αποδεκτό χαρακτηριστικό του καπιταλισμού συνιστά η επανεπένδυση του κέρδους στην επιχείρηση, με στόχο τη διαρκή ανάπτυξή της.

Το σπουδαιότερο πνευματικό κίνημα στην Ευρώπη του 18^{ου} αιώνα υπήρξε αναμφίβολα ο Διαφωτισμός. Οι ιδέες του επηρέασαν και εξακολούθουν να διαμορφώνουν τις κυρίαρχες ιδεολογικές τάσεις της εποχής μας.

Σχολιασμός πηγών και εικόνων

Πηγή 1. Η σχετική με τις νήσους Μπακάμες εγγραφή από το ημερολόγιο του Κολόμβου. Ο εξερευνητής δεν μπορεί να κρύψει την έκπληξή του για τον τρόπο ζωής των ιθαγενών. Ο Κολόμβος χρειάζεται μάρτυρες για να πιστοποιήσουν την προσάρτηση των εδαφών στο στέμμα της Καστίλης.

Πηγή 2. Ο Μοντεσκιέ (1689-1755 μ.Χ.) υπήρξε ο σπουδαιότερος πολιτειολόγος της εποχής του Διαφωτισμού. Σε αυτό το απόσπασμα παρουσιάζει την βασικότερη προϋπόθεση της δημοκρατίας, που δεν είναι άλλη από την πολιτική αρετή, την οποία ταυτίζει με την απόλυτη επιδίωξη του κοινού συμφέροντος, μπροστά στο οποίο κάθε πολίτης μιας δημοκρατίας οφείλει να θυσιάζει το ατομικό.

Εικόνα 1. Η ανακάλυψη-κατάκτηση του Νέου Κόσμου συνοδεύτηκε από την κυριαρχία των Ευρωπαίων αποίκων πάνω στους ιθαγενείς πληθυσμούς του. Βασικός παράγοντας σ' αυτή την εξέλιξη υπήρξε ο θρησκευτικός, με την επιβολή του καθολικισμού στη Νότια κυρίως Αμερική.

Εικόνα 2. Ο χάρτης παρουσιάζει την πορεία του Χριστόφορου Κολόμβου προς την Αμερική, την οποία ωστόσο ο ίδιος πραγματοποίησε σκοπεύοντας να ανακαλύψει έναν νέο δρόμο για τις Ινδίες. Ο Κολόμβος αναζητούσε τρόπο να φτάσει στη Νοτιοδυτική Ασία, από όπου μεταφέρονταν τα μπαχαρικά προς την Ευρώπη, ακολουθώντας δυτική πορεία ώστε να καταστεί ευκολότερη και λιγότερο δαπανηρή η μεταφορά τους στην Ισπανία. Ο συνήθης τρόπος μεταφοράς τους ήταν διά ξηράς προς τα ανατολικά, από όπου τα παραλάμβανε η Βενετία και τα διοχέτευε στις ευρωπαϊκές χώρες καρπούμενη τεράστιο οικονομικό όφελος.

Εικόνα 3. Ένας από τους χώρους, όπου καλλιεργήθηκε ο Διαφωτισμός, υπήρξε το λεγόμενο φιλολογικό σαλόνι. Ήταν η συγκέντρωση, συνήθως στο σπίτι κάποιου μεγαλοαστού ή αριστοκράτη, ανθρώπων του πνεύματος, οι οποίοι αντάλλαζαν απόψεις προκειμένου να καταλήξουν σε φιλοσοφικά, ηθικά και φιλολογικά συμπεράσματα. Στις συγκεντρώσεις αυτές, όπως φαίνεται και στην εικόνα, συμμετείχαν και γυναίκες. Μάλιστα, κάποια από τα γνωστά παρισινά σαλόνια του τύπου αυτού τα διατηρούσαν εύπορες κυρίες της ανώτερης κοινωνικής τάξης.

Εικόνα 4. Ο Λοκ (1632-1704 μ.Χ.) υπήρξε ο πρωιμότερος φιλόσοφος του Διαφωτισμού και ο κύριος εισηγητής του. Σε αντίθεση με τον Βολταίρο, τον Ρουσσώ και τον Μοντεσκιέ που ήταν Γάλλοι, ο Λοκ γεννήθηκε στην Αγγλία. Θεωρείται πατέρας του εμπειρισμού, θεωρία που πρέσβευε πως οι άνθρωποι γεννιούνται χωρίς κάποια έμφυτη γνώση, «*tabula rasa*» και οι γνώσεις τους προέρχονται από την εμπειρία και τις αισθήσεις. Καταπίαστηκε κι αυτός με πολιτικά ζητήματα, αναζητώντας την ιδανική διακυβέρνηση. Βασικές ιδέες που εισήγαγε ήταν το δικαίωμα στη ζωή, την ελευθερία και την ιδιοκτησία καθώς και η διακυβέρνηση του κράτους με τη συγκατάθεση των κυβερνωμένων, στις οποίες βασίζονται οι κεντρικές ιδέες του Διαφωτισμού αλλά και η Αμερικανική και η Γαλλική Επανάσταση.

Εικόνα 5. Ο Βολταίρος (1694-1778 μ.Χ.) ήταν ένας από τους πλέον διάσημους εκπροσώπους του Διαφωτισμού. Προσωπικός φίλος καλλιεργημένων μοναρχών της εποχής του, υπήρξε ο ιδεολογικός υποστηρικτής των ατομικών ελευθεριών και του φιλελευθερισμού.

Εικόνα 6. Ο Ρουσσώ (1712-1778 μ.Χ.) στάθηκε ένας από τους κορυφαίους φιλοσόφους του Διαφωτισμού. Η σκέψη του μπορεί να χαρακτηριστεί επαναστατική και ιδιαίτερα πρωτότυπη. Υποστήριξε πως ανάμεσα στους άρχοντες και στο λαό υφίσταται ένα κοινωνικό συμβόλαιο, του οποίου τους όρους (με κυριότερο τη χρηστή διοίκηση και την εξασφάλιση της ευημερίας) οι άρχοντες πρέπει να εφαρμόζουν. Σε διαφορετική περίπτωση, ο λαός μπορεί να μην τους υπακούει.

Εικόνα 7. Ο Νεύτων (1643-1727) θεωρείται «πατέρας» της Φυσικής, αφού διατύπωσε τον περίφημο νόμο της βαρύτητας.

Εικόνα 8. Ο περίπλους της γης, που πραγματοποίησε ο Μαγγελάνος (1480-1521 μ.Χ.), υπήρξε το πρώτο καταγεγραμμένο ταξίδι του ανθρώπου σε ολόκληρο τον πλανήτη. Κατέδειξε τη δυνατότητα του ανθρώπου να φτάσει σε κάθε γωνιά της –μέχρι τότε άγνωστης σε πολλά της σημεία– γης.

Επιπλέον πηγές

1. Η διαφωτιστική επεξεργασία της αριστοτελικής διάκρισης των εξουσιών

«Σε κάθε πολιτεία, υπάρχουν τρεις κλάδοι εξουσίας: Η νομοθετική, η εκτελεστική, σε σχέση με τα πράγματα που εξαρτώνται από το δίκαιο των εθνών, και η δικαστική εξουσία, σε ό, τι αφορά τα πράγματα που εξαρτώνται από το

αστικό δίκαιο. [...] Τα περισσότερα βασίλεια στην Ευρώπη απολαμβάνουν μια μετριοπαθή διακυβέρνηση, επειδή ο πρίγκιπας, που ασκεί τις δύο πρώτες εξουσίες, αφήνει την τρίτη στους υπηκόους του. Στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, όπου οι τρεις αυτές εξουσίες είναι ενωμένες στο πρόσωπο του Σουλτάνου, οι υπήκοοί του στενάζουν υπό το βάρος μιας τόσο τρομακτικής καταπίεσης».

Μοντεσκιέ, Το πνεύμα των Νόμων (<http://www.historywiz.com/montesquieu.htm>).

2. Τι είναι ο Διαφωτισμός;

«Αν ερωτηθούμε: “Ζούμε σε μία φωτισμένη εποχή;”, η απάντηση είναι, “Όχι”, αλλά εμείς ζούμε στην εποχή του Διαφωτισμού. Όπως έχουν σήμερα τα πράγματα, λείπουν πολλά που εμποδίζουν τους ανθρώπους από το να είναι ή να μπορέσουν να γίνουν εύκολα ικανοί να χρησιμοποιήσουν σωστά τη λογική τους σε θρησκευτικά θέματα, με βεβαιότητα και χωρίς εξωτερικές επιρροές. Αλλά από την άλλη πλευρά, έχουμε σαφείς ενδείξεις ότι το πεδίο τώρα έχει ανοιχθεί, στο οποίο οι άνθρωποι μπορούν ελεύθερα να ασχοληθούν με αυτά τα πράγματα και ότι τα εμπόδια στη γενική διαφώτιση ή η αποδέσμευση από την αυτο-εποπεία που επιβλήθηκε σιγά-σιγά, μειώνονται. Από αυτή την άποψη, αυτή είναι η εποχή του Διαφωτισμού ή ο αιώνας του Φρειδερίκου (της Πρωσίας)».

Καντ, Τι είναι ο Διαφωτισμός; (<http://www.historywiz.com/kant.htm>).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3.**Η Αμερικανική και η Γαλλική Επανάσταση**

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ**Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:**

Οι μαθητές επιδιώκεται:

1. Να γνωρίσουν για πρώτη φορά τους όρους Αμερικανική Επανάσταση, Γαλλική Επανάσταση και να κατανοήσουν, έστω και σε γενικές γραμμές, το περιεχόμενό τους. Να αντιληφθούν δηλαδή την κοινωνική και εθνική διάσταση των επαναστάσεων αυτών, ώστε αργότερα να εντάξουν και την Ελληνική Επανάσταση στο ευρύτερο ιστορικό πλαίσιο.
2. Να κατανοήσουν, όσο είναι αυτό δυνατό, τη σημασία των δύο επαναστάσεων για την κατοπινή εξέλιξη του κόσμου.

Σε αυτήν την ενότητα επιχειρείται μία σύντομη παρουσίαση των δύο σπουδαιότερων επαναστάσεων του 18^{ου} αιώνα, της Αμερικανικής και της Γαλλικής. Η πρώτη δημιούργησε ένα νέο κράτος, τις Η.Π.Α., που ανεξαρτητοποιήθηκε από τη μητρόπολή του, την Αγγλία. Αυτό το νέο κράτος βασισμένο σε μία νέα εθνική ταυτότητα, εκείνη του Αμερικανού, κατόρθωσε σε λιγότερο από δύο αιώνες να καταστεί υπερδύναμη.

Η Γαλλική Επανάσταση οδήγησε στην επικράτηση του πολιτικού συστήματος της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, το οποίο υποκατέστησε την απολυταρχία. Ο κοινοβουλευτισμός, βέβαια, προϋπήρχε τόσο στην Αγγλία όσο και στην Αμερική, έλαβε ωστόσο νέα χαρακτηριστικά γνωρίσματα λόγω των επιρροών που δέχθηκε από τις ιδεολογικές ζυμώσεις στους κόλπους των Γάλλων επαναστατών.

Σχολιασμός πηγών και εικόνων

Πηγή 1. Το απόσπασμα από τη Διακήρυξη της Αμερικανικής Ανεξαρτησίας αναφέρεται στα βασικά ανθρώπινα δικαιώματα της Ισότητας, της Ζωής, της Ελευθερίας και της Ευτυχίας.

Πηγή 2. Η γαλλική εκδοχή των παραπάνω δικαιωμάτων. Το πρώτο άρθρο της Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη εστιάζεται στην αξία του δικαιώματος της Ελευθερίας και στη σύνδεσή του με αυτό της Ισονομίας.

Το δεύτερο άρθρο αναφέρεται γενικά στα βασικά ανθρώπινα δικαιώματα. Το τρίτο άρθρο τονίζει ότι πηγή κάθε εξουσίας δεν είναι άλλη από το έθνος, το λαό δηλαδή κάθε κράτους.

Εικόνες 1-2. Ο Μέγας Ναπολέων (1769-1821 μ.Χ.) ξεκίνησε τη σταδιοδρομία του ως αξιωματικός του στρατού της Γαλλικής Επανάστασης αλλά, αποκτώντας απόλυτη εξουσία, κατέκτησε με τους πολέμους πολύ μεγάλο μέρος της Ευρώπης –ακόμη και τα Επάνησα για ένα διάστημα– και ανακήρυξε τον εαυτό του αυτοκράτορα. Αυτό δεν μπόρεσε να γίνει ποτέ αποδεκτό απ’ όλους τους ευρωπαϊκούς βασιλικούς οίκους, καθώς ο Ναπολέων δεν είχε αριστοκρατική καταγωγή. Οι εσεμμένοι της Ευρώπης εκμεταλλεύθηκαν την αντιπάθειά τους για το Ναπολέοντα και τις επεκτατικές του βλέψεις, προκειμένου να υπονομεύσουν τα συμφέροντα της Γαλλίας. Έτσι, ένωσαν τις δυνάμεις τους σχηματίζοντας διαδοχικά επτά αντιγαλλικούς συνασπισμούς. Κατάληξη και κορύφωση των πολεμικών αναμετρήσεων ανάμεσα στο Ναπολέοντα και τους συνασπισμένους μονάρχες, που έμειναν γνωστοί ως Ναπολεόντειοι Πόλεμοι, υπήρξε η μάχη του Βατερλό, στην οποία ο Ναπολέων γνώρισε τη συντριβή.

Εικόνα 3. Η Διακήρυξη της Αμερικανικής Ανεξαρτησίας υπήρξε, πέρα από ένα κείμενο με πρωτοπόρες κοινωνικές ιδέες, και η επίσημη αρχή ενός μοναδικού φαινομένου. Η αποικία (ΗΠΑ) στράφηκε εναντίον της μητρόπολης (Αγγλία), πέτυχε την ανεξαρτησία της και κατόρθωσε μέσα σε δύο αιώνες να καταστεί υπερδύναμη.

Εικόνα 4. Ο Τόμας Τζέφερσον (1743-1826 μ.Χ.) διετέλεσε τρίτος πρόεδρος των ΗΠΑ (1801-1809). Ήταν ο κύριος συντάκτης της Διακήρυξης της Αμερικανικής Ανεξαρτησίας.

Εικόνα 5. Η Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη υπήρξε ένα κείμενο-σύμβολο για τη Γαλλική Επανάσταση, καθώς προέβαλε τα ανθρώπινα δικαιώματα, για τη διεκδίκηση των οποίων αγωνίστηκαν οι Γάλλοι επαναστάτες.

Εικόνα 6. Το σύνθημα «Ελευθερία, Ισότητα, Αδελφότητα» υπήρξε αίτημα της Γαλλικής Επανάστασης. Μέχρι τότε η φεουδαρχική ιεραρχία έθετε τους ευγενείς πάνω απ’ όλους τους μη έχοντες αριστοκρατική καταγωγή, θεσμοθετώντας και ενισχύοντας έτσι την ανισότητα και την ανελευθερία εις βάρος των αστών και του λαού.

Δεύτερη Ενότητα

Οι Έλληνες κάτω από την οθωμανική και τη λατινική κυριαρχία (1453-1821)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1.

Η κατάκτηση της ελληνικής Χερσονήσου

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικό διδακτικό στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

1. Να αντιληφθούν την έννοια της ξένης κυριαρχίας και της ανυπαρξίας ελληνικού κρατικού μορφώματος.
2. Να κατανοήσουν πως ο ελληνικός χώρος γνώρισε δύο ξένες κυριαρχίες πολύ διαφορετικές μεταξύ τους, την οθωμανική και τη βενετική.
3. Να κατανοήσουν πως βασικός συνεκτικός δεσμός των Ελλήνων κατά τους αιώνες της ξένης κυριαρχίας υπήρξε η Ορθόδοξη Εκκλησία.

Η δεύτερη ενότητα του βιβλίου αναφέρεται στην περίοδο της Τουρκοκρατίας, τη οποία ξεκίνησε κατά μία έννοια από τον 11^ο αιώνα μ.Χ., όταν οι Σελτζούκοι Τούρκοι άρχισαν να καταλαμβάνουν τις ανατολικές επαρχίες της αυτοκρατορίας. Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να γίνει μία αναφορά στη Βυζαντινή Ιστορία που διδάχθηκαν οι μαθητές στην Ε' τάξη, ώστε να κατανοήσουν την έκταση και την κυριαρχία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας σε πολλούς λαούς και περιοχές. Μπορεί να γίνει μία σύντομη αναφορά στα σημαντικότερα πρόσωπα και γεγονότα της βυζαντινής ιστορίας (Μ. Κωνσταντίνο, Ιουστινιανό, Νικηφόρο Φωκά, Βασίλειο Βουλγαροκτόνο, Κομνηνούς, Άλωση του 1204) και να τονιστεί πως μετά την Άλωση από τους Σταυροφόρους η αυτο-

κρατορία δεν κατόρθωσε να ανακάμψει ποτέ, καθώς ήδη είχαν εισβάλει οι Σελτζούκοι στη Μικρά Ασία, η οποία αποτελούσε μαζί με την Βαλκανική Χερσόνησο τον τότε πυρήνα της αυτοκρατορίας.

Στα τέλη του 13^{ου} αιώνα δημιουργήθηκε ένα νέο τουρκικό κράτος, το οθωμανικό, το οποίο υποκατέστησε το σελτζουκικό κυριαρχώντας σε ολόκληρη τη Μικρά Ασία –μεγάλο μέρος των κατοίκων της οποίας εξισλαμίστηκε– και επεκτείνοντας τις κτήσεις του και στη Βαλκανική Χερσόνησο μέσα σε έναν μόλις αιώνα. Πριν συμπληρώσει δύο αιώνες ύπαρξης το οθωμανικό κράτος κατόρθωσε να καταστεί αυτοκρατορία, καθώς κατέλαβε την Κωνσταντινούπολη στα 1453, χρονολογία από την οποία συμβατικά ορίζουμε την αρχή της Τουρκοκρατίας, εφόσον έπαψε πλέον να υφίσταται η Βυζαντινή Αυτοκρατορία.

Επίσης, αξίζει να σημειώσουμε πως παράλληλα με την Τουρκοκρατία, οι ελληνικοί πληθυσμοί και οι ελληνικές χώρες γνώρισαν και τη λατινική κυριαρχία. Από το 1204 πολλές περιοχές της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας πέρασαν στην κατοχή των Σταυροφόρων. Ορισμένες για μερικές δεκαετίες, άλλες όμως για αιώνες παρέμειναν στην εξουσία των δυτικών. Μετά την Άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Οθωμανούς Τούρκους (1453), ο μοναδικός δυτικός κυρίαρχος σε περιοχές της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας με ελληνικό πληθυσμό υπήρξε η Βενετία. Η πανίσχυρη κατά την εποχή εμπορική δύναμη, που κυριαρχούσε οικονομικά στην Ανατολική Μεσόγειο, κατείχε τα Επάνησα, την Κύπρο μέχρι το 1571, την Κρήτη μέχρι το 1669 και κατά περιόδους την Πελοπόννησο. Από τον 15^ο έως και τον 17^ο αιώνα βρισκόταν σχεδόν συνεχώς σε πόλεμο με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, διεκδικώντας κυρίως ελληνικές περιοχές. Έτσι, οι ελληνικοί πληθυσμοί των διεκδικούμενων περιοχών βρίσκονταν κάθε φορά στο δίλημμα της συνεργασίας με τον έναν κυρίαρχο, προκειμένου να αποφύγουν τον άλλο.

Σχολιασμός πηγών και εικόνων

Πηγή 1. Στο κρητικό αυτό δημώδες στιχούργημα εκφράζεται με εύγλωττο τρόπο η δυστυχία των κατακτημένων, αλλά παράλληλα και η ελπίδα τους για μελλοντική νίκη και αποκατάσταση.

Πηγή 2. Σε αυτή τη διαθήκη από τη Ζάκυνθο εκφράζεται ξεκάθαρα ο πόθος για την ελευθερία και η ελπίδα πως κάτι τέτοιο θα πραγματοποιηθεί, καθώς ο συντάκτης της ζητά να ταφούν τα κόκαλα τα δικά του και του αδελφού του στην πατρίδα τους, όταν αυτή ελευθερωθεί από τους Τούρκους.

Εικόνα 1. Ο Σουλτάνος, ο ανώτατος άρχοντας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αποτελούσε την απόλυτη αυθεντία μέσα στην αυτοκρατορία. Κανείς δεν

τολμούσε να αμφισβητήσει τις αποφάσεις του, ενώ όλοι οι Οθωμανοί αξιωματούχοι λογίζονταν απλοί υπηρέτες του. Η διαδοχή του ήταν απόλυτα κληρονομική, καθώς στο θρόνο μπορούσε να ανέλθει μόνο άρρεν μέλος της δυναστείας του Οθμάν. Στους έξι περίπου αιώνες ύπαρξης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, Σουλτάνος δεν αναδείχθηκε από καμία άλλη οικογένεια. Η ανάγκη, λοιπόν, να διαφυλαχθούν πάση θυσία τα άρρενα μέλη της οικογένειας οδήγησε, από μία εποχή και μετά, στον εγκλεισμό των υποψηφίων διαδόχων στο εσωτερικό του σουλτανικού παλατιού, πράγμα που κατέστησε τους περισσότερους Σουλτάνους των τελευταίων αιώνων μαλθακούς και ανίκανους να διαχειριστούν την αυτοκρατορία.

Εικόνα 2. Οι κατακτήσεις των Οθωμανών και των Λατίνων τον 16^ο αιώνα. Ο χάρτης μεταβλήθηκε πολλές φορές στα επόμενα χρόνια.

Εικόνες 3-4. Οι πληθυσμοί που γνώρισαν τη Βενετοκρατία αισθάνθηκαν έντονα τις κοινωνικές διακρίσεις, καθώς σε αυτούς εφαρμόστηκε η ένταξη σε τάξεις, κάτι που ήταν άγνωστο στην Ανατολή με αυτή τη μορφή.

Εικόνα 5. Οι Έλληνες άρχοντες της Κωνσταντινούπολης, γνωστοί ως Φαναριώτες, ζούσαν κυρίως στη συνοικία Φανάρι, στην οποία βρίσκεται ο ναός του Αγίου Γεωργίου όπως και η έδρα του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Οι Φαναριώτες αποτέλεσαν μία από τις πολιτικές εκφράσεις του ελληνικού έθνους κατά την Τουρκοκρατία. Γόνοι συνήθως εύπορων οικογενειών εμπόρων, καταλάμβαναν από τα μέσα του 17^{ου} αιώνα σημαντικά αξιώματα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, όπως του Μεγάλου Δραγομάνου (ουσιαστικά υφυπουργού των Εξωτερικών), του Δραγομάνου του στόλου (συμβούλου και αντιπροσώπου του Τούρκου αρχιναύαρχου) καθώς και των Ηγεμόνων της Βλαχίας και της Μολδαβίας.

Εικόνα 6. Η Κρήτη αποτέλεσε μέλο της έριδας ανάμεσα στους δύο κυρίαρχους του ελληνικού χώρου, τους Τούρκους και τους Βενετούς, λόγω της στρατηγικής θέσης της. Τελικώς, πέρασε στην οθωμανική κατοχή στα 1669 μέχρι και την περίοδο των Βαλκανικών Πολέμων (1912-1913), οπότε ενώθηκε με το ελληνικό κράτος.

Επιπλέον πηγές

1. ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΣΟΦΙΑΣ

«Σημαίνει ο Θιος, σημαίνει η γης, σημαίνουν τα επουράνια, σημαίνει κ' η αγία Σοφία, το μέγα μοναστήρι, με τετρακόσια σήμαντρα κ' εξηνταδυό καμπάναις, κάθε καμπάνα και παπάς, κάθε παπάς και διάκος. Ψάλλει ζερβά ο βασιλιάς, δεξιά ο πατριάρχης, κι' απ' την πολλή την ψαλμουδιά εσειόντανε οι κολόναις. Να μούνε 'ς το κερουβικό και νά βγη ο βασιλέας, φωνή τους ήρθε εξ ουρανού κι' απ' αρχαγγέλου στόμα. "Πάψετε το κερουβικό κι' ας χαμηλώσουν τ' άγια, παπάδες πάρτε τα γιερά, και σεις κεριά σβηστήτε, γιατί είναι θέλημα Θεού η Πόλη να τουρκέψη. Μόν στείλτε λόγο 'ς τη Φραγκιά, νάρτουνε τρία καράβια, το 'να να πάρη το σταυρό και τάλλο το βαγγέλιο, το τρίτο, το καλύτερο, την άγια τράπεζά μας...».

2. «Πολλές φορές απορώ πώς κατόρθωσε να επιβιώσει η χριστιανική πίστη στην Τουρκία και πως υπάρχουν στην Ελλάδα 1.200.000 ορθόδοξοι. Και να σκεφθεί κανείς ότι ουδέποτε από την εποχή του Νέρωνα, του Δομητιανού και του Διοκλητιανού έχει υποστεί ο Χριστιανισμός διωγμούς σκληρότερους από αυτούς, που αντιμετωπίζει σήμερα η ανατολική Εκκλησία [...]. Και όμως οι Έλληνες είναι ευτυχισμένοι που παραμένουν χριστιανοί».

Αφήγηση του Γάλλου Ιησουίτη Richard στα μέσα του 17^{ου} αιώνα, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. Ι', σ. 150.

3. «Ο Θεός να σε φυλάει από του Βενετσιάνου τη δίκη και από του Τούρκου το σπαθί».

Μανιάτικο ρητό, 17^{ος} αιώνας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2.

Οι συνθήκες ζωής των υποδούλων

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

1. Να αντιληφθούν τη θέση των Ελλήνων μέσα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και ιδίως το γεγονός πως αποτελούσαν «δεύτερης κατηγορίας» υπηκόους.
2. Να κατανοήσουν τα προβλήματα και τις επιβαρύνσεις που επέφερε η οθωμανική κατοχή σε κοινωνικό και προσωπικό επίπεδο.

Την περίοδο της Τουρκοκρατίας οι συνθήκες ζωής των υπόδουλων Ελλήνων ήταν πολύ δύσκολες. Το Κοράνι έδινε τη δυνατότητα στους Χριστιανούς και τους Εβραίους να διατηρήσουν την πίστη τους, αλλά με διαφορετικά δικαιώματα και υποχρεώσεις από εκείνες των Μουσουλμάνων. Για παράδειγμα, για το ίδιο έγκλημα ένας μουσουλμάνος μπορεί να τιμωρείτο με 100 ραβδισμούς, ενώ ένας χριστιανός με θάνατο. Αυτή μάλιστα η διαφοροποίηση χρησιμοποιήθηκε ώστε να εξισλαμιστούν αρκετοί χριστιανοί. Όταν δηλαδή κάποιος χριστιανός καταδικαζόταν σε θάνατο, ο μουσουλμάνος ιεροδικαστής του πρότεινε να αλλαξοπιστήσει. Σε περίπτωση που συμφωνούσε, η ποινή μπορούσε να χαριστεί εξ ολοκλήρου. Πολλοί από τους νεομάρτυρες της Τουρκοκρατίας μαρτύρησαν επειδή ακριβώς αρνήθηκαν να αλλαξοπιστήσουν, ώστε να γλυτώσουν τη ζωή τους. Επίσης, ο δεύτερος τρόπος «νόμιμου» εξισλαμισμού ήταν το παιδομάζωμα. Ιδίως τους πρώτους αιώνες της εξάπλωσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας εφαρμόστηκε σε μεγάλη έκταση. Συνίστατο στη συλλογή των πλέον εύρωστων πνευματικά και σωματικά χριστιανόπαιδων μικρής ηλικίας, οι οποίοι έκτοτε αποκόπτονταν βίαια από τις οικογένειές τους που δεν τους ξανάβλεπαν ποτέ και εκπαιδεύονταν ως μουσουλμάνοι. Μεγαλώνοντας, καταλάμβαναν διοικητικές θέσεις στην αυτοκρατορία είτε κατατάσσονταν στα επίλεκτα τμήματα του σουλτανικού στρατού.

Σχολιασμός πηγών και εικόνων

Πηγή 1. Με αυτό το δημοτικό τραγούδι ο ανώνυμος λαός διεκτραγωδεί τα δεινά που επέφερε στον ελληνικό πληθυσμό το παιδομάζωμα, καθώς αποδεκάτισε, στην κυριολεξία, πολλές οικογένειες.

Πηγή 2. Το απόσπασμα από το χρονικό του Γαλαξειδίου παρουσιάζει εύγλωπα τη θέση των Ελλήνων ανάμεσα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και τους Δυτικούς (Φράγκους). Με όποια πλευρά και αν συμπορεύονταν, πάντοτε η αντίθετη επεδίωκε στο τέλος των εχθροπραξιών την τιμωρία τους.

Εικόνα 1. Οι Γενίτσαροι υπήρξαν η βάση του οθωμανικού στρατού, τα επίλεκτα τμήματά του. Κατά τον 18^ο μάλιστα αιώνα απέκτησαν τόση δύναμη, ώστε κατόρθωσαν ορισμένες φορές να ανατρέψουν Σουλτάνους που προσπάθησαν να περιορίσουν τα προνόμιά τους προς όφελος της αυτοκρατορίας.

Εικόνα 2. Το παιδομάζωμα, μέσω του οποίου στρατολογούνταν οι Γενίτσαροι κατά τους πρώτους κυρίως αιώνες της Τουρκοκρατίας, αποτέλεσε μία πρακτική της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αποτελεσματική, όσο και απάνθρωπη. Νεαρά χριστιανόπουλα, παιδιά και νέοι διαφορετικών ηλικιών, αποκόπονταν από τις οικογένειές τους, ανατρέφονταν ως μουσουλμάνοι και γίνονταν οι στενότεροι και πιο αφοσιωμένοι υπηρέτες του Σουλτάνου. Τα μικρά εκπαιδεύονταν και χρησιμοποιούνταν στη γραφειοκρατία, ενώ οι έφηβοι μετά από εκπαίδευση γίνονταν Γενίτσαροι. Παρά την κοινωνική ανέλιξη των παιδιών αυτών και την εξασφάλιση μιας καλύτερης ζωής, κάτι που εποφθαλμιούσαν για τα παιδιά τους οι Μουσουλμάνοι τους πρώτους αιώνες, το παιδομάζωμα αποτελούσε «τον φόρο του αίματος» και τη μεγαλύτερη συμφορά για τις χριστιανικές οικογένειες.

Εικόνα 3. Δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις που ξένοι περιηγητές αποτύπωσαν στα έργα τους και με ζωγραφικές παραστάσεις την καθημερινή ζωή των Ελλήνων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3.**Η θρησκευτική και η πολιτική οργάνωση των Ελλήνων**

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ**Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:**

Οι μαθητές επιδιώκεται:

1. Να κατανοήσουν τον ιδιαίτερο ρόλο που επιβλήθηκε στο Οικουμενικό Πατριαρχείο από τους Οθωμανούς και ιδίως πως ο Πατριάρχης κατέστη υπεύθυνος για τους Ορθοδόξους μέσα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.
2. Να μάθουν πως πέρα από την εκκλησιαστική διοίκηση, υπήρχαν μέσα στους κόλπους του Γένους και λαϊκοί άρχοντες που βρίσκονταν κοντά στην κεντρική διοίκηση, οι Φαναριώτες, καθώς και οι προεστοί ή δημογέροντες, επικεφαλής των τοπικών χριστιανικών κοινοτήτων.

Το διοικητικό σύστημα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας καθόρισε και τη θρησκευτική και πολιτική οργάνωση των Ελλήνων. Ο πατριάρχης περιεβλήθη και πολιτική εξουσία, καθιστάμενος περίπου «υπουργός των χριστιανών» στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Δικαιοδοσία επάνω του είχε μόνο ο Μεγάλος Βεζύρης, ενώ ήταν υπόλογος απέναντι στην Πύλη για κάθε πράξη των χριστιανών. Στα χρόνια της Τουρκοκρατίας υπήρξαν τόσο φιλενωτικοί όσο και ανθενωτικοί πατριάρχες. Οι πρώτοι υποστήριζαν τη συνεργασία με τη Δύση και συζητούσαν το ζήτημα των σχέσεων με τον Πάπα, ενώ οι δεύτεροι πίστευαν πως οι Έλληνες έπρεπε να παραμείνουν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, όχι βέβαια από φιλοτουρκισμό, αλλά για να γλυτώσουν από το μεγαλύτερο κατ' αυτούς κακό που ήταν η εξάρτηση από τη Δύση και η συνεπαγόμενη εκκλησιαστική υποταγή στον Πάπα. Κατά τον 18^ο αιώνα σημαντικό ρόλο διαδραμάτισαν μέσα στους κόλπους του υπόδουλου Ελληνισμού και οι Φαναριώτες, οι οποίοι καταλάμβαναν θέσεις σημαντικές στην οθωμανική διπλωματία και αναλάμβαναν επίσης τη διοίκηση ως ημιαυτόνομοι ηγεμόνες των παραδουνάβιων ηγεμονιών, της Μολδαβίας και της Βλαχίας. Έτσι, απέκτησαν μεγάλο κύρος, δύναμη και πλούτο και καθιερώθηκαν ως ένα είδος Ελλήνων αρχόντων.

Σχολιασμός πηγών και εικόνων

Πηγή 1. Το κείμενο αυτό απηχεί την ιδέα αποκατάστασης της Ρωμαϊκής (=Βυ-

ζαντινής) Αυτοκρατορίας με χριστιανό βασιλέα στη θέση του Σουλτάνου. Η αυτοκρατορία που έχουμε συνηθίσει να αποκαλούμε Βυζαντινή, ουδέποτε έφερε αυτό το όνομα όσο υπήρχε (μόνο αρχαϊστές λόγιοι από τον 11^ο αιώνα και μετά χρησιμοποιούν την αρχαία ονομασία Βυζάντιο, για την Κωνσταντινούπολη και μόνο, ποτέ για την αυτοκρατορία ολόκληρη). Μετά τη μεταφορά από τον Μ. Κωνσταντίνο της πρωτεύουσας της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας από τη Ρώμη στην Κωνσταντινούπολη, η αυτοκρατορία συνέχισε να φέρει τον τίτλο Ρωμαϊκή. Το ίδιο και μετά τον εξελληνισμό του διοικητικού της μηχανισμού κατά τον 6^ο μ.Χ. αιώνα. Μέχρι και οι πηγές των χρόνων της Άλωσης κάνουν λόγο για «βασίλεια» και «κράτος» των Ρωμαίων. Ο όρος Βυζαντινή Αυτοκρατορία επινοήθηκε από τον Ιερώνυμο Βολφ τον 16^ο αιώνα, στην προσπάθειά του να εγγράψει ως Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία την Αυτοκρατορία του Καρλομάγνου και των διαδόχων του στη Δύση (Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία). Βρήκε, λοιπόν, το όνομα της αρχαίας πόλης που βρισκόταν εκεί που χτίστηκε η Κωνσταντινούπολη (Βυζάντιο, αποικία των Μεγάρων) και δημιούργησε τον νέο όρο.

Πηγή 2. Το κείμενο αυτό αναφέρεται στη λειτουργία των ελληνικών κοινοτήτων κατά την Τουρκοκρατία και αναλύει το ρόλο των δημογερόντων, των εκλεγμένων τις περισσότερες φορές ή διορισμένων από τους Οθωμανούς Ελλήνων αρχόντων. Επίσης, μας δίνει και μία σαφή εικόνα της οικονομικής κατάστασης των κοινοτήτων, οι οποίες κατά κανόνα ήταν χρεωμένες.

Εικόνες 1-2. Ο πρώτος μετά την Άλωση Πατριάρχης Γεννάδιος Σχολάριος κατέστη από τον Πορθητή πολιτική κεφαλή των Ορθοδόξων Χριστιανών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ο Γεννάδιος ανήκε σ' αυτούς που υποστήριζαν πως ανάμεσα στους δύο κατακτητές (Οθωμανός-Δυτικός) ήταν προτιμότεροι οι Οθωμανοί, καθώς μ' αυτούς δεν υφίστατο ο κίνδυνος της εκκλησιαστικής και πολιτισμικής αλλοτρίωσης. Αντίθετα, φοβόταν πως η υποταγή στη Δύση θα επέφερε ένωση με την Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία και σταδιακό εκλατινισμό των Ελλήνων.

Εικόνα 3. Οι προεστοί αποτέλεσαν τους τοπικούς άρχοντες των Ελλήνων. Συνήθως αναλάμβαναν την είσπραξη των φόρων των ελληνικών κοινοτήτων, τους οποίους κατόπιν απέδιδαν στους Τούρκους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4.

Οι Κλέφτες και οι Αρματολοί

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

1. Να μάθουν για τα ένοπλα σώματα των Ελλήνων και τη δράση τους κατά την Τουρκοκρατία.
2. Να κατανοήσουν τις διαφορές ανάμεσα στους κλέφτες και τους αρματολούς.

Κατά την Τουρκοκρατία η πολεμική παράδοση του Βυζαντίου δεν εξαλείφθηκε. Παρότι δεν υπήρχαν οργανωμένα στρατιωτικά σώματα, εν τούτοις οι Κλέφτες λειτούργησαν ως αντάρτικα σώματα κατά της οθωμανικής κυριαρχίας. Ανάμεσά τους διατηρήθηκε η πολεμική αρετή και από τις τάξεις τους, όπως και από εκείνες των Αρματολών, προήλθαν οι περισσότεροι αγωνιστές στις επαναστάσεις κατά των Τούρκων και φυσικά στην Επανάσταση του 1821.

Σχολιασμός πηγών και εικόνων

Πηγή 1. Το δημοτικό τραγούδι εξυμνεί τη δράση του κλέφτη Νικοτσάρα και αποδίδει εύγλωπα τη λαϊκή αντίληψη για τους κλεφταρματολούς.

Πηγή 2. Το απόσπασμα από τα Απομνημονεύματα του Κολοκοτρώνη μας πληροφορεί για τη στάση των Ελλήνων αγροτών απέναντι στους κλέφτες πριν την Επανάσταση του 1821. Παράλληλα, μας προϊδεάζει για τις σχέσεις ανάμεσα στους οπλαρχηγούς και τον τρόπο που οι μεταξύ τους δεσμοί περνούσαν από γενιά σε γενιά.

Εικόνα 1. Οι αρματολοί ήταν τοπικοί φύλακες της τάξης και φρόντιζαν να καταπολεμήσουν τη ληστεία και τις αναταραχές στις περιοχές ευθύνης τους. Πολλοί από αυτούς πρωταγωνίστησαν στην Επανάσταση του 1821.

Εικόνα 2. Οι κλέφτες αποτέλεσαν τη βάση του στρατού κατά την Επανάσταση του 1821. Ζώντας κυνηγημένοι από τους Οθωμανούς, είχαν αναγκαστεί να γίνουν ικανότατοι πολεμιστές προκειμένου να επιβιώσουν. Η ικανότητά τους αυτή συνέβαλε τα μέγιστα στην επιτυχία της Επανάστασης.

Επιπλέον πηγές

1. «Πού σπουδάζουν εκείνοι τακτικήν, διά να αντισταθώσιν εις το πλήθος των εχθρών των και να τους νικώσι πάντοτε; Δεν αποδεικνύουσιν αυτοί φανερά και την άφευκτον πώσιν της οθωμανικής δυναστείας και την ευκολίαν της επανορθώσεώς μας; Ή μήπως είναι ολίγοι; Την σήμερον εις όλην την Ελλάδα ευρίσκονται βέβαια από αυτούς περισσότεροι από δέκα χιλιάδας, των οποίων η ανδρεία είναι αδιήγητος και η αγάπη διά την ελευθερίαν τους απερίγραπτος. Αυτοί οι ήρωες πολλάκις μην απαντώντες εχθρούς διά να λάβωσι με την νίκην τα όσα τους είναι αναγκαία, ζώσι δύο και τρεις ημέρας με νερόν και χόρτα και ούτως δεν ενοχλούσι τους χωριάτας εις το ουδέν».

Ελληνική Νομαρχία, Ιταλία 1806 [Αθήνα 1980], σ. 168.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5. Η οικονομική ζωή

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

1. Να κατανοήσουν τη σπουδαιότητα του ελληνικού εμπορίου στα χρόνια της Τουρκοκρατίας.
2. Να γνωρίσουν τους τρόπους άσκησής του και τα προϊόντα που διακινούνταν.
3. Να κατανοήσουν τους παράγοντες που ενίσχυσαν το ελληνικό εμπόριο κατά τον 18^ο αιώνα.

Πέρα από τον τομέα της αγροτικής παραγωγής, κατά την Τουρκοκρατία οι Έλληνες ασχολήθηκαν και με το εμπόριο. Η εμπορική δραστηριότητα απέφερε σημαντικά κέρδη ιδίως κατά τον 18^ο αιώνα. Αυτό οφειλόταν ανάμεσα σε άλλα και στις Διομολογήσεις, τις ειδικές εμπορικές συμφωνίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με τις ευρωπαϊκές δυνάμεις. Βασικός όρος όλων αυτών των συμφωνιών ήταν πως οι υπήκοοι αλλά και όσοι ευτύχχαναν της προστασίας των προξένων των συμβαλλόμενων κρατών αποκτούσαν δασμολογική ατέλεια ή ευνοϊκούς όρους στην εμπορική τους δραστηριότητα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Έτσι, πολλοί Έλληνες «αγόραζαν» την «προστασία» της Γαλλίας, της Αγγλίας, της Ολλανδίας ή της Αυστρίας, ώστε να πετύχουν μεγιστοποίηση του κέρδους τους αποφεύγοντας την καταβολή δασμών.

Σημαντικές για την εξέλιξη του ελληνικού εμπορίου υπήρξαν και οι συνθήκες του Κάρλοβιτς (1699) και του Κιουτσούκ Καϊναρτζή (1774). Με την πρώτη, η Οθωμανική Αυτοκρατορία παραχώρησε στην Αυστρία την Ουγγαρία, την Τρανσυλβανία και μεγάλο μέρος της Σλοβενίας και της Κροατίας. Σε αυτές τις περιοχές δημιουργήθηκαν ορισμένες από τις ισχυρότερες ελληνικές εμπορικές παροικίες κατά τον 18^ο αιώνα. Με τη δεύτερη, ανάμεσα σε άλλα η Ρωσία πέτυχε την παραχώρηση προνομίων για τους εμπόρους της αλλά και για τους προστατευομένους της στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Έκτοτε, πολλά ελληνικά εμπορικά πλοία ύψωσαν ρωσική σημαία, ώστε να γλυτώσουν τους υπέρογκους δασμούς που κατέβαλαν και να μπορούν να διαπλέουν ελεύθερα τα Στενά.

Σχολιασμός πηγών και εικόνων

Πηγή 1. Το απόσπασμα αποτελεί χαρακτηριστικό δείγμα εμπορικής αλληλογραφίας της εποχής του (1695). Μνημονεύεται η αποστολή μίας παραγγελίας και αναγγέλλονται νέα αναφορικά με την κατάσταση της επιχείρησης του γράφοντος.

Πηγή 2. Στο συμφωνητικό αυτό συμφωνούν ένας караβοκύρης και ένας έμπορος να ναυλώσει ο δεύτερος το καράβι του πρώτου για ένα συγκεκριμένο εμπορικό ταξίδι. Στα χρόνια της Τουρκοκρατίας τόσο ο επιχειρηματίας (έμπορος) όσο και ο πλοιοκτήτης (καπετάνιος) ταξίδευαν μαζί και ολοκλήρωναν οι ίδιοι τη ναυτική εμπορική δραστηριότητα. Τα εμπλεκόμενα μέρη σχημάτιζαν εταιρεία για κάθε ταξίδι, προκειμένου να προβούν στη συγκεκριμένη δραστηριότητα.

Εικόνες 1-2. Τα ελληνικά καράβια επί Τουρκοκρατίας έφεραν ιδιαίτερη σημαία που δήλωνε τη διπλή τους ιδιότητα, των υπηκόων του Σουλτάνου και των Ορθοδόξων. Από τους μεγαλύτερους θαλασσινούς κινδύνους για τα ελληνικά πλοία ήταν οι πειρατές. Μπαρμπαρέζοι (μουσουλμάνοι υπήκοοι των ημιαυτόνομων κρατών της Τυνησίας και της Αλγερίας) κυρίως αλλά και Μαλτέζοι προκαλούσαν φόβο σε κάθε ναυτικό. Η κατάληψη πλοίου από τους Βορειοαφρικανούς πειρατές ήταν ό,τι χειρότερο μπορούσε να συμβεί στο πλήρωμά του, καθώς οι ναυτικοί, αν δεν καταβάλλονταν λύτρα, συνήθως κατέληγαν να πουληθούν ως δούλοι.

Εικόνα 3. Η ναυτιλία υπήρξε ένας από τους παράγοντες πλουτισμού για τους Έλληνες ιδίως κατά τους Ναπολεόντειους Πολέμους. Νέοι από νησιωτικές ή παραθαλάσσιες περιοχές «μπάρκαραν» σε μικρή ηλικία για να μάθουν τη δουλειά του ναυτικού και να προκόψουν, κερδίζοντας σημαντικά ποσά με το δικό τους καράβι μετά από χρόνια.

Εικόνα 4. Ο γάμος αποτελούσε μία ιδιαίτερη στιγμή τόσο για το ζευγάρι, όσο και για την κοινότητα ευρύτερα. Η οικογένεια ήταν ο βασικότερος κοινωνικός θεσμός, μέσα στον οποίο αναπτύσσονταν οι προσωπικότητες των μελών της. Οι οικογενειακοί δεσμοί ήταν ισχυροί και κάθε μέλος της οικογένειας σχεδίαζε συνήθως τις προσωπικές του επιλογές με γνώμονα την υπόλοιπη οικογένεια.

Εικόνα 5. Το παζάρι αποτελούσε συνηθισμένο μέρος της οικονομικής δραστηριότητας την περίοδο της Τουρκοκρατίας.

Εικόνα 6. Την εποχή της Τουρκοκρατίας οι περισσότεροι Έλληνες ασχολούνταν με τη γεωργία. Συνεχίστηκαν όλες οι καλλιέργειες της προηγούμενης περιόδου. Ο αγροτικός τομέας γνώρισε ίσως την πιο περιορισμένη εξέλιξη κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας.

Εικόνα 7. Οι αγορές αποτελούσαν και στα χρόνια της Τουρκοκρατίας σημαντικό παράγοντα διαμόρφωσης της κοινωνικής και οικονομικής ζωής, τόσο των Ελλήνων όσο και των Τούρκων.

Επιπλέον πηγές

Πρώτο καταστατικό Αμπελακίων

«Συν τω αγίω Θεώ. 1780 Μην Ιανουάριος εις Αμπελάκια. Και οι ευαγγελικοί νόμοι και οι ηθικοί θεσμοί, μας παρασταίνουν το στερεόν και ακράδαντον της ενότητος και ομονοίας, εκεί διαρρήδην επαγγέλεται ο βασιλεύς των βασιλέων Χριστός, ότι όπου εισί δύο ή τρεις συνηγμένοι εν τω εμώ ονόματι εκεί ειμί εν μέσω αυτών. Και η αρχή της αμωμότητος ημών πίστεως νύξησε σπριζομένη εις την ενότητα της προσκλήσεως των δύο αδελφών και εφεξής επληθύνετο εις μυριάδας και ην η ψυχή του πλήθους μία. Όθεν και ημείς οι ευρισκόμενοι πραγματευταί και τεχνίται των νημάτων της πολιτείας ταύτης Αμπελακίων, επιθυμούντες το παν ημών εις τον ακρογωνιαίον λίθον· εν ονόματι αυτού του δεσπότου Χριστού, απεφασίσαμεν να ανακαινίσωμεν και να συγκροτήσωμεν πάλιν την κοινήν ημών συντροφίαν και αδελφότητα ανακαλούντες τα αρχαία ήθη ημών και τιθέντες κοινήν τράπεζαν και εν υψηλώ κηρύγματι καλούντες κάθε αδελφόν ημών, διά να έλθη να απολαύση της κοινής τραπέζης και αδελφότητος φέρων μεθ' εαυτού εις την ευωχίαν ταύτην το προσήκον ένδυμα, ο μεν ευπορών το μεταδοτικόν και φιλάδελφον, ο δε απορών το υπομονητικόν, το ευπειθές, το κατά πάντα υπήκοον και την προσήκουσαν ασφάλειαν, στηρίζεται δε και θεμελιούται επί θεμελίοις και άρθροις τοιούτοις».

Σπ. Λάμπρος, «Καταστατικόν συντροφίας Αμπελακίων», *Νέος Ελληνομνήμων*, 14 (1917), σ. 381.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6.

Οι Έλληνες των παροικιών και των Παραδουνάβιων Ηγεμονιών

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

1. Να γνωρίσουν τις δύο φάσεις του φαινομένου της μετανάστευσης των Ελλήνων επί Τουρκοκρατίας.
2. Να μάθουν για τους τόπους, όπου εξαπλώθηκε η ελληνική Διασπορά.
3. Να αντιληφθούν τους λόγους, για τους οποίους έλαβε έκταση το μεταναστευτικό φαινόμενο σ' αυτή την περίοδο.

Η δημιουργία ελληνικών παροικιών σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες υπήρξε ένα φαινόμενο ιδιαίτερης σημασίας για τον Ελληνισμό, τόσο κατά την Τουρκοκρατία, όσο και για την εποχή μας. Οι περισσότερες από τις παροικίες που ιδρύθηκαν τότε, συνέχισαν να ακμάζουν μέχρι και τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, ενώ αρκετές εξακολουθούν να υφίστανται ως τις μέρες μας. Σε κάθε περίπτωση, οι παροικίες του εξωτερικού αποτελούν τους πλέον αδιάψευστους μάρτυρες του οικουμενικού Ελληνισμού.

Σχολιασμός πηγών και εικόνων

Πηγή 1. Στην έκκληση αυτή προβάλλεται ένα από τα βασικά προβλήματα των ελληνικών κοινοτήτων στην Ευρώπη: η ανάγκη ύπαρξης ιερέα και εκκλησίας για να τελούνται οι ακολουθίες σύμφωνα με το ορθόδοξο τυπικό. Ο ναός αποτελούσε το κέντρο και τον συνεκτικό δεσμό της κοινότητας και συντελούσε στη διατήρηση της ταυτότητας των Ελλήνων μέσα σ' ένα αλλόδοξο περιβάλλον.

Πηγή 2. Το απόσπασμα αυτό προβάλλει μέσα από την περιγραφή της μάχης τα προβλήματα με τους ντόπιους και τις διώξεις των Μανιατών που μετανάστευσαν στην Κορσική. Στο συγκεκριμένο παράθεμα προβάλλεται μία από τις εκδοχές εγκατάστασης παροικίας, δηλαδή η σύγκρουση με το γηγενές στοιχείο. Υπάρχουν, ωστόσο, και άλλου τύπου εγκαταστάσεις/μετακινήσεις πληθυσμών που γίνονται οργανωμένα και ειρηνικά εντός και εκτός του ση-

μερινού ελλαδικού χώρου, π.χ. οι εγκαταστάσεις των στρατιωτών ή ελληνικών πληθυσμών που καταλήφθηκαν από τους Οθωμανούς (Μονεμβασιά, Ναύπλιο 1540-41, Κρήτη 1669) που τους εγκαθιστούσε η Βενετία σε άλλες βενετοκρατούμενες περιοχές (Κρήτη, Κέρκυρα ή Βενετία και αλλού) προσφέροντάς τους γαίες, ή των εμπόρων και των λογίων που εγκαταστάθηκαν ειρηνικά στη Βενετία, στις αφβουργικές χώρες, στη Γερμανία, στη Μολδοβλαχία, στη Ρωσία.

Εικόνα 1. Ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος ο «εξ απορρήτων» υπήρξε επιφανής Φαναριώτης, ο άνθρωπος που καθιέρωσε την κυριαρχία των ελληνικών οικογενειών της Κωνσταντινούπολης στις θέσεις του Μεγάλου Δραγομάνου και των Ηγεμόνων της Μολδαβίας και της Βλαχίας. Κατόρθωσε, επηρεάζοντας την εξωτερική πολιτική της Υψηλής Πύλης, να επιτύχει μεταξύ άλλων και τη διατήρηση των Αγίων Τόπων στον έλεγχο των Ορθοδόξων.

Εικόνα 2. Στο χάρτη σημειώνονται οι σημαντικότερες εστίες του παροικιακού ελληνισμού επί Τουρκοκρατίας. Αξίζει να παρατηρηθεί η μεγάλη διασπορά και η ποικιλία στην έκταση των κοινοτήτων, που δηλώνεται με το μέγεθος της κόκκινης τελείας.

Εικόνα 3. Η παρουσία των Ελλήνων στη Νότια Ρωσία εντασσόταν μεν στα σχέδια της Αικατερίνης Β', αλλά οφειλόταν και σε οικονομικούς λόγους. Επίσης, στην πόλη Οδησσό της Ρωσίας ιδρύθηκε και η Φιλική Εταιρεία (1814).

Εικόνα 4. Το Βουκουρέστι κατά τον 18^ο αιώνα αποτέλεσε μία πόλη με ισχυρή ελληνική παρουσία. Ο Φαναριώτης ηγεμόνας, πολλοί από τους αξιωματούχους του, έμποροι, λόγιοι και ιερωμένοι ήταν ορισμένοι μόνο από τους Έλληνες κατοίκους του.

Εικόνα 5. Ο άγιος Νικόλαος υπήρξε το σύμβολο και το επίκεντρο της ελληνικής κοινότητας της Βενετίας. Γύρω από αυτόν αναπτύχθηκε μία από τις ισχυρότερες ελληνικές παροικίες της Ευρώπης.

Εικόνα 6. Η Βιέννη, πρωτεύουσα της Αυτοκρατορίας των Αψβούργων, αποτέλεσε σημαντικό κέντρο για το ελληνικό εμπόριο στην Ευρώπη. Αμπελακιώτες και άλλοι έμποροι συνιστούσαν κατά κύριο λόγο την ελληνική παρουσία σ' αυτήν, αν και στα τέλη του 18^{ου} αιώνα συναντούμε και πολλούς λογίους και εκδότες, που μετέβαιναν εκεί για να τυπώσουν τα βιβλία τους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7.

Οι δάσκαλοι του Γένους

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

1. Να κατανοήσουν τον όρο «δάσκαλοι του Γένους» και την προσφορά της παιδείας γενικότερα.
2. Να γνωρίσουν τις διαφορετικές εκφάνσεις των ελληνικών γραμμάτων κατά την Τουρκοκρατία.
3. Να αντιληφθούν την πολυποίκιλη προσφορά του αγίου Κοσμά του Αιωλίου.

Δάσκαλοι του Γένους ονομάζονται οι δάσκαλοι των χρόνων της Τουρκοκρατίας. Σε μία περίοδο κατά την οποία δεν υπήρχε οργανωμένο εκπαιδευτικό σύστημα, υπεύθυνη για την παιδεία ήταν εξ ορισμού η Εκκλησία. Ιδίως στην ύπαιθρο, ο ναός ή κάποιος βοηθητικός χώρος χρησιμοποιείτο συνήθως ως σχολείο. Στα αστικά κέντρα, βέβαια, δεν έπαυσαν ποτέ να υφίστανται σχολεία και σχολές υψηλού επιπέδου, τα οποία όμως επίσης λειτουργούσαν σχεδόν αποκλειστικά με τη μέριμνα της Εκκλησίας.

Μετά τα μέσα του 18^{ου} αιώνα πληθαίνουν τα σχολεία, τα βιβλία και παρατηρείται μία πνευματική ανάπτυξη, που αποκαλείται Νεοελληνικός Διαφωτισμός. Μία από τις εξέχουσες μορφές της περιόδου υπήρξε ο άγιος Κοσμάς ο Αιωλός, ο οποίος προέτρεπε στην ίδρυση σχολείων ως μέσο για τη διατήρηση της ελληνικότητας και της ορθόδοξης πίστης, μέχρι τον μαρτυρικό του θάνατο από τους Τούρκους στις 24 Αυγούστου 1779.

Σχολιασμός πηγών και εικόνων

Πηγή 1. Η πρωτοβάθμια και η δευτεροβάθμια εκπαίδευση επί Τουρκοκρατίας βρισκόταν εξ ολοκλήρου σχεδόν στα χέρια του κλήρου. Ιδίως οι κοινότητες της υπαίθρου δεν είχαν τη δυνατότητα να συντηρούν κάποιον λαϊκό δάσκαλο, καθώς η οικονομική τους δυσπραγία δεν το επέτρεπε. Έτσι, ο μόνος που εξ ορισμού γνώριζε τουλάχιστον λίγα γράμματα, ο ιερέας, αναλάμβανε και χρέη διδασκάλου.

Πηγή 2. Στο απόσπασμα αυτό ο Ανώνυμος συγγραφέας εκθειάζει τη θετική συμβολή των νόμων στο κοινωνικό σύνολο. Πιο συγκεκριμένα, εστιάζει ιδι-

αίτερα στη συμβολή τους στον τομέα της παιδείας και στην αμφίδρομη σχέση που δημιουργείται ανάμεσα στην πατρίδα και τους νεαρούς μαθητές.

Πηγή 3. Οι Διδαχές του αγίου Κοσμά του Αιτωλού αποτελούν συνάμα μοναδικό ιστορικό τεκμήριο για την κατάσταση των ελληνικών πληθυσμών στη Δυτική Ελλάδα κατά το δεύτερο μισό του 18^{ου} αιώνα. Με τρόπο απλό και θελκτικό, κατορθώνει μέσα από αυτές να νουθετήσει και να παρακινήσει τους χριστιανούς στον τρόπο ζωής του Ευαγγελίου. Την ίδια στιγμή μάχεται να τους πείσει και για την αξία της ελληνικής παιδείας «γιατί η εκκλησία μας είναι στα ελληνικά», σύμφωνα με τα λόγια του.

Εικόνα 1. Το αναγνωστικά των σχολείων της Τουρκοκρατίας ήταν το Ψαλτήρι και η Οκτώηχος, τα γνωστά εκκλησιαστικά βιβλία που χρησιμοποιούν κυρίως οι ψάλτες, καθώς υπήρχε έλλειψη ειδικών διδακτικών βιβλίων μέχρι τον 18^ο αιώνα. Αυτό συνέβαινε λόγω της ανέχειας, που οδηγούσε στη χρήση των πλέον προσιτών εντύπων που δεν απαιτούσαν επιπλέον κόστος, όσο και λόγω της συντακτικής τουλάχιστον απλότητας των σχετικών κειμένων σε συνδυασμό με το ψυχωφελές τους περιεχόμενο.

Εικόνα 2. Η εξάπλωση της παιδείας στον ελληνικό χώρο κατά τον 18^ο αιώνα υπήρξε μεγάλη. Ιδίως κατά το δεύτερο μισό του αιώνα, σε όλες τις μεγάλες και στις περισσότερες επαρχιακές πόλεις λειτουργούσαν σχολεία δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, ελληνικά σχολεία ή ελληνομουσεία όπως τα αποκαλούσαν.

Εικόνα 3. Η *Ελληνική Νομαρχία* υπήρξε ένα από τα σπουδαιότερα κείμενα της εποχής του Διαφωτισμού, τόσο για τον πατριωτικό της χαρακτήρα όσο και για τον καυστικό τρόπο, με τον οποίο σπληνίτευε τα κακώς κείμενα του Γένους.

Εικόνα 4. Το *Μέγα Αλφαβητάριο*. Είναι γραμμένο σε γλώσσα αρχαϊζουσα και περιέχει κείμενα από την Αγία Γραφή.

Επιπλέον πηγές

1. Επιστολή του Ευγένιου Γιαννούλη του Αιτωλού προς τον ιεροδιάκονο Κλήμη

«Βρανιανά, 6 Σεπτεμβρίου 1677... Εδεχθήκαμε όμως και το παιδίον του παπά, περί ου εμεσίτευσε να το δεχθούμεν· ήλθεν όμως και διά την αγάπην της, αν ειπούμεν και του παπά του πατρός του, το εδεχθήκαμεν και εθαυμάσαμεν και θαυμάζομεν την ζωότητα του παιδός και την αλογίαν και το αναλφάβητον οπού έχει· και εκ φύσεως και παιδεύσεως πολλά δυ-

σφυέστατον και βαρβαροειδές. Όμως εδεχθήκαμεν το αγεώργητον τούτο και απελέκητον παιδίον και εβαλθήκαμεν όλοι να πελεκήσωμεν το καμπύ και διεστραμμένον του ήθος με λόγια γλυκύτατα και παιδευτικά, αλλά εις όλα δυσαρесеΐται και όλα τα αποστρέφεται· μελετάει να επανέλθη εις τον πατέρα του· αν εδυνέτουν, ήτον και έως τώρα οπίσω· φεύγη χωρίς να το διώκη τινάς· είναι ανόψανον πολλά, μισάει την φωτίαν και την άλλην επιμέλειαν οπου βράζει το όσπριον· παντάπασιν ανεπίδεκτον παιδευσεως· ας συλλογισθή, παρακαλώ, η αγάπη σου ποίαν νοστιμάδα έχει ή θέλει αποκτήσει ποτέ. Η παντοδύναμος, αδελφέ, χάρις, η νεύματι ποιούσα τα αδύνατα δυνατά, εκείνη να μεταβάλη την γνώμην και την ακαρπίαν του παιδός εις ευκαρπίαν. Τούτο την πάτριον φωνήν αγνοεί· αντί λόγου και ομιλίας άσημον πέμπει φωνήν και ογκηθμόν και κραυγήν και προ των άλλων ων έχει κακών είναι ανυπότακτον και ανεπίδεκτον λόγου. Ημείς θέλομεν πελεκήσει την αγεώργητον ψυχήν όσον το εφ' ημίν και η χάρις του Θεού, η τα ασθενή θεραπεύουσα και ομαλίζουσα θάπτον ή λόγος τα διεστραμμένα, αυτή να μεταβάλη και την ψυχήν του παιδός εις ευείθειαν και ευγνωμοσύνην, να ευφράνη με τα καλά του έργα τον δημιουργόν του πρώτον Θεόν και τους γονείς του και τους φιλτάτους των γονέων του δεύτερον. Ας έχωμεν περί του Ανανίου το ποίος και πού κατοικεί».

Ι.Ε. Στεφανή & Νίκης Παπατριανταφύλλου-Θεοδωρίδη, *Ευγενίου Γιαννούλη του Απωλού Επιστολές*, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 270.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8.

Ο Ρήγας Βελεστινλής και ο Αδαμάντιος Κοραΐς

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

1. Να γνωρίσουν τις δύο αυτές εξέχουσες προσωπικότητες του Νεοελληνικού Διαφωτισμού.
2. Να κατανοήσουν τις διαφορές στη σκέψη και την πράξη τους.
3. Να μάθουν για τη συνεισφορά τους στην προετοιμασία της Επανάστασης του 1821.

Ο Ρήγας Βελεστινλής και ο Αδαμάντιος Κοραΐς θεωρούνται οι δύο εκπρόσωποι του Διαφωτισμού που επηρέασαν περισσότερο τον Ελληνισμό. Τα έργα του Ρήγα συνετέλεσαν άμεσα στην ιδεολογική προετοιμασία της Επανάστασης του 1821, ενώ τα αντίστοιχα του Κοραΐ έμμεσα. Ο μαρτυρικός μάλιστα θάνατος του Ρήγα τον κατέταξε ανάμεσα στους ήρωες του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα, που ξεκίνησε μετά από είκοσι τρία χρόνια.

Σχολιασμός πηγών και εικόνων

Πηγή 1. Το απόσπασμα από τη «Νέα Πολιτική Διοίκηση» του Ρήγα αναφέρεται στη σημασία της παιδείας για την προκοπή του έθνους. Για τον Ρήγα, η εθνική δωρεάν παιδεία ήταν επιβεβλημένη, ώστε να προκόψουν οι Έλληνες. Επίσης, το πραγματικά πρωτοποριακό για την εποχή του στοιχείο είναι ότι προβλέπεται η φοίτηση σε σχολείο εξίσου για τα αγόρια και τα κορίτσια.

Πηγή 2. Ο Θούριος του Ρήγα υπήρξε το σπουδαιότερο επαναστατικό τραγούδι στην προεπαναστατική ελληνική περίοδο. Στο συγκεκριμένο απόσπασμα γίνεται μνεία στη θρησκεία και τον πατριωτισμό, που σε συνδυασμό με την τήρηση των νόμων θα επιφέρουν την αποκατάσταση. Μάλιστα ο στίχος «Οι Νόμοι νάν' ο πρώτος και ο μόνος οδηγός» παραπέμπει στις ιδέες του Διαφωτισμού και στο βιβλίο *Ελληνική Νομαρχία*. Οι συσχετισμοί καταδεικνύουν πως εισχωρούν οι νέες πολιτικές ιδέες και γενικεύονται.

Πηγή 3. Το «Σάλπισμα Πολεμιστήριον» του Κοραΐ, έργο σαφώς εθνεγερτικό, είχε μικρότερη απήχηση από τα αντίστοιχα έργα του Ρήγα. Καλούσε κι ε-

κείνο σε αγώνα για την απελευθέρωση, με περισσότερες όμως αναφορές στην παλαιά δόξα και το αρχαιοελληνικό παρελθόν, κάνοντας ιδιαίτερη αναφορά στους Μακεδόνες και τους Σπαρτιάτες, τους κορυφαίους πολεμιστές της ελληνικής αρχαιότητας.

Εικόνα 1. Ο Κοραΐς υπήρξε ένας από τους διαπρεπέστερους φιλόλογους του καιρού του. Αγάπησε την Ευρώπη και ιδίως τη Γαλλία, όπου και πέρασε το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του και πίστεψε πως ο ευρωπαϊκός πολιτισμός αποτελούσε τη λύση για τα προβλήματα των Ελλήνων. Από το Παρίσι προσπάθησε με διάφορα κείμενά του να συντελέσει στον εξευρωπαϊσμό των Ελλήνων.

Εικόνες 2-3. Ο Ρήγας κατέστη ο προπομπός της Επανάστασης του 1821. Αγωνίστηκε με τα συγγράμματά του για την αποτίναξη της οθωμανικής κυριαρχίας και πλήρωσε για τις απόψεις του με τη ζωή του.

Εικόνα 4. Η Χάρτα του Ρήγα αποτέλεσε σταθμό στην ελληνική γεωγραφική παράδοση. Το εύρος του αρχαιογνωστικού περιεχομένου της είναι εντυπωσιακό και συνδυάζεται με την πρακτική ανάγκη της υπενθύμισης του ένδοξου παρελθόντος, που αποτελεί συνθήκη απαραίτητη για τον ξεσηκωμό. Πάνω της αποτυπώνεται το μεγαλύτερο μέρος του αρχαιοελληνικού παρελθόντος με εικόνες, σύμβολα και επιγραφές, χωρίς όμως κανέναν ακαδημαϊσμό, αλλά με τρόπο κατανοητό σε κάθε Έλληνα.

Εικόνα 5. Κυρίαρχη θέση στη Χάρτα αλλά και ευρύτερα στο έργο του Ρήγα κατέχει ο Μέγας Αλέξανδρος. Ο Μακεδόνας στρατηλάτης συνιστά για τον Ρήγα την κορυφαία έκφανση του αρχαιοελληνικού μεγαλείου, γι' αυτό και επανέρχεται συχνά σ' αυτόν. Στα χρόνια του Ρήγα αρκετές ήταν οι αναφορές στον Μέγα Αλέξανδρο, ως πρότυπο για τον στρατηλάτη που θα οδηγούσε τον νέο ελληνισμό στην ελευθερία. Ενδεικτικά, ο Ιωάννης Πρίγκος, έμπορος στο Άμστερνταμ και φλογερός πατριώτης, έγραφε: «Ανάστησε Θεέ μου έναν Αλέξανδρο Μακεδόνα να ελευθερώσει την αθλία Ελλάδα μας».

Επιπλέον πηγές

1. «Αφού ένας Ρωμικός συλλογιστή μία φορά πως κατάγεται από τον Περικλέα, Θεμιστοκλέα και άλλους παρόμοιους Έλληνες, ή απ' τους συγγενείς του Θεοδοσίου, του Βελισάριου, του Ναρσή, του Βουλγαροκτόνου, του Τζιμισκή κ' άλλων τόσων μεγάλων Ρωμαίων, ή έλκει το γένος του α-

πό κανέναν άγιο, ή από κανέναν του συγγενή, πώς να μην αγαπά τους απογόνους εκείνων κ' αυτών των μεγάλων ανθρώπων; Πώς να μην το έχη χαρά του να δυστυχή σε τέτοια πολιτική κοινωνία που συναπαρτίζουν αυτοί; Πώς να μην πονή αιωνίως το έδαφος που τους ανάθρεψ' εκείνους καυτουούς;».

Δ. Καταρτζής, Δοκίμια, επιμέλεια Κ.Θ. Δημαράς, Αθήνα 1974, σσ. 45-46.

2. «Ο μέγιστος Θεός ν' αναστήσει, ήγουν να ασκώσει και διά εμάς τους σκλαβωμένους στον Τούρκο τώρα υπέρ τους τριακοσίους χρόνους, ως τον Αλέξανδρον, άλλον ένα τέτοιον άξιον να μας λυτρώση από την τυραννία του αθέου Αγαρνού, οπού επερίσσευσε η κακία του εις την αδικία και είμεστε κομμένοι, ήτοι σκυφτοί εις την γην, μη δυνάμενοι πλέον βασιάζειν τα βάρη των αδικημάτων, τα βαριά δοσίματα. Ανάστησε, Θεέ μου, έναν Αλέξανδρον Μακεδόνα να ελευθερώσει την αθλία Ελλάδα μας!».

Β. Σκουβαράς, Ιωάννης Πρίγκος (1725-1789), Αθήνα 1964, σ. 200.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9.**Τα κυριότερα επαναστατικά κινήματα**

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ**Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:**

Οι μαθητές επιδιώκεται:

1. Να γνωρίσουν την ένοπλη αντίδραση κατά της ξένης κυριαρχίας.
2. Να μάθουν για την υποδαύλιση αυτής της αντίδρασης από ξένες δυνάμεις και κυρίως τη Ρωσία.

Η Επανάσταση του 1821, λόγω της επιτυχούς της έκβασης, είναι το πλέον γνωστό από τα επαναστατικά κινήματα της Τουρκοκρατίας. Τόσο όμως στις τουρκοκρατούμενες περιοχές όσο και στις βενετοκρατούμενες υπήρξαν πολλά κινήματα κατά των ξένων κυριάρχων. Η έκρηξη επανάστασης, μάλιστα, αποτελούσε πράξη ιδιαίτερα ηρωική, καθώς σε περίπτωση αποτυχίας δεν εξοντώνονταν μόνο όσοι είχαν λάβει μέρος αλλά συχνά υφίστατο αντίποινα και ο άμαχος πληθυσμός.

Σχολιασμός πηγών και εικόνων

Πηγές 1-2. Η ομόδοξη Ρωσία ήταν το κράτος, στο οποίο προσέβλεπαν οι περισσότεροι Έλληνες για να τους βοηθήσει να ελευθερωθούν. Αυτό οφείλεται και στο γεγονός πως η Ρωσία, που είχε κοινά σύνορα με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, βρισκόταν μετά τον 17^ο αιώνα διαρκώς σε πόλεμο με τους Οθωμανούς. Παράλληλα, με την Ρωσία συνδέονταν και τα χρησιμολογικά κείμενα της Τουρκοκρατίας, στα οποία γινόταν αναφορά στο «ξανθό γένος», που θα έφερνε την απελευθέρωση. Γνωστότερο από αυτά τα κείμενα είναι ο Αγαθάγγελος, έργο που «προφήτευε» την απελευθέρωση του Γένους. Με τέτοια έργα διατηρείτο άσβεστος ο πόθος για ελευθερία και ανάκτηση της Αυτοκρατορίας.

Πηγή 3. Στο χωρίο αυτό από τα *Απομνημονεύματα* του Κολοκοτρώνη, ο ήρωας της Επανάστασης αρνείται να πολεμήσει στο πλευρό των Ρώσων τους Γάλλους, αλλά τονίζει πως είναι πρόθυμος να πολεμήσει τους Τούρκους.

Εικόνα 1. Η Πελοπόννησος αποτέλεσε κατά την Τουρκοκρατία μόνιμη πηγή εξεγέρσεων και πρωταγωνίστησε σε όλα τα επαναστατικά κινήματα και

τους πολέμους τόσο των Βενετών όσο και των Ρώσων κατά της Υψηλής Πύλης.

Εικόνα 2. Ο Διονύσιος ο Φιλόσοφος έμεινε γνωστός και ως «Σκυλόσοφος», επωνυμία απαξιωτική που προήλθε από τους αντιπάλους του. Εκπροσωπεί τη μερίδα εκείνη του ορθόδοξου κλήρου που δεν αρκείτο στον ποιμαντικό της ρόλο, αλλά επεδίωκε την ένοπλη διεκδίκηση της ελευθερίας.

Εικόνα 3. Ο Λάμπρος Κατσώνης είναι μία από τις πολλές περιπτώσεις Ελλήνων που κατά τον 18^ο αιώνα σταδιοδρόμησαν ως αξιωματικοί του ρωσικού στρατού. Κατά τον Ρωσοτουρκικό Πόλεμο του 1787-1792 με μικρό στόλο πέρασε στο Αιγαίο, όπου ξεσήκωσε τα νησιά και προέβη σε επιθέσεις κατά του οθωμανικού στόλου. Τελικά, μετά την ήττα του στον θαλάσσιο χώρο μεταξύ Άνδρου και Κέας, αποχώρησε εγκαταλείποντας τον ένοπλο αγώνα.

Επιπλέον πηγές

«Εκεί που διηγάμαι, θα σας ειπώ και ένα κακό που εγενέθη με απιστία των Φράγκων, που πάντα πολεμάνε τη ρωμαϊκή (σημ. ορθόδοξη) πίστη: Έστонтas οι Φράγκοι να νικήσουνε την τούρκικη αρμάτα (σημ. πλοία), επαργυείλασι σε όλους τους χριστιανούς πώς να σηκώσουνε άρματα κατά τους Τούρκους και αυτοί θα τους συντρέξουνε. Ακούγοντας γουν τέτοια παρηγορητικά λόγια οι χριστιανοί με μεγάλη χαρά και πολύ κρυφά ετοιμασθήκασι για να βαρέσουνι τους Τούρκους... Και εμείνασι σύμφωνοι πως άλλοι της στεριάς και άλλοι του πελάγου να βαρέσουνι τους Τούρκους, λέγοντας “ή να πεθάνωμε ή να ξεσκλαβωθούμε· και όποιος μετανοιώσει ή προδώσει αυτά που είπαμε, να μην ιδεί Θεού πρόσωπο”. Και εβάλασιν όλοι τα χέρια απάνου στες εικόνες και επήκασι φοβερόν όρκον... Ήρθασι οι μαντατοφόροι, το πώς από το Βενέτικο κανένas δε σηκώνει άρματα και οι Φράγκοι πουθενά δε φαίνονται και πως τους εγελάσασι και βοήθεια δε στέλνουνε. Ακούοντας αυτά τα μαντάτα, άλλοι εδειλιάσασι και εφύγασι και το ασκέρι των Ρωμαίων εδιαλύθηκε άταχτα...».

Ευθυμίου Ιερομονάχου, Χρονικό του Γαλαξειδίου, επιμέλεια Ηλίας Αναγνωστάκης, Αθήνα 1985, σσ. 48-51.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10.**Οι αγώνες των Σουλιωτών**

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ**Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:**

Οι μαθητές επιδιώκεται:

1. Να μάθουν για τους αγώνες των Σουλιωτών ενάντια στο Σουλτάνο αλλά και τον Αλή Πασά των Ιωαννίνων.
2. Να κατανοήσουν τις δυσκολίες που βίωσαν οι Σουλιώτες κατά τον ξεριζωμό τους από τον τόπο τους.

Οι Σουλιώτες, λόγω της γεωγραφικής θέσης του τόπου τους, ενεπλάκησαν στον πόλεμο του Αλή πασά με τα σουλτανικά στρατεύματα δεχόμενοι τελικά πλήγματα και από τις δύο πλευρές. Επίσης, η ιστορία του Σουλίου συνδέεται και με τα γειτονικά Επάνησα, τα οποία στα τέλη του 18^{ου} και στις αρχές του 19^{ου} αιώνα γνώρισαν διαδοχικές ξένες κατοχές. Συγκεκριμένα, από το 1797 έως το 1799 πέρασαν στους Γάλλους, που διαδέχθηκαν τους Βενετούς. Κατόπιν γνώρισαν κοινή ρωσοτουρκική κατοχή, ενώ από το 1800 κατέστησαν αυτόνομη πολιτεία κάτω όμως από τη σουλτανική επικυριαρχία. Στα 1807 ξαναπέρασαν στην κατοχή των Γάλλων, από τους οποίους τα παρέλαβαν οι Άγγλοι στα 1814 και τα κράτησαν ως το 1864, όταν και τα παραχώρησαν στο ελληνικό κράτος.

Σχολιασμός πηγών και εικόνων

Πηγή 1. Η απάντηση των Σουλιωτών προς τον Αλή Πασά καταδεικνύει το αδούλωτο φρόνημα αλλά και την αγάπη για την πατρίδα και το κοινό καλό, από την οποία εμφορούνταν. Ο Αλή Πασάς είχε ανάγκη τη σύμπραξη των εξαιρετικών πολεμιστών του Σουλίου, καθώς βρισκόταν σε πόλεμο με τον Σουλτάνο, από την κυριαρχία του οποίου είχε αποσκιρτήσει.

Πηγή 2. Σε αυτό το απόσπασμα οι Σουλιώτες παρουσιάζονται ως οι Σπαρτιάτες της νεότερης Ελλάδας. Κατακρίνουν τη δειλία και ευχαριστούν τον Θεό για τα παιδιά τους που έχασαν τη ζωή τους στο πεδίο της μάχης.

Εικόνα 1. Ο Αλή Πασάς υπήρξε τυπικό παράδειγμα Οθωμανού τοπικού διοικητή του ύστερου 18^{ου} αιώνα και των αρχών του 19^{ου} αιώνα. Όπως και άλ-

λοι στα Βαλκάνια, έπαψε να αναγνωρίζει τη σουλτανική κυριαρχία στην περιοχή του και αποσκίτησε, πολεμώντας τα σουλτανικά στρατεύματα και συμμαχώντας με τους Γάλλους.

Εικόνες 2-3. Οι Σουλιώτες υπήρξαν ιδιαίτερα ικανοί πολεμιστές και προαπίστηκαν με κάθε τρόπο την ελευθερία τους.

Εικόνα 4. Ο Λάμπρος Τζαβέλας ανήκε σε μία από τις ισχυρότερες οικογένειες στο Σούλι. Με αυτή του την ιδιότητα ο Σουλιώτης οπλαρχηγός διαπραγματευόταν με τον Αλή Πασά.

Εικόνα 5. Το ορεινό Σούλι, λόγω της γεωγραφικής του θέσης, επέτρεπε την ανυποταξία των Σουλιωτών.

Επιπλέον πηγές

Ο χορός του Ζαλόγγου

«Τες εμάζωξε εις το μέρος
του Τσαλόγγου το ακρινό
της ελευθερίας ο έρωσ,
και τες έμπνευσε χορό·
τέτοιο πήδημα δεν το είδαν
ούτε γάμοι, ούτε χαρές,
και άλλες μέσα τους επήδαν
αθώότερες ζωές.

Τα φορέματα εσφυρίζαν
και τα ξέμπλεκα μαλλιά,
κάθε γύρο που εγυρίζαν
από πάνου έλειπε μια
στα ίδια όρη εγεννηθήκαν
και τα αδάμαστα παιδιά,
που την σήμερα εκυθήκαν
πάντα οι πρώτοι στη φωτιά».

Δ. Σολωμός

Τρίτη Ενότητα

Η Μεγάλη Επανάσταση (1821-1830)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. Η Φιλική Εταιρεία

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικό διδακτικό στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

1. Να αντιληφθούν τους λόγους που επέβαλαν τη μυστικότητα των ενεργειών της Φιλικής Εταιρείας.
2. Να κατανοήσουν το ρόλο που διαδραμάτισε η Φιλική Εταιρεία στην οργάνωση της Επανάστασης του 1821.

Στην ενότητα επιχειρείται μία σύντομη παρουσίαση της δράσης και της σημασίας της Φιλικής Εταιρείας. Η ίδρυσή της πραγματοποιήθηκε με στόχο την οργάνωση και το συντονισμό του Αγώνα, ένα αίτημα που κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 18^{ου} αιώνα ήταν έντονο τόσο ανάμεσα στους Έλληνες εμπόρους και λογίους όσο και στους Φαναριώτες ευγενείς. Η οργάνωσή της ακολούθησε τα πρότυπα των διαφόρων μυστικών, καρμποναρικών οργανώσεων που δρούσαν την περίοδο εκείνη σε διάφορες ευρωπαϊκές χώρες. Η προσπάθεια των μελών της να συνδέσουν τη Φιλική Εταιρεία με τα ρωσικά σχέδια περί επέκτασης σε βάρος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, έγινε εμφανής τόσο με την ανάληψη της Αρχής από τον Αλέξανδρο Υψηλάντη όσο και από τον σαφή σχεδιασμό για ταυτόχρονη έναρξη της Επανάστασης στη Μολδοβλαχία, στις δύο ημιαυτόνομες ηγεμονίες που διέσχισε ο Δούναβης και που για περισσότερα από εκατό χρόνια διοικούσαν Έλληνες ηγεμόνες, και στην Πελοπόννησο.

Σχολιασμός πηγών και εικόνων

Πηγή 1. Ο όρκος των Φιλικών δινόταν, προκειμένου να διατηρηθεί η μυστικότητα γύρω από την ύπαρξη και τους στόχους της Φιλικής Εταιρείας.

Πηγή 2. Ο Κολοκοτρώνης υπήρξε μέλος της Φιλικής Εταιρείας. Εξουσιοδοτήθηκε, μάλιστα, να μυήσει σ' αυτήν και άλλους. Η μαρτυρία του είναι σαφής και για την ημερομηνία που η Φιλική Εταιρεία αρχικά είχε ορίσει ως έναρξη του Αγώνα: 25 Μαρτίου 1821.

Εικόνες 1-3. Οι τρεις ιδρυτές της Φιλικής Εταιρείας προέβησαν στην ίδρυσή της έχοντας ως γνώμονα το κοινό καλό του ελληνισμού. Μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα η Εταιρεία, χάρη στις ενέργειές τους, εξαπλώθηκε ευρέως.

Εικόνα 4. Συνηθιζόταν εκείνη την εποχή η αναπαράσταση της Ελλάδας ως σκλαβωμένης γυναίκας. Οι αγωνιστές συντέλεσαν στο σπάσιμο των δεσμών της.

Εικόνες 5-6. Η Οδησός υπήρξε ένα από τα σπουδαιότερα κέντρα του παροικιακού ελληνισμού. Η ίδρυση της Φιλικής Εταιρείας εκεί, της προσέδωσε την ιδιαίτερη θέση που κατέχει ανάμεσα στις άλλες ελληνικές παροικίες.

Επιπλέον πηγές και εικόνες

Η δράση της Φιλικής Εταιρείας

«Ένα πλήθος από απεσταλμένους, αδιαφορώντας για τους κόπους και τους κινδύνους, διέσχισαν προς κάθε διεύθυνση την ευρωπαϊκή Τουρκία, καθώς και όλες τις ξένες χώρες, όπου υπήρχαν Έλληνες, και μούσαν τους πατριώτες στο μυστήριο της Εταιρείας, της οποίας ο κύκλος μεγάλωνε μέρα με την ημέρα.

Όλα τα νέα ελληνικά βιβλία, όλα τα περιοδικά φύλλα, όλες οι ιδιωτικές αλληλογραφίες περιείχαν κάποιον υπαινιγμό σχετικό με τη μεγάλη σκηνή που θ' άνοιγε. Αυτοί οι υπαινιγμοί ήταν ακατανόητοι στον κάθε άλλον, εκτός από τους μυημένους· και μάλιστα οι περισσότεροι απ' αυτούς δεν γνώριζαν παρά ατελώς το κύριο ελατήριο αυτής της μηχανής: χάνονταν ανατρέχοντας στην αρχή του πρώτου υποκινητή. Αλλά όλοι ήταν πεπεισμένοι για την ύπαρξη μιας αόρατης δύναμης, έτοιμης να δώσει την πρώτη ώθηση».

Απ. Βακαλόπουλος, *Επίλεκτες βασικές ιστορικές πηγές της ελληνικής επανάστασης*, τόμ. 1, Θεσσαλονίκη 1990, σ. 63.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2.**Η εξέγερση στη Μολδοβλαχία**

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ**Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:**

Οι μαθητές επιδιώκεται:

1. Να αντιληφθούν τους λόγους που οδήγησαν στην απόφαση για εξέγερση στη Μολδοβλαχία.
2. Να μάθουν για τις κινήσεις του Υψηλάντη και ιδίως για τη μάχη στο Δραγατσάνι.
3. Να κατανοήσουν πως η εξέγερση στη Μολδοβλαχία βοήθησε στην επιτυχία του αγώνα στην Πελοπόννησο.

Η εξέγερση στη Μολδοβλαχία υπήρξε η εναρκτήρια φάση της ελληνικής Επανάστασης. Με αυτήν φαίνεται πως στόχος των επαναστατημένων Ελλήνων δεν ήταν η απελευθέρωση μόνο της Πελοποννήσου και της Στερεάς Ελλάδας, αλλά η αναβίωση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Αν και το σχετικό σχέδιο υπήρξε αναμφίβολα εξαιρετικά τολμηρό και αμφιλεγόμενο, οι βαλκανικές του διαστάσεις, μέσω της πρόσκλησης του Υψηλάντη προς τους Σέρβους και τους ντόπιους Ρουμάνους να συμμετάσχουν και αυτοί στην Επανάσταση, συνηγορούν προς την παραπάνω άποψη. Ο αφορισμός του Αλέξανδρου Υψηλάντη από τον Πατριάρχη Γρηγόριο Ε' δεν πρέπει να ερμηνευθεί ως ένδειξη ενδοτισμού, αλλά ως μια σαφής προσπάθεια να αποτραπεί η διαφαινόμενη γενική σφαγή των χριστιανικών πληθυσμών της αυτοκρατορίας. Άλλωστε, ο απαγχονισμός του Γρηγορίου Ε' αποδεικνύει τόσο την δυσχερή και μειονεκτική του θέση εντός του πλαισίου της οθωμανικής διοίκησης όσο και την καχυποψία του Σουλτάνου απέναντί του.

Σχολιασμός πηγών και εικόνων

Πηγή 1. Με την επιστολή του αυτή ο Αλέξανδρος Υψηλάντης ενημερώνει τον Ξάνθο για τον ενθουσιασμό που επικρατούσε κατά την έναρξη της εξέγερσης στη Μολδοβλαχία και του ζητά να μεριμνήσει για την υλική υποστήριξή της.

Πηγή 2. Ο Ιερός Λόχος του Υψηλάντη έλαβε το όνομά του από τον αρχαίο Ιερό Λόχο των Θηβαίων, πολεμώντας το ίδιο ηρωικά.

Πηγή 3. Ο Ανδρέας Κάλβος εμπνεύστηκε από τη θυσία των Ιερολοχιτών και τους αφιέρωσε μία από τις Ωδές του. Σ' αυτήν τους χαρακτηρίζει ως «γνήσια της Ελλάδος τέκνα» και «πεσόντες διά την πατρίδα».

Εικόνες 1-2. Ο Αλέξανδρος Υψηλάντης υπήρξε γόνος μίας από τις ισχυρότερες φαναριώτικες οικογένειες. Ήταν αξιωματικός του ρωσικού στρατού και ηγέτης της εξέγερσης στη Μολδαβία. Παρά την αποτυχία του κινήματός του, η δράση του στη Μολδαβία ωφέλησε τον Αγώνα.

Εικόνα 3 και 5. Οι εξεγερμένοι Έλληνες στις Ηγεμονίες αντιμετώπισαν με αποφασιστικότητα ισχυρότερες και πολυπληθέστερες οθωμανικές στρατιωτικές δυνάμεις.

Εικόνα 4. Η επαναστατική προκήρυξη του Αλέξανδρου Υψηλάντη αποτελεί μνημείο πατριωτισμού και σάλπισμα ελευθερίας (παρατίθεται κατωτέρω ως επιπλέον πηγή).

Επιπλέον πηγές και εικόνες

Η επαναστατική προκήρυξη του Αλέξανδρου Υψηλάντη

«Η ώρα ήλθεν, ω Άνδρες Έλληνες! Πρό πολλού οι λαοί της Ευρώπης, πολεμούντες υπέρ των ιδίων Δικαιωμάτων και ελευθερίας αυτών, μας επροσκάλουν εις μίμνησιν, αυτοί, καίτοι οπωσούν ελεύθεροι, επροσπάθησαν όλαις δυνάμεσι να αυξήσωσι την ελευθερίαν, και δι' αυτής πάσαν αυτών την Ευδαιμονίαν.

Οι αδελφοί μας και φίλοι είναι πανταχού έτοιμοι, οι Σέρβοι, οι Σουλιώται, και όλη η Ήπειρος, οπλοφορούντες μας περιμένωσιν· ας ενωθώμεν λοιπόν με Ενθουσιασμόν! η Πατρίς μας προσκαλεί!

Η Ευρώπη, προσπλώνουσα τους οφθαλμούς της εις ημάς, απορεί διά την ακινησίαν μας, ας αντιηκώσωσι λοιπόν όλα τα Όρη της Ελλάδος από τον Ήκον της πολεμικής μας Σάλπιγγος, και αι κοιλάδες από την τρομεράν κλαγγήν των Αρμάτων μας. Η Ευρώπη θέλει θαυμάση τας ανδραγαθίας μας, οι δε τύραννοι ημών τρέμοντες και ωχροί θέλουσι φύγει απ' έμπροσθέν μας.[...]

Με την Ένωσιν, ω Συμπολίται, με το προς την ιεράν Θρησκείαν Σέβας, με την προς τους Νόμους και τους Στρατηγούς υποταγήν, με την ευτολμίαν και σταθερότητα, η νίκη μας είναι βεβαία και αναπόφευκτος, αυτή θέλει στεφανώση με δάφνας αιθαλείς τους Ηρωικούς αγώνας μας, αυτή με χαρακτήρας ανεξαλείπτους θέλει χαράξη τα ονόματα ημών εις τον ναόν της αθανασίας, διά το παράδειγμα των επερχομένων γενεών. Η Πατρίς θέλει ανταμείψη τα ευπειθή και γνήσιά της τέκνα με τα βραβεία της δόξης και τιμής· τα δε απειθή και κωφεύοντα εις την τωρινήν της πρόσκλησιν, θέλει αποκηρύξη ως νό-

θα και Ασιανά σπέρματα, και θέλει παραδώση τα ονόματά των, ως άλλων προδοτών, εις τον αναθεματισμόν και κατάραν των μεταγενεστέρων.

Ας καλέσωμεν λοιπόν εκ νέου, ω Ανδρείοι και μεγαλόψυχοι Έλληνες, την ελευθερίαν εις την κλασικήν γην της Ελλάδος! Ας συγκροτήσωμεν μάχην μεταξύ του Μαραθώνος και των Θερμοπυλών! Ας πολεμήσωμεν εις τους τάφους των Πατέρων μας, οι οποίοι, διά να μας αφήσωσιν ελευθέρους, επολέμησαν και απέθανον εκεί! Το αίμα των τυράννων είναι δεκτόν εις την σκιάν του Επαμεινώνδου Θηβαίου και του Αθηναίου Θρασυβούλου, οίτινες κατειρόπωσαν τους τριάκοντα τυράννους, εις εκείνας του Αρμοδίου και Αριστογείτωνος, οι οποίοι συνέτριψαν τον Πεισιστρατικόν ζυγόν, εις εκείνην του Τιμολέοντος, όστις απεκατέστησε την ελευθερίαν εις την Κόρινθον και τας Συρακούσας, μάλιστα εις εκείνας του Μιλτιάδου και Θεμιστοκλέους, του Λεωνίδου και των τριακοσίων, οίτινες κατέκοψαν τοσάκις τους αναριθμήτους στρατούς των βαρβάρων Περσών, των οποίων τους βαρβαροτέρους και ανανδροτέρους απογόνους πρόκειται εις ημάς σήμερον, με πολλά μικρόν κόπον, να εξαφανίσωμεν εξ ολοκλήρου.

Εις τα όπλα λοιπόν φίλοι η Πατρίς Μάς Προσκαλεί!

Αλέξανδρος Υψηλάντης

Την 24ην Φεβρουαρίου 1821, Εις το γενικόν στρατόπεδον του Ιασίου».

Ο Αλέξανδρος Υψηλάντης αποβιβάζεται στο Ιάσιο στις 22 Φεβρουαρίου 1821

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3.

Η επανάσταση στην Πελοπόννησο

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

1. Να αντιληφθούν την κατάσταση που επικρατούσε στην Πελοπόννησο κατά την έναρξη της Επανάστασης.
2. Να γνωρίσουν τα πρόσωπα που πρωτοστάτησαν στην έναρξη του Αγώνα.
3. Να μάθουν για τις πρώτες επιτυχίες της Επανάστασης.

Η επανάσταση στην Πελοπόννησο ξεκίνησε την άνοιξη του 1821 και ήδη μέχρι το καλοκαίρι του ίδιου έτους είχε σημειώσει τις πρώτες της επιτυχίες. Η επικράτησή της, παρά το αρνητικό απέναντί της κλίμα που επικρατούσε στην ευρωπαϊκή διπλωματία, συνετέλεσε στο να ενθαρρυνθούν ευρύτερα στρώματα του ελληνικού πληθυσμού να λάβουν τα όπλα. Η στρατηγική δεινότητα του Κολοκοτρώνη, σε συνδυασμό με την πολιτική αλλά και τη στρατιωτική εμπειρία που διέθετε ο πληρεξούσιος της Αρχής της Φιλικής Εταιρείας, Δημήτριος Υψηλάντης, συνεισέφεραν στην ενίσχυση των ελληνικών δυνάμεων.

Σχολιασμός πηγών και εικόνων

Πηγή 1. Αυτή η συζήτηση ανάμεσα σε Τούρκους και Έλληνες τις παραμονές της Επανάστασης δείχνει το βαθμό σύνδεσης και γνωριμίας που υπήρχε ανάμεσα στις δύο πλευρές. Φανερώνει επίσης πως οι Οθωμανοί δεν αιφνιδιάστηκαν από την εκδήλωση της Επανάστασης.

Πηγή 2. Ο κλήρος της Πελοποννήσου συντέλεσε τα μέγιστα στην έκρηξη της Επανάστασης, προτρέποντας τους λαϊκούς να συμμετάσχουν σ' αυτήν.

Εικόνα 1. Ο Δημήτριος Υψηλάντης, αδελφός του Αλέξανδρου, ήλθε στην Πελοπόννησο ως Πληρεξούσιος της Γενικής Αρχής και οργάνωσε τον Αγώνα. Έλαβε μέρος στην Α' Εθνοσυνέλευση ως πρόεδρος του Βουλευτικού. Συμμετείχε σε σημαντικές πολεμικές συγκρούσεις. Στο πρόσωπό του συνδυαζόταν ο πολιτικός και ο στρατιωτικός ηγέτης.

Εικόνα 2. Ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης υπήρξε ο αδιαφιλονίκητος στρατιω-

τικός ηγέτης της Επανάστασης. Πρωταγωνίστησε σ' όλες τις κρίσιμες συγκρούσεις των πρώτων χρόνων (Τριπολιτσά, Δερβενάκια) και συνέβαλε καθοριστικά στην εδραίωσή της. Την εποχή της βαυαροκρατίας υπέστη διώξεις, όπως και πολλοί άλλοι αγωνιστές. Προς το τέλος της ζωής του υπαγόρευσε τα *Απομνημονεύματά* του στον Γ. Τερτσέτη.

Εικόνα 3. Ο Παλαιών Πατρών Γερμανός υπήρξε κεντρική μορφή στην οργάνωση του Αγώνα στην Πελοπόννησο. Εκπροσωπώντας την Εκκλησία, ευλόγησε την Επανάσταση και συμπεριλαμβάνεται στους πρώτους κληρικούς που έλαβαν μέρος σ' αυτήν.

Εικόνα 4. Οι μάχες της Επανάστασης ενέπνευσαν πλήθος Ελλήνων και ξένων ζωγράφων και απαθανάτιστηκαν σε δεκάδες πίνακες.

Εικόνα 5. Ο χάρτης απεικονίζει τις κυριότερες επαναστατικές εστίες στην Πελοπόννησο.

Εικόνα από το Ναύπλιο την εποχή της Επανάστασης

Επιπλέον πηγές και εικόνες

Διακοίνωση που επιδόθηκε στις 26 Μαρτίου από το Αχαϊκό Διευθυντήριο σε όσους προξένους των ξένων Δυνάμεων δεν είχαν ακόμη εγκαταλείψει την πόλη

«Ημείς το Ελληνικόν έθνος των χριστιανών, βλέποντες ότι μας καταφρονεί το οθωμανικόν γένος και σκοπεύει όλεθρον εναντίον μας, πότε μ' ένα και πότε μ' άλλον τρόπον, απεφασίσαμεν σταθερώς, ή ν' αποθάνωμεν όλοι, ή να ελευθερωθώμεν· και τούτου ένεκα βαστούμεν τα όπλα εις χείρας, ζητούντες τα δικαιώματά μας. Όντες λοιπόν βέβαιοι, ότι όλα τα χριστιανικά βασίλεια γνωρίζουν τα δίκαιά μας, και όχι μόνον δεν θέλουν μας εναντιωθή αλλά και θέλουν μας συνδράμει, και ότι έχουν εις μνήμην, ότι οι ένδοξοι πρόγονοί μας εφάνησαν ποτέ ωφέλιμοι εις την ανθρωπότητα, διά τούτο ειδοποιούμεντην εκλαμπρότητά σας και σας παρακαλούμεν να προσπαθήσετε, να ήμεθα υπό την εύνοϊαν και την προστασίαν του μεγάλου τούτου κράτους».

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμ. ΙΒ', Αθήνα 1975, σ. 86.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4.

Η επανάσταση στη Στερεά Ελλάδα

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

1. Να αντιληφθούν την κατάσταση που επικρατούσε στη Στερεά Ελλάδα κατά την έναρξη της Επανάστασης.
2. Να γνωρίσουν τα πρόσωπα που πρωτοστάτησαν στις πρώτες αποφασιστικές μάχες.
3. Να κατανοήσουν τη σημασία των μαχών στην Αλαμάνα και στο χάνι της Γραβιάς.

Η επανάσταση στη Στερεά Ελλάδα εδραιώθηκε με μεγαλύτερη δυσκολία. Στην επικράτησή της συνέβαλε σημαντικά και ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος. Γόνος της παλαιότερης και ισχυρότερης φαναριώτικης οικογένειας, από την οποία αναδείχθηκαν αρκετοί ηγεμόνες της Μολδαβίας και της Βλαχίας, ο Αλέξανδρος γνώριζε καλά την πολιτική τέχνη αλλά και τις διεθνείς σχέσεις του καιρού του. Έλαβε μέρος στην πολιτική οργάνωση του Αγώνα καθώς και σε αρκετές φονικές μάχες. Υπήρξε μία από τις ηγετικές προσωπικότητες του αγγλικού κόμματος και διετέλεσε υπουργός αλλά και πρωθυπουργός επί Όθωνα. Η εγκατάσταση του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου στο Μεσολόγγι έγινε κατόπιν υπόδειξης του μητροπολίτη Ιγνατίου Ουγγροβλαχίας, ο οποίος είχε διατελέσει λίγο πριν την Επανάσταση μητροπολίτης Ναυπάκτου και Άρτας, γνώριζε καλά την περιοχή της δυτικής Στερεάς Ελλάδας και είχε ενημερώσει για την έλευση του Φαναριώτη ευγενή πολλούς τοπικούς προκρίτους, αρματολούς και καπεταναίους. Από τα επαναστατικά γεγονότα στη Ρούμελη ιδιαίτερης μνείας αξίζει η ηρωική θυσία του νεαρού διακόνου Αθανάσιου Διάκου, στην Αλαμάνα, ο οποίος αρνήθηκε να αλλαξοπιστήσει και θανατώθηκε με τον πλέον βασανιστικό τρόπο.

Σχολιασμός πηγών και εικόνων

Πηγή 1. Με την επιστολή του αυτή ο Οδυσσέας Ανδρούτσος καλεί τους Γαλαξιδιώτες να μετάσχουν στην Επανάσταση. Τονίζει τα μειονεκτήματα της Τουρκοκρατίας, προτρέποντάς τους να λάβουν μέρος στον Αγώνα.

Πηγή 2. Οι πρόκριτοι της Ύδρας παροτρύνουν τους κατοίκους της Εύβοιας να εξεγερθούν, προβάλλοντας το επιχείρημα πως ήταν θέλημα Θεού να ελευθερωθούν οι Χριστιανοί από τους Οθωμανούς.

Εικόνα 1. Ο Οδυσσέας Ανδρούτσος υπήρξε ένας από τους επιφανέστερους ήρωες της Επανάστασης. Σκοτώθηκε το 1825. Με τη νίκη του στο χάνι της Γραβιάς συνέβαλε αποφασιστικά στην εδραίωση της Επανάστασης στη Στερεά Ελλάδα.

Καπετάνιος μαχόμενος με τα παλικάρια του

Εικόνα 2. Ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος, γόνος επιφανούς φαναριώτικης οικογένειας, ήταν επικεφαλής των αγγλόφιλων τόσο κατά τη διάρκεια της Επανάστασης όσο και επί βασιλείας του Όθωνα. Στα χρόνια του Αγώνα έδρασε κυρίως στο Μεσολόγγι, πρωταγωνιστώντας στις πολιτικές εξελίξεις.

Εικόνες 3-4. Ο Αθανάσιος Διάκος κατέστη σύμβολο της αδάμαστης ελληνι-

κής ψυχής αλλά και της χριστιανικής πίστης, καθώς αρνήθηκε να τουρκέψει, να εξισλαμιστεί δηλαδή και να πολεμήσει κατόπιν στο πλευρό των Τούρκων. Η απάντησή του στην πρόταση του Ομέρ Βρυώνη έχει μείνει παροιμιώδης: *«Εγώ Ρωμιάς γεννήθηκα, Ρωμιάς θε να πεθάνω».*

Εικόνα 5. Ο θάνατος του Αθανάσιου Διάκου με ανασκολοπισμό, έπειτα από διαταγή των πασάδων Κιοσέ Μεχμέτ και Ομέρ Βρυώνη, αποτελούσε είδος τιμωρίας γι' αυτούς που αμφισβητούσαν την εξουσία του Σουλτάνου.

Εικόνα 6. Ο Τουρκαλβανός πασάς Ομέρ Βρυώνης υπήρξε ικανότατος στρατιωτικός και άνθρωπος της δράσης. Διατάχθηκε να καταπνίξει την Επανάσταση στην αρχή της, αλλά απέτυχε.

Εικόνα 7. Η μάχη της Αλαμάνας απέδειξε την αποφασιστικότητα και τον ηρωισμό των επαναστατών. Παρά την άνιση αναμέτρηση, ο Διάκος και τα παλικάρια του συνέχισαν να πολεμούν και έπεσαν μέχρις ενός. Εκεί κοντά, στις Θερμοπύλες, 24 αιώνες πριν από αυτούς, είχε χάσει τη ζωή του ο Λεωνίδας με τριακόσιους Σπαρτιάτες και επτακόσιους Θεσπιείς σε άνιση μάχη με τους Πέρσες.

Εικόνα 8. Ο χάρτης απεικονίζει τις κυριότερες επαναστατικές εστίες στη Στερεά Ελλάδα.

Επιπλέον πηγές και εικόνες

«Για δεξ καιρό που διάλεξε ο χάρος να με πάρει, τώρα που ανθίζουν τα κλαδιά και βγάζει η γης χορτάρι».

Αθανάσιος Διάκος

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5.

Η επανάσταση στα νησιά του Αιγαίου

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

1. Να μάθουν ποια νησιά έλαβαν μέρος στην Επανάσταση καθώς και τα ονόματα των πρωταγωνιστών του Αγώνα στη θάλασσα.
2. Να αντιληφθούν τη ναυτική υπεροχή των Ελλήνων έναντι των Τούρκων.
3. Να κατανοήσουν τη συμβολή των ναυτικών επιχειρήσεων στην επιτυχή έκβαση του Αγώνα.

Στην ενότητα αυτή επιχειρείται μία σύντομη παρουσίαση του Αγώνα στη θάλασσα. Στο Αιγαίο οι Έλληνες επαναστάτες μπορούσαν με μεγαλύτερη ευκολία να επικρατήσουν έναντι των οθωμανικών δυνάμεων. Σε αντίθεση με την ξηρά, στη θάλασσα οι επαναστάτες υπερείχαν, κυρίως λόγω της μακράς ναυτικής τους παράδοσης. Παρά το γεγονός ότι τα ελληνικά πλοία ήταν γενικά μικρότερα από τα τουρκικά, εν τούτοις η ναυτοσύνη των Ελλήνων σε συνδυασμό με την υιοθέτηση ριψοκίνδυνων πρακτικών, όπως εκείνης του πυρπολικού, ευνόησαν τους εξεγερμένους. Οι μπουρλοτιέρηδες, οι «ειδικές δυνάμεις» του ελληνικού ναυτικού της εποχής, πλησίαζαν αθόρυβα και συνήθως τη νύχτα με δύο πλοία τα ογκώδη τουρκικά καράβια και, αφού προσέδεναν σε αυτά την παγιδευμένη με εκρηκτικά βάρκα, άναβαν το φυτίλι και απομακρύνονταν με την άλλη, ή σε κάποιες περιπτώσεις ακόμη και κολυμπώντας.

Σχολιασμός πηγών και εικόνων

Πηγή 1. Οι Υδραίοι με την επιστολή τους προσπαθούν να πετύχουν την καλύτερη οργάνωση του ναυτικού αγώνα, προσκαλώντας τους Έλληνες πλοίαρχους να παραμείνουν προσηλωμένοι στην Επανάσταση και να δράσουν μέχρι το αίσιο τέλος της.

Πηγή 2. Με αυτή την κοινή τους προκήρυξη τα τρία ναυτικά νησιά, η Ύδρα, οι Σπέτσες και τα Ψαρά, καλούν και τους υπόλοιπους νησιώτες να λάβουν μέρος στον Αγώνα. Τους υπενθυμίζουν το ένδοξο αρχαιοελληνικό παρελ-

θόν και τους προτρέπουν να το μιμηθούν. Στο τέλος του αποσπάσματος γίνεται αναφορά στους δύο λόγους, για τους οποίους πραγματοποιείται η Επανάσταση: για την πίστη και την πατρίδα.

Πηγή 3. Το απόσπασμα από τα *Απομνημονεύματα* του Κασομούλη αναφέρεται στον αμοιβαίο σεβασμό που υπήρχε ανάμεσα στους αγωνιστές της στεριάς και της θάλασσας. Ακόμη καταδεικνύει πως εξ αρχής υπήρχε η συνείδηση του κοινού Αγώνα και η κοινή επιθυμία για εθνική αποκατάσταση.

Εικόνα 1. Ο Δημήτριος Παπανικολής συγκαταλέγεται στους σπουδαίους αγωνιστές στη θάλασσα. Ψαριανός στην καταγωγή, αγωνίστηκε με θάρρος και αυταπάρνηση για την επιτυχία της Επανάστασης. Το ελληνικό κράτος για να τον τιμήσει έδωσε το όνομά του σ' ένα υποβρύχιο, το οποίο πρωταγωνίστησε στις ναυτικές επιχειρήσεις του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και τμήματα του οποίου εκτίθενται σήμερα στο Ναυτικό Μουσείο Πειραιά.

Εικόνες 2-3. Ο Ανδρέας Μιαούλης στάθηκε μαζί με τον Κωνσταντίνο Κανάρη πρωτοστάτης του Αγώνα στη θάλασσα. Κατατρόπωσε επανειλημμένα τον οθωμανικό στόλο και συνέβαλε τα μέγιστα στην θαλάσσια κυριαρχία των Ελλήνων.

Εικόνα 4. Η Ναυμαχία του Γέροντα υπήρξε αποφασιστικής σημασίας, όχι μόνο για την επικράτηση στη θάλασσα, αλλά ευρύτερα για την επιτυχία της Επανάστασης. Αποτέλεσε την πρώτη νίκη επί του τουρκοαιγυπτιακού στόλου, αναπερώνοντας το ηθικό των Ελλήνων.

Εικόνα 5. Ο χάρτης απεικονίζει τα νησιά του Αιγαίου που συμμετείχαν ενεργά στην Επανάσταση.

Επιπλέον πηγές και εικόνες

1. «Δεν είχαν καλά-καλά αποτινάξει τα δεσμά τους οι Έλληνες της Πελοποννήσου, και πριν περάσει μήνας, ακολούθησαν το παράδειγμά τους οι Έλληνες του Αρχιπελάγους. Εδώ μπορούμε να σταματήσουμε για μια στιγμή για να ιδούμε την κατάσταση που επικρατούσε στα νησιά και τα μέσα που διέθεταν για ν' αντικρούσουν τις ναυτικές δυνάμεις της τουρκικής αυτοκρατορίας. Απ' όλα, τρία αξίζουν να προσεχθούν ιδιαίτερα, αφού εκείνα είναι που έδωσαν την ώθηση και στα υπόλοιπα, γιατί αν αυτά τα τρία παρέμεναν ήσυχα, καμιά κίνηση δεν θα σημειωνόταν στο Αρχιπέλαγος».

Thomas Gordon, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασως*, τόμ. 1, Αθήνα κ.κ., 97. Στο: Απ. Βακαλόπουλος, *Επίλεκτες βασικές ιστορικές πηγές της ελληνικής επανάστασως*, τόμ. 1, Θεσσαλονίκη 1990, σ. 188.

2. «Ανάγκη λοιπόν είναι να σας ενθυμίσωμεν ότι η ουδέτερος σημαία σκεπάζει και διαφυλάπει τας εκθρικός πραγματείας· μάλιστα δε σας διορίζομεν να απέχετε από κάθε πράξιν η οποία ήθελε φέρει σύγχισιν ή δυσσάρσκεϊαν εις τους κάπους των εμπορικών καραβίων φέροντα σημαίαν τινός των ευρωπαϊκών Δυνάμεων· να μην συγχωρήσετε να τους γίνεται βίζιτα βιαστικώς, ούτε να τους ζητήτε τα χαρτιά των διά να τα εξετάζετε.

Η μόνη προσοχή σας θέλει περιορίζεται να βεβαιωθήτε εάν τοιαύτα καράβια μετακομίζουν πολεμικά εφόδια ή στρατεύματα εκθρικά, και εις αυτήν μόνον την περίστασιν θέλει εμποδίσετε την πρόδόν τους και θέλει περιλάβετε τα εφόδια πληρώνοντες τον ναύλον, ή εάν φέρουν στρατεύματα να διορίσετε να επιστρεφθούν εις τον τόπον από τον οποίον τα επερίλαβαν. Υγιαίνετε!».

Λιγνού, *Αρχείον Ύδρας*, τ. 7, 28. Στο: Απ. Βακαλόπουλος, *Επίλεκτες βασικές ιστορικές πηγές της ελληνικής επανάστασως*, τόμ. 1, Θεσσαλονίκη 1990, σ. 196.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6.**Η επανάσταση στην Ήπειρο, τη Θεσσαλία και τη Μακεδονία****ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ****Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:**

Οι μαθητές επιδιώκεται:

1. Να κατανοήσουν πως στην Επανάσταση του 1821 συμμετείχαν και οι υπόλοιπες περιοχές του ελλαδικού χώρου και συγκεκριμένα η Ήπειρος, η Θεσσαλία και η Μακεδονία.
2. Να αντιληφθούν τη δράση του Εμμανουήλ Παπά και των Σουλιωτών.

Πέρα από τις περιοχές που απελευθερώθηκαν και συναπάρτισαν το πρώτο νεοελληνικό κράτος το 1830, επαναστάτησαν και πολλές άλλες όπως η Ήπειρος, η Θεσσαλία και η Μακεδονία. Η επανάσταση εκεί όμως δεν ευοδώθηκε, καθώς στους εν λόγω τόπους στάθμευαν ισχυρότατες τουρκικές στρατιωτικές δυνάμεις ενώ και η ίδια η οργάνωση του Αγώνα ήταν προβληματική. Αυτό δεν απέτρεψε βεβαίως τους Έλληνες των περιοχών αυτών καθώς και άλλων, όπως της Κρήτης και της Κύπρου, να αγωνιστούν για την απελευθέρωσή τους με τα μέσα που διέθεταν.

Σχολιασμός πηγών και εικόνων

Πηγή 1. Με την επιστολή του αυτή ο γιος του Εμμανουήλ Παπά, Αναστάσιος, εκφράζει τον πόθο του να συμμετάσχει κι αυτός στον απελευθερωτικό αγώνα. Οραματίζεται την πατρίδα να τον καλεί να πολεμήσει ως Μακεδόνας για την ελευθερία της, ακολουθώντας το παράδειγμα των αρχαίων προγόνων του.

Πηγή 2. Στην επιστολή αυτή εκφράζεται η αντίληψη των Οθωμανών αξιωματούχων για την Επανάσταση. Για 'κείνους επρόκειτο για άλλη μια εξέγερση των απίστων, την οποία πίστευαν πως θα κατέπνιγαν με ευκολία.

Εικόνα 1. Ο Τσάμης Καρατάσος ήταν γιος του αρματολού Αναστάσιου Καρατάσου κι ένας από τους οπλαρχηγούς της Επανάστασης στη Μακεδονία. Τα χρόνια της βασιλείας του Όθωνα υπηρέτησε στον τακτικό στρατό ως υπασπιστής του βασιλιά. Κατά τον Κριμαϊκό Πόλεμο αποβιβάστηκε στη Σιθωνία και υποκίνησε επανάσταση εναντίον των Τούρκων.

Εικόνα 2. Ο Αναστάσιος Καρατάσος κατείχε το αρματολίκι Νάουσας-Βέροιοι-

ας-Βαρδάρη από τη δεκαετία του 1780 έως το 1822. Στις αρχές εκείνου του έτους ανακηρύχθηκε γενικός στρατιωτικός αρχηγός των επαναστατημένων δυνάμεων, μετά από συνάντηση στη μονή της Παναγίας Δοβρά οπλαρχηγών από τη Βέροια, τη Νάουσα, την Έδεσσα, τη Σιάτιστα και την Καστοριά. Τελικά, κατέφυγε στη Νότια Ελλάδα, θεωρώντας ότι εκεί μπορούσε να συνεισφέρει αποτελεσματικότερα στην Επανάσταση.

Εικόνα 3. Οι γυναίκες της Νάουσας προτίμησαν να πέσουν στον γκρεμό της Αραπίτσας παρά να αιμαστούν οι ίδιες και τα παιδιά τους από τον οθωμανικό στρατό. Ομοίασαν, έτσι, με τις Σουλιώτισσες στο Ζάλογο.

Εικόνα 4. Ο χάρτης απεικονίζει τις κυριότερες επαναστατικές εστίες στην Ήπειρο, τη Θεσσαλία και τη Μακεδονία.

Επιπλέον πηγές και εικόνες

1. Οθωμανική αναφορά από τη Θεσσαλονίκη, Μάιος 1821

«Σήμερα η Θεσσαλονίκη έχει ως εκατό χιλιάδες κατοίκους, απ' τους οποίους οι σαράντα είναι μουσουλμάνοι και οι άλλοι, άπιστοι, Ρωμιοί, Εβραίοι κι Αρμένιοι. Οι άπιστοι αυτοί έχουν έναν δεσπότη-εφέντη, που λέγεται Μακάρ (Μακάριος, επίσκοπος Κίτρους) και που κάθεται στο Μητροπολιτχανέ (Μητρόπολη). Έχουν ένα-δύο σχολεία και μερικές εκκλησίες, που η πιο μεγάλη τους είναι αυτή που ονομάζουν Μηνά εφέντη (Άγιος Μηνάς) και που μέσα στα κελλιά της μαζεύονται όλοι οι πρόκριτοι χριστιανοί και συζητούν για το Πατριαρχείο, για το Φανάρι και τον Μοριά. Τη μέρα μάλιστα που έφθασα και πήγα στο Κονάκι, είχαν φέρει εκεί, μπροστά στον Γιουσούφ μπέη, έναν μεσήλικα άπιστο, Μεστανέ εφέντη, γιατί, λέγει, μάθαινε στα παιδιά του ένα τραγούδι, γραμμένο από έναν άπιστο της Θεσσαλίας (προφανώς τον Ρήγα), που η Μεγαλειότης Σου, με προγενέστερο προσκυνητό φερμάνι Σου, είχες καταδικάσει και απαγορεύσει».

Απ. Βακαλόπουλος, *Επίλεκτες βασικές ιστορικές πηγές της ελληνικής επαναστάσεως*, τόμ. 1, Θεσσαλονίκη 1990, σ. 288.

2. Σύλληψη Φιλικού στη Μακεδονία

«Μόλις αφίχθη το υψηλόν Μου αυτοκρατορικόν φερμάνιον, έστω γνωστόν ότι εις την αναφοράν, την οποίαν συ ο ρηθείς μουτεσελίμης απέστειλες την φοράν ταύτην εις την έδραν του αυτοκρατορικού μεγαλείου Μου, ανέφερες ότι κατ' αυτές οι επί της κατασκοπείας και κατοπτεύσεως υπάλ-

ληλοι, αντιληφθέντες τον ιερέα Ανανίαν, υιόν Μαρκοπούλου, φέροντα εις χείρας του έγγραφα τινά επαναστατικά, συνέλαβον αυτόν».

Απ. Βακαλόπουλος, *Επίλεκτες βασικές ιστορικές πηγές της ελληνικής επαναστάσεως*, τόμ. 1, Θεσσαλονίκη 1990, σ. 284.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7.

Η άλωση της Τριπολιτσάς

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

1. Να κατανοήσουν πως η Τριπολιτσά ήταν η οθωμανική πρωτεύουσα της Πελοποννήσου.
2. Να αντιληφθούν τη σημασία της αλώσεώς της.
3. Να κατανοήσουν τη σημασία της εθνικής ομοψυχίας και ενότητας, όπως αυτή εκφράστηκε στην πολιορκία της Τριπολιτσάς.

Η άλωση της Τριπολιτσάς υπήρξε η πρώτη μεγάλη επιτυχία της Επανάστασης. Η άλωση της Τριπολιτσάς, που αποτελούσε το μεγαλύτερο διοικητικό, στρατιωτικό, εμπορικό και οικονομικό κέντρο της Πελοποννήσου, επιβεβαίωσε τη στρατηγική ικανότητα του Κολοκοτρώνη, ο οποίος επέμεινε ιδιαίτερα για την κατάληψή της. Μετά την επιτυχία αυτή τονώθηκε το ηθικό των Ελλήνων, οι οποίοι άρχισαν να πιστεύουν πλέον βάσιμα στην τελική επικράτησή τους. Επιπλέον ο Αγώνας απέκτησε ένα στρατηγικής σημασίας κέντρο ενώ τα λάφυρα και τα πολεμοφόδια που συγκεντρώθηκαν, επέτρεψαν τη συνέχισή του με καλύτερες προϋποθέσεις για τους Έλληνες επαναστάτες. Η κατάληψη της Τριπολιτσάς ουσιαστικά επισφράγιζε την κατάλυση της οθωμανικής διοίκησης στο Μοριά, ενώ είχε και συμβολικές διαστάσεις για τους Έλληνες, αφού εκεί βρίσκονταν φυλακισμένοι οι ιεράρχες και οι πρόκριτοι που, λίγο νωρίτερα, είχαν συλληφθεί προληπτικά από τους Τούρκους.

Σχολιασμός πηγών και εικόνων

Πηγή 1. Ο Άγγλος Φιλέλληνας και ιστορικός της Επανάστασης μ' αυτή του την προσφώνηση δείχνει πόσο βαθειά συναίσθηση της ελληνικής συνέχειας είχαν οι Ευρωπαίοι στα χρόνια της Επανάστασης. Συγκρίνει την ανδρεία των επαναστατών μ' εκείνη των αρχαίων προγόνων τους και παρομοιάζει τον Υψηλάντη με τους σπουδαίους στρατιωτικούς και πολιτικούς ηγέτες της ελληνικής αρχαιότητας.

Πηγή 2. Ο Κολοκοτρώνης σ' αυτό το απόσπασμα τονίζει τον ασίγηστο πόθο

των Ελλήνων για την ελευθερία. Πραγματικά, η έστω και μερική επιτυχία της Επανάστασης με βάση την ψυχρή λογική φάνταζε απίθανη. Επετεύχθη όμως χάρη στην αυτοθυσία των Ελλήνων και το πάθος τους για την ελευθερία.

Εικόνες 1-2. Βλ. σχόλιο σε κεφάλαιο 3, εικόνα 2.

Εικόνα 3. Μία από τις πιο γνωστές και αποφασιστικές μάχες της Επανάστασης του 1821 ήταν η μάχη στο Βαλιέτσι (24 Απριλίου και 12-13 Μαΐου 1821) εναντίον των τουρκικών δυνάμεων που είχαν αναλάβει να υπερασπιστούν την Τριπολιτσά. Η νίκη των Ελλήνων στο Βαλιέτσι έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην έκβαση της πολιορκίας της Τριπολιτσάς, συντελώντας στην τελική άλωση της.

Εικόνα 4. Η άλωση της Τριπολιτσάς, τον Σεπτέμβριο του 1821, από τους επαναστατημένους Έλληνες αποτέλεσε μεγάλη επιτυχία και συνέβαλε στην εδραίωση της Επανάστασης.

Επιπλέον πηγές και εικόνες

1. «Στον τομέα αυτό [της παρασκευής πυρομαχικών] πραγματικά θαυματούργησαν οι Δημητσανίτες, με επικεφαλής τους αδελφούς Σπηλιωτόπουλους. Ο Κολοκοτρώνης είχε απαλλάξει τους κατοίκους της περιοχής της Δημητσάνας από τη στρατολογία για να επιδοθούν απερίσπαστοι στο τόσο σημαντικό για την πολιορκία της Τριπολιτσάς, αλλά και για όλο τον Αγώνα, έργο τους. Δουλεύοντας νύκτα και ημέρα με πρωτόγονα μέσα, οι ηρωικοί Δημητσανίτες κατόρθωναν να παράγουν 500 περίπου οκάδες πυρίτιδα κάθε ημέρα».

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμ. ΙΒ', σσ. 144-145.

2. **Επιστολή του Δημήτριου Υψηλάντη προς τον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη για τη μάχη της Γράνας (τελευταία μάχη πριν την άλωση της Τριπολιτσάς)**

«Γενναιότατε καπετάν Θεοδωράκη Κολοκοτρώνη! Εις την μάχην της 10^{ης} Αυγούστου μ' όλην την υπεροχήν του πλήθους των τυράννων και την αιφνίδιον ορμήν αυτών εδείξατε στρατηγικωτάτην πρόνοιαν, εξαποστείλας εν καιρώ τους στρατιώτας σου και εμπυχώσας αυτούς με την γενναιότητά σου, όθεν εκέρδησας την λαμπράν εκείνην νίκην. Χαίρων λοιπόν μετά της πατρίδος, μακαρίζω ως ιερούς μάρτυρας τους εις την μάχην ανδρεί-

Ιστορία του νεότερου και σύγχρονου κόσμου

ως αποθανόντας, και περί των φαμελιών αυτών θέλω εισάξει νόμον, να τρέφονται από την πατρίδα. Σε δε και τους ευπειθείς και γενναίους καπετανέους και στρατιώτας σου επαινών και ομολογών δημοσία την ευχαρίστησίν μου, εύχομαι ν' αναφαίνεσθε πάντοτε νικηταί, και εντός ολίγου να συνεορτάσωμεν την τελείαν ελευθέρωσιν της πατρίδος».

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμ. ΙΒ', σσ. 149-150.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8.**Οι αγώνες του Κανάρη**

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ**Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:**

Οι μαθητές επιδιώκεται:

1. Να αντιληφθούν την αυταπάρνηση του Κανάρη.
2. Να γνωρίσουν την προσφορά του στον Αγώνα.
3. Να μάθουν για την καταστροφή της ναυαρχίδας του τουρκικού στόλου το 1822.

Ο Κωνσταντίνος Κανάρης υπήρξε ένας από τους μεγάλους θαλασσομάχους της Επανάστασης. Χρησιμοποίησε τα πυρπολικά και έπληξε καίρια τον οθωμανικό στόλο, καθώς γνώριζε καλά τις αδυναμίες του. Οι Οθωμανοί δεν διέθεταν ιδιαίτερα αξιόμαχο ναυτικό, παρά το γεγονός πως από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα είχαν προσπαθήσει να εκσυγχρονίσουν τόσο την τακτική τους στη θάλασσα όσο και τα πλοία τους, προσλαμβάνοντας Άγγλους και Γάλλους πλοιάρχους ως συμβούλους. Αντίθετα, συνέχιζαν, όπως στα χρόνια του Χαϊρεδίν Μπαρμπαρόσα (16^{ος} αιώνας), να στηρίζονται κυρίως σε αξιωματικούς αλλά και πληρώματα που προέρχονταν από τα ημιαυτόνομα «πειρατικά κράτη» της Βόρειας Αφρικής (κυρίως την Τύνιδα και το Αλγέρι). Τα πλοία τους ήταν δυσκίνητα σε σχέση με τα ελληνικά και μάλλον ακατάλληλα για μια θάλασσα σαν το Αιγαίο.

Παράλληλα, στο κεφάλαιο αυτό γίνεται λόγος και για την καταστροφή της Χίου (Μάρτιος-Ιούνιος 1822) από το οθωμανικό ναυτικό. Η σφαγή του ελληνικού πληθυσμού από τις τουρκικές δυνάμεις αποτέλεσε μία από τις πλέον φρικιαστικές στιγμές της Επανάστασης. Προκάλεσε μάλιστα μεγάλη συγκίνηση στην ευρωπαϊκή κοινή γνώμη, που γνώρισε τα γεγονότα μέσα από αναφορές στον τύπο αλλά και από καλλιτεχνικά έργα, όπως ο γνωστός πίνακας του Γάλλου ζωγράφου Ντελακρουά.

Σχολιασμός πηγών και εικόνων

Πηγή 1. Η δράση του Κανάρη δεν ενέπνευσε μόνο τη λαϊκή αλλά και τη λόγια Μούσα. Ο Κάλβος, ο δεύτερος μεγαλύτερος υμνητής της Επανάστασης μετά τον εθνικό μας ποιητή Διονύσιο Σολωμό, αφιέρωσε αυτούς τους στίχους

στον Κανάρη τοποθετώντας τον στο πάνθεον των Ελλήνων ηρώων.

Εικόνες 1-2. Ο Κωνσταντίνος Κανάρης υπήρξε ο πλέον ηρωικός από τους μαχητές της θάλασσας. Ιδίως η ανατίναξη της τουρκικής ναυαρχίδας το 1822 και το εγχείρημα της πυρπόλησης του αιγυπτιακού στόλου μέσα στο λιμάνι της Αλεξάνδρειας αποτελούν πράξεις μεγάλης ανδρείας.

Επιπλέον πηγές και εικόνες

«Τεράστια εντύπωση προκάλεσε το κατορθώμα των ηρωικών πυρπολητών και στην Ευρώπη, όπου χαρακτηρίσθηκε σαν κοσμοϊστορικό γεγονός. Ο Άγγλος ιστορικός Γκόρντον γράφει πως η πυρπόληση της ναυαρχίδος ήταν “ένα από τα πιο καταπληκτικά στρατιωτικά κατορθώματα που αναφέρει η ιστορία” και παρακάτω εκθειάζοντας τον Κανάρη γράφει ότι “είναι ο πιο έξοχος εκπρόσωπος του ηρωισμού που η Ελλάδα όλων των εποχών μπορεί να υπερφανεύεται”».

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμ. ΙΒ', σ. 249.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9.**Η εκστρατεία του Δράμαλη – Δερβενάκια**

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ**Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:**

Οι μαθητές επιδιώκεται:

1. Να κατανοήσουν πόσο δύσκολο εγχείρημα υπήρξε η ανακοπή της πορείας του Δράμαλη.
2. Να αντιληφθούν τη σημασία της μάχης στα Δερβενάκια για την εξέλιξη της Επανάστασης.

Η εκστρατεία του Δράμαλη αποτέλεσε την πιο οργανωμένη προσπάθεια καταστολής της Επανάστασης από μέρους της Υψηλής Πύλης. Ο όγκος του στρατού που κινητοποιήθηκε (18.000 άνδρες) ήταν πολύ μεγάλος. Η νίκη των Ελλήνων καθόρισε εν πολλοίς και την τύχη της Πελοποννήσου. Έκτοτε, κατέστη σαφές πως η Οθωμανική Αυτοκρατορία δε θα μπορούσε να την επανακτήσει αποκλειστικά με ίδιες δυνάμεις. Έτσι, μόνο μετά τη σύμπραξη και του πασά της Αιγύπτου Μεχμέτ Αλή, το 1825, εμφανίστηκαν ξανά οθωμανικές στρατιωτικές δυνάμεις στην Πελοπόννησο. Αξίζει επίσης να επισημανθεί πως η καταστροφή των καλλιεργείων και ο αφανισμός των ζώων προκειμένου να καταστεί δυσχερής ο ανεφοδιασμός του εχθρού με τρόφιμα και μεταγωγικά ζώα, η αποκαλούμενη τακτική της «καμένης γης» που υιοθέτησαν οι Έλληνες, αποτελούσε συνηθισμένη πρακτική από την αρχαιότητα, ενώ την εφάρμοσαν με μεγάλη επιτυχία και οι Ρώσοι κατά τη γερμανική εισβολή στην πατρίδα τους στη διάρκεια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου.

Σχολιασμός πηγών και εικόνων

Πηγή 1. Ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης εμπυκώνει τα παλικάρια του, τονίζοντας πως ο Θεός είναι μαζί τους. Έτσι, έχοντας την άνωθεν βοήθεια, η νίκη τους είναι βέβαιη. Επίσης τους τάζει και πολλά εφόδια και λάφυρα, που θα πέσουν στα χέρια τους μετά τη νίκη, ώστε να τους δώσει ακόμη μεγαλύτερες ελπίδες.

Πηγή 2. Ο Κολοκοτρώνης αναλύει τη στρατηγική που εφάρμοσε στα Δερβενάκια, η οποία στηριζόταν στον αποκλεισμό όλων των υπολοίπων διόδων

καθώς και σε τακτική αναμονής μέχρι να βρεθούν οι ελληνικές δυνάμεις σε πλεονεκτική θέση.

Εικόνα 1. Ο Δράμαλης υπήρξε ένας από τους πιο ικανούς στρατηγούς του Σουλτάνου στα χρόνια της Επανάστασης. Αδιαμφισβήτητα ήταν ο καλύτερος που διέθετε η Υψηλή Πύλη στη Νότια Βαλκανική, καθώς οι υπόλοιποι αξιόμαχοι στρατηγοί βρίσκονταν στην Πόλη ή στις Ηγεμονίες προκειμένου ν' αντιμετωπιστεί ενδεχόμενη ρωσική επίθεση. Η προετοιμασία της εκστρατείας του και ο όγκος του στρατού που συγκέντρωσε, πίστευε πως θα του εξασφάλιζε άνετη επικράτηση στην Πελοπόννησο.

Εικόνα 2. Βλ. σχόλιο σε κεφάλαιο 3, εικόνα 2.

Εικόνα 3. Ο Νικηταράς, που ονομαζόταν και Τουρκοφάγος λόγω της πολεμικής του δεινότητας, ήταν ίσως η ευγενέστερη μορφή ήρωα της Επανάστασης. Ανιψιός του Κολοκοτρώνη, αγωνίστηκε χωρίς ποτέ να ζητήσει κάτι για τον εαυτό του ή να διεκδικήσει κάποιο αξίωμα. Τα χρόνια της βασιλείας του Όθωνα φυλακίστηκε, όπως και ο θείος του. Πέθανε πάμπωχος και ξεχασμένος από το επίσημο κράτος.

Επιπλέον πηγές και εικόνες

Ο Αμβρόσιος Φραντζής μεταφέρει τον λόγο του Κολοκοτρώνη στους οπλαρχηγούς πριν τη μάχη στα Δερβενάκια

«Η έλλειψις των τροφών, την οποίαν οι εχθροί υποφέρουν καθώς επίσης και το σημερινόν στρατήγημα των έξω της πόλεως Άργους ελθόντων ιππέων, είναι δείγματα της μεγάλης δειλίας και της στενοχωρίας των, και ως εκ τούτου φαντάζομαι ότι ή αύριον ή μετά την αύριον οι Τούρκοι άφευκτα φεύγουν από το Άργος διά την Κόρινθον, εκείθεν δε είναι άδηλον οποία σχέδια και εκστρατείας θέλουν μεταχειρισθή. Εν τοσούτω ημείς πρέπει να καταλάβωμεν τας αναγκαίας θέσεις διά να αφανίσωμεν τους εχθρούς, να διασώσωμεν δε και την πατρίδα μας, να ωφεληθώσι και οι Έλληνες τελευταίον από τα εχθρικά λάφυρα».

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμ. ΙΒ', σ. 253.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10. Ο Μάρκος Μπότσαρης

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

1. Να κατανοήσουν τη στρατηγική σημασία του Μεσολογγίου.
2. Να αντιληφθούν την ανιδιοτέλεια του ανδρός (έσκισε το δίπλωμα με το οποίο διοριζόταν στρατηγός).
3. Να προβληματιστούν πάνω στη σημασία της ομόνοιας του Έθνους.

Στην ενότητα παρουσιάζεται η πρώτη φάση της πολιορκίας του Μεσολογγίου με ιδιαίτερη μνεία στον εμβληματικό υπερασπιστή της πόλης, τον Σουλιώτη Μάρκο Μπότσαρη. Παρά το γεγονός ότι η δεύτερη φάση της πολιορκίας, που επισφραγίστηκε με την ηρωική έξοδο, έγινε πιο γνωστή στην Ευρώπη, εν τούτοις και η ανδρεία που επέδειξε ο Μπότσαρης δεν άφησε ασυγκίνητους τόσο τους Ευρωπαίους αλλά και αρκετούς Αμερικανούς ποιητές, οι οποίοι ύμνησαν τον ηρωισμό του. Ιδίως η μάχη του Κεφαλόβρυσου, κατά τη διάρκεια της οποίας πληγώθηκε θανάσιμα ο Μπότσαρης, έλαβε επικές διαστάσεις στα κείμενα που γράφηκαν.

Σχολιασμός πηγών και εικόνων

Πηγή 1. Ο ηρωισμός του Μπότσαρη ενέπνευσε ανάμεσα σ' άλλους και τον εθνικό μας ποιητή Διονύσιο Σολωμό, ο οποίος του αφιέρωσε μερικούς από τους πλέον συγκινητικούς στίχους που συνέγραψε.

Εικόνες 1-4. Ο Μάρκος Μπότσαρης υπήρξε ίσως ο πλέον ανιδιοτελής από τους αγωνιστές, καθώς προτίμησε ρητά να αδικηθεί ο ίδιος, ώστε να ωφεληθεί η πατρίδα. Αυτό τον καθιστά διαχρονικό παράδειγμα, όχι μόνο για τους στρατιωτικούς αλλά και για τους πολιτικούς ηγέτες της Ελλάδας.

Επιπλέον πηγές και εικόνες

«Ο Μαυροκορδάτος σε επιστολή του της 27^{ης} Οκτωβρίου προς τον αντιπρόεδρο του Εκτελεστικού διαμαρτύρεται ότι “κανείς από τους καπετάνιους, ε-

Ιστορία του νεότερου και σύγχρονου κόσμου

κτός του Βότζαρη, δεν ευρίσκεται εις Μεσολόγγι. Αυτοί προκρίνουν τα δάση. Έκαμα κάθε τρόπον να τους γράψω εντεύθεν διά να έλθουν από τα οπίσθια των εχθρών”».

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμ. ΙΒ', σ. 273.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11.**Ο Ιμπραήμ στην Πελοπόννησο – ο Παπαφλέσσα**

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ**Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:**

Οι μαθητές επιδιώκεται:

1. Να αντιληφθούν πόσο έβλαψε η διχόνοια την Επανάσταση.
2. Να μάθουν για τη στάση του Παπαφλέσσα και τη συνειδητή θυσία του.
3. Να κατανοήσουν τη σημασία της μάχης των Μύλων για τη διάσωση της Επανάστασης.

Στη διάρκεια του 1825 η σύμπραξη του πασά της Αιγύπτου με τον Σουλτάνο, με στόχο την καταστολή της Επανάστασης, δημιούργησε τεράστια προβλήματα στους Έλληνες επαναστάτες και έθεσε σε κίνδυνο τη συνέχιση του Αγώνα. Ο Μεχμέτ Αλή έστειλε στην Πελοπόννησο επίλεκτες στρατιωτικές δυνάμεις, που ήταν εκπαιδευμένες από Ευρωπαίους αξιωματικούς, με διοικητή τον γιο του και ικανότατο στρατηγό Ιμπραήμ πασά. Ο αιγυπτιακός στρατός αποβιβάστηκε στην Πελοπόννησο σε μία εποχή, που οι εσωτερικές έριδες των Ελλήνων βρίσκονταν στο αποκορύφωμά τους και έσπευσε να την εκμεταλλευτεί στο έπακρο. Στην επαναστατημένη Ελλάδα στρατιωτικοί και πολιτικοί έριζαν για την εξουσία, όντας βαθιά διαιρεμένοι. Την τελευταία στιγμή, όμως, και ενώ ο Ιμπραήμ προήλυνε με στόχο την πλήρη καταστολή της Επανάστασης, η αυτοθυσία του Παπαφλέσσα στο Μανιάκι και η επιτυχής αντιμετώπιση των αιγυπτιακών στρατευμάτων από τον Ιωάννη Μακρυγιάννη και τον Δημήτριο Υψηλάντη στους Μύλους αναπέρωσαν το νητικό των αγωνιστών και επανέφεραν ως ένα βαθμό την ομόνοια, με αποτέλεσμα η Επανάσταση τελικώς να μη φυλλορροήσει.

Σχολιασμός πηγών και εικόνων

Πηγή 1. Το απόσπασμα αυτό από τα *Απομνημονεύματα* του Κολοκοτρώνη δείχνει τη διαφορετική πολεμική τακτική που εφάρμοζαν ο Ιμπραήμ από τη μία και ο γέρος του Μωριά από την άλλη. Επίσης, τονίζει τη μεγάλη ανδρεία του Έλληνα στρατηγού.

Πηγή 2. Και ο Κασομούλης, ανάμεσα σε άλλους, εξυμνεί στα *Απομνημονεύματά* του την ηρωική αντίσταση του Παπαφλέσσα στο Μανιάκι, την οποία

πολύ πετυχημένα παρομοιάζει με την αντίστοιχη του Λεωνίδα στις Θερμοπύλες. Μάλιστα η φράση του «εσώθησαν όλοι εις την θέσιν άσειστοι» μοιάζει να αποτελεί την ιστορική μετάφραση του «Ω, ξειν αγγέλειν λακεδαιμονίοις ότι τήδε κείμεθα τοις κείνων ρήμασι πειθόμενοι», του γνωστού επιγράμματος που αφιέρωσε ο Σιμωνίδης ο Κείος στους τριακόσιους του Λεωνίδα.

Εικόνα 1. Ο Ιμπραήμ Πασάς, γιος του Μεχμέτ Αλή Πασά της Αιγύπτου, υπήρξε ο φοβερότερος εχθρός της Επανάστασης. Διαθέτοντας στρατεύματα εκπαιδευμένα από Γάλλους αξιωματικούς, ήταν ιδιαίτερα επικίνδυνος και κατόρθωσε να ανακαταλάβει για λογαριασμό του Σουλτάνου πολλές από τις απελευθερωμένες περιοχές. Η απόκρουση των δυνάμεών του στους Μύλους, όμως, απέδειξε στους Έλληνες πως δεν ήταν ανίκητος.

Εικόνα 2. Ο Γρηγόριος Δικαίος ή Παπαφλέσσας συγκαταλέγεται στις εξέχουσες μορφές του Αγώνα. Ήταν ένας από τους πολλούς κληρικούς που έλαβαν μέρος στην Επανάσταση. Παρότι πρωτοστάτησε στη δίωξη σε βάρος του Κολοκοτρώνη, ήταν εκείνος που πρώτος πρότεινε να τον αποφυλακίσουν. Η αλλαγή στη στάση του επισφραγίστηκε με το χαμό του στο Μανιάκι.

Εικόνα 3. Το Μάιο του 1825 ο Ιμπραήμ Πασάς με πολυάριθμο στράτευμα προχώρησε προς το εσωτερικό της Μεσσηνίας. Στη θέση Μανιάκι, τον περίμεναν μόλις τρεις εκατοντάδες Έλληνες με επικεφαλής τον Παπαφλέσσα. Παρά τη γενναία αντίσταση που προέβαλαν, τελικά οι Τουρκοαιγυπτιακές δυνάμεις κατάφεραν να νικήσουν λόγω της αριθμητικής τους υπεροχής.

Επιπλέον πηγές και εικόνες

1. Ο Σπυρίδων Τρικούπης καυτηριάζει τη δικήνοια των Ελλήνων

«Κινδυνεύει η Πατρίς· όλοι το βλέπομεν, όλοι το φωνάζομεν· και δεν κινδυνεύει βέβαια, διότι δεν έχει στρατεύματα και φιλοκίνδυνα και εμπειροπόλεμα, και δεν κινδυνεύει, διότι δεν έχει χρηματικούς πόρους· κινδυνεύει η δυστυχισμένη Πατρίς, επειδή ο ζήλος του λαού εσβύσθη, και εσβύσθη, φρίττω όταν το συλλογίζωμαι, από ημάς τους ίδιους [...] διότι η φιλαρχία πολιορκεί τον νουν μας, ο φθόνος και το εμφύλιον μίσος κατατρώγει τα σπλάγχνα μας, η ιδιοτέλεια οδηγεί τα έργα μας, αι σκευωρία και τα διαβούλια είναι η πολιτική μας».

Απ. Βακαλόπουλος, *Επίλεκτες βασικές ιστορικές πηγές της ελληνικής επαναστάσεως*, τόμ. 3, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 39.

2. Ο Κολοκοτρώνης μιλά για τον Ιμπραήμ

«Ξέρω θέσεις, όπου ούτε η τακτική των Αιγυπτίων ούτε το ιππικό τους θα τους χρησίμευαν σε τίποτε. Ξέρετε τι έδωσε την νίκη στους Αιγυπτίους; Η ενότητα στην διοίκηση, ενώ οι Έλληνες καταστρέφονται με την μανία, που έχουν όλοι, να θέλουν να διοικήσουν χωρίς την αναγκαία πείρα».

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμ. ΙΒ', σ. 385.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 12.

Η δεύτερη πολιορκία του Μεσολογγίου – ο Διονύσιος Σολωμός

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

1. Να αντιληφθούν τη σημασία της θέσης του Μεσολογγίου.
2. Να μάθουν για την ηρωική έξοδο του Μεσολογγίου.
3. Να κατανοήσουν τη σημασία της ελευθερίας για τον ελληνισμό.

Τα φιλελληνικά αισθήματα, που προκάλεσε η πολιορκία και η έξοδος του Μεσολογγίου, συνέβαλαν στην πλήρη επικράτηση στην ευρωπαϊκή κοινή γνώμη της άποψης πως οι Έλληνες όχι μόνο δεν επρόκειτο να υποταχθούν ξανά στην Υψηλή Πύλη, αλλά και πως μάχονταν ουσιαστικά στον προμαχώνα ολόκληρης της Ευρώπης εναντίον ενός τυραννικού καθεστώτος. Σπάνια μία πόλη, σχετικά μικρής στρατηγικής σημασίας και έκτασης, προκάλεσε τόσο έντονα το διεθνές ενδιαφέρον. Επιπλέον, η στρατηγική επιλογή του Ιμπραήμ να στραφεί προς τη Στερεά Ελλάδα προκειμένου να μετάσχει και εκείνος στην πολιορκία του Μεσολογγίου, η οποία υπαγορεύθηκε από την αδυναμία του Κιουταχί να κυριεύσει την πόλη με τις δικές του δυνάμεις λόγω της σθεναρής αντίστασης των υπερασπιστών της, αποδείχθηκε τελικώς λανθασμένη. Η καθυστέρηση του Ιμπραήμ στο Μεσολόγγι επέτρεψε την ανασύνταξη των ελληνικών δυνάμεων στην Πελοπόννησο.

Σχολιασμός πηγών και εικόνων

Πηγή 1. Οι συνθήκες διαβίωσης μέσα στο πολιορκημένο Μεσολόγγι ήταν πάρα πολύ δύσκολες. Σπάνιζαν και τα απαραίτητα, ενώ οι πολιορκημένοι εφεύρισκαν νέες τροφές, για να μπορέσουν να επιβιώσουν. Στο τέλος κατέληξαν να τρώνε ο,τιδήποτε εύρισκαν.

Πηγή 2. Την εικόνα αυτή της έλλειψης κάθε αγαθού περιγράφουν με ποιητικό τρόπο οι παρατιθέμενοι σίχοι του Σολωμού. Η πείνα φέρνει αδυναμία κι έτσι το τουφέκι γίνεται βαρύ στο χέρι του πολεμιστή.

Εικόνες 1-2. Η ηρωική έξοδος του Μεσολογγίου πραγματοποιήθηκε στις 10 Απριλίου 1826, ξημερώνοντας Κυριακή των Βαΐων. Πριν επιχειρήσουν την

έξοδο, οι Μεσολογγίτες λειपुरγήθηκαν και μετάλαβαν, καθώς γνώριζαν πως για πολλούς η επόμενη ημέρα θα ήταν η τελευταία.

Εικόνα 3. Η πολιορκία του Μεσολογγίου υπήρξε μία από τις πιο σημαντικές στιγμές του Αγώνα. Παρά την τραγική της κατάληξη, τόνωσε την αποφασιστικότητα των επαναστατών ενισχύοντας την ομόνοια ανάμεσά τους.

Εικόνα 4. Ο εθνικός μας ποιητής Διονύσιος Σολωμός εμπνεύστηκε μεγάλο μέρος του έργου του από την Επανάσταση του 1821. Ειδικότερα, το έργο του «Ελεύθεροι Πολιορκημένοι» έχει ως θέμα τον ηρωισμό των κατοίκων του Μεσολογγίου, οι οποίοι παρότι πολιορκημένοι, παρέμειναν μέχρι τέλους ελεύθεροι, καθώς δεν δέχθηκαν να παραδοθούν. Επίσης, με μια σπάνιας περιεκτικότητας φράση συνδύασε επιτυχημένα την ύψιστη αρετή της ελευθερίας με την ελληνική γλώσσα: «Μήγαρις έχω άλλο στο νου μου, πάρεξ ελευθερία και γλώσσα;».

Επιπλέον πηγές και εικόνες

1. Ο Άγγλος Πρόξενος της Πάτρας Ph. J. Green εξαίρει την ανδρεία των υπερασπιστών του Μεσολογγίου

«Η φρουρά του Μεσολογγίου εξακολουθεί να αντιστέκεται, αν και η θέση με τις βαθιές λάσπες και τις ακαθαρσίες, είναι σχεδόν αδύνατον να κρατηθεί. Πολιορκείται ακόμη από τις δυνάμεις του σερασκέρη, αλλά τελευταία δεν έχουν κάνει καμιά επίθεση, τρομοκρατημένοι, χωρίς αμφιβολία, από την αποφασιστική γενναιότητα που έδειξαν οι υπερασπιστές του κατά την τωρινή ηρωική αντίσταση».

Απ. Βακαλόπουλος, *Επίλεκτες βασικές ιστορικές πηγές της ελληνικής επαναστάσεως*, τόμ. 3, Θεσσαλονίκη 1993, σσ. 148-149.

2. Επιστολή του Ελβετού Φιλέλληνα τυπογράφου Μάγιερ από το πολιορκημένο Μεσολόγγι προς Ευρωπαίο φίλο του

«Η τελευταία μας ώρα ήγγικεν. Η ιστορία θέλει μας δικαιώσει και οι μεταγενέστεροι θέλουν ελεεινολογήσει την συμφοράν μας. Εγώ δε καυχώμαι, διότι εντός ολίγου το αίμα ενός Ελβετού, ενός απογόνου του Γουλιέλμου Τέλλου, μέλλει να συμμικθί με τα αίματα των ηρώων της Ελλάδος. Είθε να μη καθί μετ' εμού το διήγημα της πολιορκίας του Μεσολογγίου, το οποίον συνέγραψα».

Απ. Βακαλόπουλος, *Επίλεκτες βασικές ιστορικές πηγές της ελληνικής επαναστάσεως*, τόμ. 3, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 169.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 13.

Οι αγώνες του Καραϊσκάκη

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

1. Να αντιληφθούν τη σημασία των μαχών που έδωσε ο Καραϊσκάκης εναντίον των Τούρκων.
2. Να κατανοήσουν πως, παρότι δεν διέθετε εμπειρία σε τακτικό πόλεμο, έκρινε ορθά πως η μάχη της Ακρόπολης δεν έπρεπε να πραγματοποιηθεί.
3. Να μάθουν πως, παρά τη διαφωνία του για τη διενέργεια της μάχης και ενώ ήταν άρρωστος, δεν δίστασε να συμμετάσχει στη συμπλοκή που του στοίχισε τη ζωή.

Το κεφάλαιο αυτό εστιάζει στις μάχες, στις οποίες πρωταγωνίστησε ο Γεώργιος Καραϊσκάκης. Ο σπουδαιότερος, μαζί με τον Μακρυγιάννη, Στερεοελλαδίτης οπλαρχηγός τραυματίστηκε θανάσιμα σε μια μάχη στη διάρκεια της πολιορκίας της Ακρόπολης, στην οποία έλαβε μέρος ενώ ήταν βαριά άρρωστος. Εκτός από την πολεμική του δεινότητα, ο Καραϊσκάκης διακρίθηκε επίσης για το θάρρος και την ορμητικότητα του. Τέλος, ιδιαίτερη αναφορά αξίζουν οι επιχειρήσεις του στο Δίστομο και την Αράχοβα, οι οποίες καθυστέρησαν σημαντικά τον Κιουταχί.

Σχολιασμός πηγών και εικόνων

Πηγή 1. Στην επιστολή αυτή εξυμνείται η θυσία του Καραϊσκάκη και η τελευταία του επιθυμία, που δεν ήταν άλλη από τη σωτηρία της Αθήνας. Ο αρχηγός της Ρούμελης μακαρίζεται για τη συνολική στάση του κατά τη διάρκεια του Αγώνα.

Πηγή 2. Ο Μακρυγιάννης στα *Απομνημονεύματά* του σκιαγραφεί λιτά και περιεκτικά το χαμό του συναγωνιστή του Καραϊσκάκη.

Πηγή 3. Η λαϊκή Μούσα δεν έμεινε ασυγκίνητη από τον θάνατο του Καραϊσκάκη. Στο δημοτικό τραγούδι τονίζεται η αυταπάρνησή του, καθώς εμφανίζεται να προσπαθεί με κάθε τρόπο να κρύψει τη σοβαρότητα του τραυματισμού του, για να μην επηρεάσει το ηθικό των συμπολεμιστών του.

Εικόνα 1. Η πολιορκία των Αθηνών στάθηκε η πιο σημαντική σύγκρουση στη Στερεά Ελλάδα, μετά από την πολιορκία του Μεσολογγίου. Η σημασία της ήταν εξόχως συμβολική, καθώς η Αθήνα, αν και μικρή πόλη εκείνη την εποχή, εξακολουθούσε να αποτελεί το σύμβολο του αρχαιοελληνικού πολιτισμού.

Εικόνες 2-3. Ο Καραϊσκάκης, ο αδιαφιλονίκητος αρχηγός της Ρούμελης, υπήρξε ένας από τους πλέον ικανούς αγωνιστές της Επανάστασης. Προς τιμήν του το ελληνικό κράτος έδωσε το όνομά του στο ποδοσφαιρικό γήπεδο του Φαλήρου, το γνωστό γήπεδο «Καραϊσκάκη».

Εικόνα 4. Ο Μακρυγιάννης πολέμησε τόσο στη Στερεά Ελλάδα όσο και στην Πελοπόννησο. Μετά τον Αγώνα έμαθε γράμματα για να συγγράψει τα *Απομνημονεύματά* του, που αποτελούν όχι μόνο ιστορική αλλά και πολιτική παρακαταθήκη. Οι πολιτικές του απόψεις συνοψίζονται στη φράση «Είμαστε στο εμείς, και όχι εις το εγώ». Μετά τον τερματισμό της Επανάστασης περιέγραψε μάχες και γεγονότα στον Δ. Ζωγράφο, ο οποίος από τις αφηγήσεις του φιλοτέχνησε τους γνωστούς του πίνακες, όπως ο πίνακας της εικόνας 1 του βιβλίου του μαθητή.

Επιπλέον πηγές και εικόνες

Οι τελευταίες στιγμές του Καραϊσκάκη, όπως τις παραδίδει ο Κασομούλης

«Όπως και αν είμαι, εγώ μεταβαίνω εις Αίγινα, όπου ελπίζω εκεί να ιατρευθώ· πλην, εάν πεθάνω, σας παραγγέλλω, εσάς μάλιστα τους παντοπινούς συναγωνιστάς μου, να μένετε ομονοιασμένοι και ακώριστοι· διότι έχετε πολλούς αντιζήλους να παλεύσετε. Τίποτε δεν θα πάθετε, εάν σταθήτε εν σώμα και μία ψυχή. Να φροντίσετε να φυλάξετε τας θέσεις σας, και να λύσετε την πολιορκίαν των Αθηνών. Και να προσπαθήσετε να μη εντροπιαθήτε εις όλα τα κινήματά σας. Διά κάθε ενδεχόμενον, αφίνω προς εσάς τους αγαπημένους μου και την διαθήκην μου: Εις τον υιόν μου αφίνω το ντουφέκι μου την Βασιλικήν (γυρίζει και το κοίταξεν)· τα πλούτη οπού απέκτησα από μικρό παιδί είναι αυτό μόνον. Τας θυγατέρας μου, αι οποίαι είναι ανήλικαι, και αδύναται να κυβερνηθούν, τας αφιερώω εις την προστασίαν σας».

Απ. Βακαλόπουλος, *Επίλεκτες βασικές ιστορικές πηγές της ελληνικής επαναστάσεως*, τόμ. 4, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 103.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 14. Ο Φιλελληνισμός

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

1. Να γνωρίσουν το φαινόμενο του Φιλελληνισμού.
2. Να κατανοήσουν πως ο Φιλελληνισμός ενίσχυσε την Επανάσταση κυρίως πολιτικά, λιγότερο οικονομικά και ελάχιστα στρατιωτικά.
3. Να μάθουν για τη δράση γνωστών Φιλελλήνων, όπως του λόρδου Βύρωνα και του Εϋνάρδου.

Το κίνημα του Φιλελληνισμού επηρέασε σημαντικά την ευρωπαϊκή κοινή γνώμη, ασκώντας παράλληλα πίεση στις ευρωπαϊκές κυβερνήσεις να λάβουν θέση υπέρ των Ελλήνων. Παρότι οι περισσότεροι Φιλέλληνες γνώριζαν ελάχιστα ή καθόλου τους Έλληνες της εποχής τους, εν τούτοις τους υποστήριζαν καθώς ήταν οι απόγονοι των αρχαίων Ελλήνων, για τους οποίους έτρεφαν ιδιαίτερο σεβασμό. Ο Φιλελληνισμός στα χρόνια της Επανάστασης διέθετε και έναν ιδιαίτερο πολιτικό χαρακτήρα, καθώς οι περισσότεροι Φιλέλληνες ήταν φιλελεύθεροι δημοκράτες και κατά κανόνα ήταν αντίθετοι στις αρχές που πρόσβευε η Ιερή Συμμαχία. Ανάμεσα στις μορφές των Φιλελλήνων, που εμφανίζονται στο βιβλίο του μαθητή, ιδιαίτερη μνεία χρειάζεται να γίνει στον Σκοτσέζο αξιωματικό Τόμας Γκόρντον, ο οποίος αργότερα συνέταξε και εξέδωσε στα αγγλικά μία από τις πρώτες ιστορίες της ελληνικής Επανάστασης, καθώς και στον Ελβετό τραπεζίτη Εϋνάρδο, προσωπικό φίλο του Ιωάννη Καποδίστρια, ο οποίος διέθεσε μέρος της περιουσίας του για την Επανάσταση ενώ συνέβαλε και στην ίδρυση της Εθνικής Τράπεζας.

Σχολιασμός πηγών και εικόνων

Πηγή 1. Τα συγκεκριμένα λόγια του Σέλλεϋ αποτελούν παραδοχή πως ο ευρωπαϊκός πολιτισμός εδράζεται πάνω στον ελληνικό. Ο Άγγλος ποιητής φτάνει στο σημείο να θεωρεί πως χωρίς τον ελληνικό πολιτισμό οι Ευρωπαίοι της εποχής του θα ήταν ακόμη άγριοι!

Πηγή 2. Η συμπάρασταση στην ελληνική Επανάσταση, που εκφράζει ο Τζέ-

φερσον προς τον Κοραή, παρέμεινε δυστυχώς μόνο στα λόγια. Βέβαια, για τη δεδομένη συγκυρία και η ηθική συμπαράσταση είχε τη σημασία της.

Εικόνες 1-3. Ο Φιλελληνισμός υπήρξε φαινόμενο πανευρωπαϊκό. Σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες η Επανάσταση βρήκε υποστηρικτές. Βέβαια, κάποιοι Φιλέλληνες κινήθηκαν και από ιδιοτελή κίνητρα (επίδειξη φιλελευθερισμού στις χώρες τους, κατάληψη αξιωματών στην Ελλάδα). Δεν έλειψαν όμως και αυτοί που αγάπησαν πραγματικά την Ελλάδα και ζημιώθηκαν για χάρη της.

Εικόνα 4. Την εξοχότερη ίσως περίπτωση Φιλέλληνα αποτέλεσε ο λόρδος Βύρων. Ρομαντικός λάτρης της Ελλάδας, μετείχε στην Επανάσταση και μάλιστα μετέβη στο Μεσολόγγι, όπου και πέθανε.

Επιπλέον πηγές και εικόνες

1. Υποδοχή Γερμανών Φιλελλήνων στο Ναυαρίνο (1822)

«Οι αρχές αυτής της ελεύθερης ελληνικής πόλης καίρονται, που βλέπουν εδώ άνδρες Γερμανούς που έρχονται να λάβουν μέρος στον αγώνα τους. Θέλουν οι αρχές να σας υποδεχθούν σαν βοηθούς αδελφούς του καταπιεσμένου λαού τους, οι οποίοι άφησαν τη γερμανική πατρίδα τους και έκαμαν πολλές θυσίες, για να πετύχουν τον ένδοξο σκοπό, αγωνιζόμενοι μαζί με τους Έλληνες εναντίον των Τούρκων».

Απ. Βακαλόπουλος, *Επίλεκτες βασικές ιστορικές πηγές της ελληνικής επαναστάσεως*, τόμ. 2, Θεσσαλονίκη 1990, σ. 537.

2. Ένας Άγγλος κρίνει τους Φιλέλληνες

«Είναι περίεργο με πόσες πολλές ωμές ιδέες έρχονται οι Ευρωπαίοι στην Ελλάδα. Μερικοί σχεδιάζουν τώρα να κάνουν περιουσίες, άλλοι αποβλέπουν στη φήμη, σκοπεύοντας να παραστήσουν τον ήρωα, ενώ μια τρίτη τάξη ονειρεύεται «ασιατικά μάτια», έρωτα και ελευθερία. Μερικοί, κατεστραμμένοι οι ίδιοι ως προς την περιουσία και ως προς τον χαρακτήρα στην πατρίδα τους, ξεκινούν για την Ελλάδα για να συνεχίσουν την καταισχύνη τους».

Απ. Βακαλόπουλος, *Επίλεκτες βασικές ιστορικές πηγές της ελληνικής επαναστάσεως*, τόμ. 2, Θεσσαλονίκη 1990, σ. 540.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 15.

Η παρέμβαση των Μεγάλων Δυνάμεων και η Ναυμαχία του Ναυαρίνου

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

1. Να γνωρίσουν τη στάση των ευρωπαϊκών Δυνάμεων απέναντι στην Επανάσταση κατά την έναρξή της και τη μεταστροφή της μετά το 1823.
2. Να κατανοήσουν τα αίτια αυτής της μεταστροφής.
3. Να μάθουν για τη συνεννόηση των Δυνάμεων το 1827 και τη Ναυμαχία του Ναυαρίνου.

Μετά το τέλος των Ναπολεόντειων Πολέμων και την οριστική κατίσχυση των μοναρχών της Ευρώπης απέναντι στη Γαλλική Επανάσταση, οι νικητές έσπευσαν να συγκροτήσουν την Ιερή Συμμαχία, η οποία είχε ως στόχο της τη διατήρηση των μοναρχικών καθεστώτων στην Ευρώπη καταδικάζοντας κάθε επαναστατική ενέργεια. Με τη λογική της αντίθεσης προς κάθε εξέγερση, η Ιερή Συμμαχία έσπευσε να καταδικάσει την ελληνική Επανάσταση αμέσως μόλις έγινε γνωστή η εκδήλωσή της. Ωστόσο, τα αμέσως επόμενα χρόνια εκδηλώθηκαν σοβαρές διαφωνίες στους κόλπους της Ιερής Συμμαχίας σε σχέση με το Ελληνικό Ζήτημα. Προηγήθηκε η μεταστροφή της αγγλικής πολιτικής, στη διάρκεια του 1823, ενώ ακολούθησαν οι Ρώσοι και οι Γάλλοι. Αποτέλεσμα της αλλαγής της στάσης των Μεγάλων Δυνάμεων απέναντι στους Έλληνες υπήρξε και η Ναυμαχία του Ναυαρίνου, κατά την οποία καταστράφηκε ολοσχερώς ο οθωμανικός στόλος ενώ άνοιξε ο δρόμος για την ανεξαρτησία της Ελλάδας.

Σχολιασμός πηγών και εικόνων

Πηγή 1. Η Ναυμαχία του Ναυαρίνου έτυχε ενθουσιώδους υποδοχής από τους Έλληνες, καθώς έπληξε καίρια τον τουρκοαιγυπτιακό στόλο αλλά και ενέπλεξε ενεργά τις Μεγάλες Δυνάμεις στο Ελληνικό Ζήτημα.

Πηγή 2. Το πλέον γνωστό χωρίο από τα *Απομνημονεύματα* του Μακρυγιάννη. Σ' αυτό ο στρατηγός εξηγεί τον κύριο λόγο που τον παρακίνησε να γράψει το έργο του, που δεν είναι άλλος από την προαγωγή του κοινού συμφέροντος έναντι του ατομικού.

Εικόνες 1-5. Η Ναυμαχία του Ναυαρίνου υπήρξε γεγονός σπουδαίας σημασίας όχι μόνο για την ελληνική Επανάσταση αλλά και για τις σχέσεις των τριών Δυνάμεων (Αγγλίας, Γαλλίας, Ρωσίας) τόσο μεταξύ τους όσο και με την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Ενίσχυσε τους Έλληνες ώστε να ανακάμψουν απέναντι στις τουρκοαιγυπτιακές δυνάμεις, ωφέλησε σαφώς τα ρωσικά συμφέροντα και έβλαψε κυρίως τα αγγλικά, καθώς η Ρωσία παραδοκούσε για έναν νέο ρωσοτουρκικό πόλεμο που η Αγγλία ήθελε πάση θυσία να αποτρέψει. Δυσχέρανε, τέλος, τις διπλωματικές σχέσεις της Υψηλής Πύλης και με τις τρεις Δυνάμεις.

Επιπλέον πηγές και εικόνες

1. Το τελευταίο και μυστικό άρθρο της Συνθήκης του 1827

«Τελευταίον, παρά πάσαν προσδοκίαν, αυτά τα μέτρα δεν ήθελον αρκείσαι εις το να κάμουν την Οθωμανικήν Πύλην να δεχθή τας προτάσεις των Υψηλών συμφωνουσών Δυνάμεων ή, εάν πάλιν οι Έλληνες απορρίψουν τας υπέρ αυτών συμφωνίας τας περιεχομένας εις την σημερινήν Συνθήκην, αι Υψηλαί Δυνάμεις ουχ ήπτον θέλουν εξακολουθήσει το έργον της ειρνοποιήσεως επί των μεταξύ αυτών συμφωνηθεισών βάσεων και κατά συνέπειαν δίδουν από τούδε την άδειαν εις τους εν Λονδίνω Αντιπροσώπους των να συζητήσουν και να προσδιορίσουν τα μετά ταύτα μέτρα, των οποίων η χρήσις δυνατόν να καταστή αναγκαία».

Απ. Βακαλόπουλος, *Επίλεκτες βασικές ιστορικές πηγές της ελληνικής επαναστάσεως*, τόμ. 4, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 196.

2. Έκθεση του Γάλλου ναύαρχου Δεριγνύ για τη Ναυμαχία του Ναυαρίνου

«Ο τουρκικός στόλος κατεστράφη. Σας στέλλω εν σχεδιάγραμμα της επιθέσεως. Συνεζητήσαμεν οι τρεις Ναύαρχοι επί της ανάγκης να έλθωμεν εις Ναυαρίνον και να καλέσωμεν τους Τούρκους κυβερνήτας να παύσουν τας εχθροπραξίας. Είχον επιδοθή εις καταστροφάς κατά ξηράν. Εισήλθομεν λοιπόν εις το Ναυαρίνον και αναγγείλαμεν, ότι θα αναμένωμεν την πρώτην προσβολήν».

Απ. Βακαλόπουλος, *Επίλεκτες βασικές ιστορικές πηγές της ελληνικής επαναστάσεως*, τόμ. 4, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 200.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 16.

Οι Εθνοσυνελεύσεις και η πολιτική οργάνωση του Αγώνα

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

1. Να αντιληφθούν την ανάγκη κεντρικής διοίκησης του Αγώνα.
2. Να μάθουν για τις τρεις πρώτες Εθνοσυνελεύσεις και τις σπουδαιότερες αποφάσεις τους.

Τα συντάγματα της Επανάστασης υπήρξαν από τα πιο δημοκρατικά συνταγματικά κείμενα της εποχής τους. Επηρεασμένα σε μεγάλο βαθμό από τα αντίστοιχα συντάγματα της Αμερικανικής και της Γαλλικής Επανάστασης, επιδίωκαν τη δημιουργία μιας ευνομούμενης και δημοκρατικής πολιτείας, κατά τα πρότυπα των ανεπτυγμένων χωρών της δυτικής Ευρώπης. Αξίζει επίσης να αναφερθεί πως με τα επαναστατικά Συντάγματα η Ελλάδα απέκτησε για πρώτη φορά μία διοικητική δομή που μοιάζει αρκετά με τη σημερινή. Οργανώθηκαν υπουργεία, ενώ ρυθμίστηκε η απονομή της δικαιοσύνης με διαφορετικό τρόπο από ό,τι συνέβαινε την εποχή της Τουρκοκρατίας. Η εξουσία κατανεμήθηκε ανάμεσα στο Εκτελεστικό (κάτι αντίστοιχο με το σημερινό Υπουργικό Συμβούλιο) και το Βουλευτικό (αντίστοιχο με τα σημερινά Κοινοβούλιο), ενώ το 1827 στην Γ' Εθνοσυνέλευση της Τροιζήνας, προστέθηκε στις δύο πρώτες εξουσίες (εκτελεστική και βουλευτική) και η δικαστική εξουσία.

Σχολιασμός πηγών και εικόνων

Πηγή 1. Η συγκίνηση κατά την Α' Εθνοσυνέλευση ήταν έντονη, καθώς για πρώτη φορά στη νεότερη ιστορία του το ελληνικό έθνος προέβαινε σε δική του νομοθεσία και συγκροτούσε δική του κυρίαρχη κυβέρνηση.

Πηγή 2. Σ' αυτό το απόσπασμα από το πρώτο Σύνταγμα γίνεται αναφορά στις αρχές της ισονομίας και της ισοπολιτείας, ενώ κατοχυρώνονται ως βασικά δικαιώματα η ιδιοκτησία, η τιμή και η ασφάλεια.

Εικόνα 1. Βλ. σχόλιο σε κεφάλαιο 4, εικόνα 2.

Εικόνα 2. Ο Ιωάννης Κωλέττης υπήρξε η κυρίαρχη προσωπικότητα του Γαλ-

λικού κόμματος κατά τη διάρκεια της Επανάστασης, αλλά ακόμη περισσότερο μετά το πέρας της. Κυριάρχησε στην πολιτική σκηνή στα χρόνια του Όθωνα, συμμετείχε στην επανάσταση της 3^{ης} Σεπτεμβρίου και ανήλθε στο αξίωμα του πρωθυπουργού στα 1844. Ήταν ο εισηγητής του όρου «Μεγάλη Ιδέα».

Εικόνα 3. Βλ. σχόλιο σε Πηγή 1.

Επιπλέον πηγές και εικόνες

1. Απόσπασμα από το πρώτο Σύνταγμα (1822)

«Το Ελληνικόν έθνος, το υπό την φρικώδη Οθωμανικήν δυναστείαν, μη δυνάμενον να φέρη τον βαρύτατον και απαραδειγμάτιστον ζυγόν της τυραννίας, και αποσεΐσαν αυτόν με μεγάλας θυσίας, κηρύττει σήμερον διά των νομίμων Παραστατών του, εις Εθνικήν συνηγμένην Συνέλευσιν, ενώπιον Θεού και ανθρώπων, την Πολιτικήν αυτού ύπαρξιν και ανεξαρτησίαν.

[...]

α. Η επικρατούσα θρησκεία εις την Ελληνικήν επικράτειαν είναι της Ανατολικής Ορθοδόξου του Χριστού Εκκλησίας· ανέχεται όμως η Διοικήσις της Ελλάδος πάσαν άλλην θρησκείαν, και αι τελεταί και ιεροπραγίαι εκάστης αυτών εκτελούνται ακωλύτως».

Απ. Βακαλόπουλος, *Επίλεκτες βασικές ιστορικές πηγές της ελληνικής επαναστάσεως*, τόμ. 2, Θεσσαλονίκη 1990, σ. 389.

2. Απόσπασμα από το Σύνταγμα της Τροιζήνας (1827)

«Κεφ. Γ', 6. Έλληνες είναι:

α'. Όσοι αυτόχθονες της Ελληνικής Επικρατείας, πιστεύουσιν εις Χριστόν.

β'. Όσοι από τους υπό τον Οθωμανικόν ζυγόν, πιστεύοντες εις Χριστόν, ήλθαν και θα έλθωσιν εις την Ελληνικήν Επικράτειαν, διά να συναγωνισθώσιν ή να κατοικήσωσιν εις αυτήν.

γ'. Όσοι εις ξένας Επικρατείας, είναι γεννημένοι από πατέρα Έλληνα.

δ'. Όσοι αυτόχθονες και μη, και οι τούτων απόγονοι, πολιτογραφηθέντες εις ξένας Επικρατείας προ της δημοσιεύσεως του παρόντος Συντάγματος, έλθωσιν εις την Ελληνικήν Επικράτειαν, και ορκισθώσι και πολιτογραφηθώσιν».

Απ. Βακαλόπουλος, *Επίλεκτες βασικές ιστορικές πηγές της ελληνικής επαναστάσεως*, τόμ. 4, Θεσσαλονίκη 1993, σσ. 139-140.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 17.

Ο Ιωάννης Καποδίστριας και το έργο του

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

1. Να αντιληφθούν πως ο Καποδίστριας έθεσε τις βάσεις του κράτους στα απελευθερωμένα εδάφη.
2. Να μάθουν πως τόσο η αναγνώριση της ανεξαρτησίας όσο και η διεύρυνση των συνόρων του ελληνικού βασιλείου του 1832 αποτελούν καρπούς των δικών του διπλωματικών προσπαθειών.
3. Να κατανοήσουν το μέγεθος της προσφοράς του.

Ο Ιωάννης Καποδίστριας υπήρξε ανιδιοτελής και ικανότατος κυβερνήτης του νεοελληνικού κράτους. Ο Καποδίστριας ήταν ο Έλληνας με τη μεγαλύτερη διπλωματική εμπειρία στα χρόνια του, καθώς είχε διατελέσει, πριν γίνει κυβερνήτης, υπουργός Εξωτερικών του τσάρου και συντάκτης του τότε ελβετικού συντάγματος. Ήταν επίσης ισόβιος γεροϋσιαστής στην Ελβετία, απόλυτα καταξιωμένος πολιτικά σε όλη την Ευρώπη, όταν η Γ' Εθνοσυνέλευση του ανέθεσε τη διακυβέρνηση της χώρας. Οι διπλωματικοί χειρισμοί του σε σχέση με το Ελληνικό Ζήτημα από τις αρχές του 1828 υπήρξαν μοναδικοί. Κατόρθωσε με ελάχιστα μέσα πίεσης, επιστρατεύοντας κυρίως τη βαθιά του γνώση της διεθνούς πολιτικής σκηνής και διπλωματική ευελιξία, να αποκομίσει τα μεγαλύτερα δυνατά οφέλη για την Ελλάδα.

Σχολιασμός πηγών και εικόνων

Πηγή 1. Με την επιστολή του αυτή ο Καποδίστριας ενημερώνει τον Κοραή για τους υψηλούς στόχους που θέτει για την Ελλάδα και τον καλεί να φανεί αρωγός των προσπαθειών του στον τομέα της εκπαίδευσης.

Πηγή 2. Η οικονομική κατάσταση της χώρας τα πρώτα μετεπαναστατικά χρόνια ήταν πολύ άσχημη. Η συντριπτική πλειονότητα των Ελλήνων ήταν αγρότες, αλλά τα χωράφια είχαν μείνει λόγω του πολέμου σε αρκετές περιοχές ακαλλιέργητα και είχαν καταστεί χέρσα. Οι μέθοδοι καλλιέργειας δεν ήταν σύγχρονες, γεγονός που επέτεινε τη γενική δυσπραγία.

Εικόνες 1-2. Ο Καποδίστριας υπήρξε ο πρώτος Κυβερνήτης του ελληνικού κράτους. Προηγουμένως είχε διατελέσει υπουργός Εξωτερικών του τσάρου Αλέξανδρου και γερουσιαστής στην Ελβετία. Ήταν ο πλέον γνωστός Έλληνας της εποχής του στους διπλωματικούς κύκλους της Ευρώπης. Χρησιμοποίησε τις επαφές, τις γνώσεις αλλά και την έμφυτη διπλωματική του ικανότητα, ώστε να πετύχει περισσότερα απ' όσα φάνταζαν δυνατά όταν το 1827 εκλεγόταν Κυβερνήτης. Από το 1828 μέχρι το 1831 που δολοφονήθηκε, πέτυχε ώστε η αρχική αυτονομία, που διαπραγματεύονταν οι Μεγάλες Δυνάμεις για την Ελλάδα, να μετατραπεί σε ανεξαρτησία και να αυξηθεί σημαντικά η έκταση του κράτους. Την επιτυχία της πολιτικής του δεν έζησε να την χαρεί, καθώς η Συνθήκη της Κωνσταντινουπόλεως (1832) υπεγράφη λίγους μήνες μετά τη δολοφονία του.

Εικόνες 3-4. Η Αίγινα και το Ναύπλιο ήταν οι δύο πρώτες πρωτεύουσες του ελληνικού κράτους. Αμφότερες οι δύο πρωτεύουσες επελέγησαν με βάση δύο κριτήρια: πως διέθεταν λιμάνια και πως βρίσκονταν σε περιοχές προστατευμένες από τις επιθέσεις των Οθωμανών.

Επιπλέον πηγές και εικόνες

Η άποψη του Αυστριακού διπλωμάτη Prokesh v. Osten για τον Καποδίστρια

«Όταν έφτασα στο Ναύπλιο, επισκέφθηκα τον Heideck, στον οποίον ο Γρίβας μόλις είχε παραδώσει τη θέση. Το βράδυ της ίδιας μέρας συνομίλησα μόνος με τον Καποδίστρια για λίγες ώρες. Με έθελξαν οι τρόποι του, η μορφή του, ο τόνος της φωνής του, η συνέπεια των εξωτερικεύσεών του. Έχει πολλή πραότητα στα λόγια του και αποφασιστικότητα στη θέλησή του. Το ευγενικό του βλέμμα, θα μπορούσα να πω, ακτινοβολεί στις εξωτερικεύσεις του. Αλλά δεν παρέβλεψα, σ' αυτόν τον ρήτορα, τον άνθρωπο, που δεν θα μάθει τίποτε, αλλά θα φέρει μαζί του τη μόρφωση· κατάλαβα ότι στην ικανότητα να εκφράζεται και στη διεξαγωγή των υποθέσεών του ξεπερνά κάθε άλλον που η Ελλάδα έχει προβάλει και η Ευρώπη στέλνει εδώ· και ομολογώ ότι οι σκοποί του μου φάνηκαν τίμιοι. [...] Κατοικεί στο σπίτι του εμπόρου Ξένου. Για τον εαυτό του έχει ένα μοναδικό δωμάτιο· μέσα σ' αυτό βρίσκεται το κρεβάτι του εκστρατείας, ένα τραπέζι, δύο καρέκλες».

Απ. Βακαλόπουλος, *Επίλεκτες βασικές ιστορικές πηγές της ελληνικής επαναστάσεως*, τόμ. 4, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 231.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 18.

Το τέλος της Επανάστασης και η ελληνική ανεξαρτησία

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

1. Να κατανοήσουν πως το 1828 υπήρξε έτος αντεπίθεσης των Ελλήνων σε όλα τα μέτωπα.
2. Να μάθουν για τις βασικές διπλωματικές και στρατιωτικές κινήσεις του Καποδίστρια.
3. Να γνωρίσουν την εξέλιξη των συμφωνιών κατά τα έτη 1830-1832 ως προς το ζήτημα της ανεξαρτησίας και της εδαφικής έκτασης του ελληνικού κράτους.

Το 1828 η Ρωσία, εκμεταλλευόμενη και την καταστροφή του τουρκικού στόλου στο Ναυαρίνο, κήρυξε τον πόλεμο στην Υψηλή Πύλη. Μέσα σε λίγους μήνες οι Ρώσοι στρατιώτες έφτασαν στην Αδριανούπολη, πολύ κοντά στην Κωνσταντινούπολη. Τότε ο Σουλτάνος υποχρεώθηκε να υπογράψει την ομώνυμη συνθήκη, δεχόμενος για πρώτη φορά τη συγκρότηση αυτόνομου ελληνικού κράτους. Το επόμενο χρονικό διάστημα οι διπλωματικές διεργασίες των Μεγάλων Δυνάμεων εντάθηκαν και, σε συνδυασμό με την διπλωματική δεξιοτεχνία του Καποδίστρια, οδήγησαν στην υπογραφή του πρωτοκόλλου του Λονδίνου, τον Φεβρουάριο του 1830, με το οποίο η Ελλάδα αναγνωρίστηκε ως ανεξάρτητο κράτος.

Σχολιασμός πηγών και εικόνων

Πηγή 1. Ο Κολκοτρώνης σ' αυτό το απόσπασμα τονίζει τον εθνικό χαρακτήρα της Επανάστασης. Επρόκειτο για αγώνα απέναντι σε ξένο δυνάστη, τον Σουλτάνο, με στόχο την απελευθέρωση του ελληνικού έθνους.

Πηγή 2. Ο Μακρυγιάννης στο συγκεκριμένο απόσπασμα μας δίνει μία από τις ωραιότερες εικόνες της πατρίδας. Ο φλογερός πατριώτης θέτει ως βασική προϋπόθεση για να προκόψει η πατρίδα την ομόνοια. Μ' αυτή την παράσταση εικονοποιεί την περίφημη φράση του «Είμαστε στο εμείς, και όχι εις το εγώ».

Εικόνα 1. Ο Γάλλος Φιλέλληνας αξιωματικός Κάρολος Φαβιέρος πολέμησε σε αρκετές μάχες κατά την Επανάσταση και συνετέλεσε στην αναδιοργάνωση των ελληνικών στρατιωτικών δυνάμεων.

Εικόνα 2. Βλ. σχόλιο σε κεφάλαιο 17, εικόνα 4.

Εικόνα 3. Με τη Συνθήκη του Λονδίνου, που υπογράφηκε τον Φεβρουάριο του 1830 από την Αγγλία, τη Γαλλία και τη Ρωσία, η Ελλάδα αποκτούσε την ανεξαρτησία της με περιορισμένα όμως σύνορα (οροθετική γραμμή Αμβρακικού κόλπου – Σπερχειού ποταμού).

Επιπλέον πηγές και εικόνες

Άρθρα της Συνθήκης της Κωνσταντινουπόλεως (1832)

- «2. Η αποζημίωση της Τουρκίας ορίζεται σε 40 εκατομμύρια γρόσια, αν η Διάσκεψη του Λονδίνου προκρίνη τη γραμμή Αμβρακικού-Παγασπτικού, και σε 30, αν προκρίνη τη γραμμή Αμβρακικού-Σπερχειού.
3. Αμέσως θα άρχιζε η χάραξη της γραμμής των συνόρων από οροθέτες των τριών Δυνάμεων, με συμμετοχή και Τούρκου οροθέτη, και με δυνατότητα συμμετοχής και Έλληνας. Η χάραξη αυτή θα πρέπει να τελειώσει μέσα σε έξι μήνες».

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμ. ΙΒ', σ. 577.

Τέταρτη Ενότητα

Η Ελλάδα στον 19^ο αιώνα

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1.

Η βασιλεία του Όθωνα – ο Ιωάννης Κωλέττης

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

1. Να κατανοήσουν την πολιτική και πολιτειακή κατάσταση που διαμορφώθηκε στο ελληνικό βασίλειο από την ίδρυσή του και μέχρι την έξωση του Όθωνα.
2. Να γνωρίσουν το ρόλο που διαδραμάτισαν σ' αυτή την περίοδο ο Όθωνας και ο Κωλέττης.
3. Να κατανοήσουν το περιεχόμενο του όρου «Μεγάλη Ιδέα».

Η περίοδος της βασιλείας του Όθωνα -ιδίως κατά τα πρώτα χρόνια- υπήρξε απολυταρχική. Σε αυτό συνέβαλαν πολλοί παράγοντες, όπως η απουσία Συντάγματος, το οποίο θα δέσμευε τον βασιλιά καθώς και η πιεστική ανάγκη για δημιουργία θεσμών και λειτουργιών, που έθιγαν την παραδοσιακή κοινωνική ζωή και οργάνωση των Ελλήνων. Η προσπάθεια για μετάβαση από το οθωμανικό διοικητικό σύστημα σ' ένα κρατικό μόρφωμα που προσιδίαζε στο ευρωπαϊκό πρότυπο, πραγματοποιήθηκε από τους Βαυαρούς, τόσο την Αντιβασιλεία όσο και τον ίδιο τον Όθωνα, συναντώντας όμως αντιδράσεις. Χωρίς συστηματική μελέτη των ελληνικών ιδιαιτεροτήτων, αντιγράφηκε πιστά το βαυαρικό διοικητικό σύστημα, γεγονός που προκάλεσε δυσφορία καθώς

Ιστορία του νεότερου και σύγχρονου κόσμου

οι Έλληνες είχαν διαφορετικές πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές καταβολές.

Σχολιασμός πηγών και εικόνων

Πηγή 1. Οι καταγραφές των περιηγητών αποτελούν σημαντική πηγή για τη νεοελληνική Ιστορία. Στο συγκεκριμένο απόσπασμα περιγράφεται η εμφάνιση και η ενδυμασία των Αθηναίων στα χρόνια του Όθωνα.

Πηγή 2. Στο κείμενο αυτό προβάλλεται η σπουδαιότητα της επανάστασης της 3^{ης} Σεπτεμβρίου 1843 και διατυπώνονται προτροπές, ώστε να μην τυγχάνει αυτή η ημερομηνία αντικείμενο πολιτικής εκμετάλλευσης. Ο Φαναριώτης ρομαντικός ποιητής και πεζογράφος Αλέξανδρος Σούτσος με το κείμενό του αυτό επιχειρεί να καταδείξει πως τα γεγονότα της 3^{ης} Σεπτεμβρίου ήταν μία ενέργεια του συνόλου σχεδόν του ελληνικού λαού, στρατιωτικών και πολιτών.

Πηγή 3. Στο παρατιθέμενο απόσπασμα από ομιλία του Κωλέττη διαφαίνεται καθαρά το περιεχόμενο της «Μεγάλης Ιδέας». Ο Κωλέττης, αφού πρώτα δηλώνει ρητά πως η Ελλάδα δεν ανήκει ούτε στην Ανατολή ούτε στη Δύση, τονίζει πως σκοπός της ύπαρξης του ελεύθερου κράτους θα πρέπει να είναι η ολοκλήρωση του έργου που άρχισε με την Επανάσταση του 1821, δηλαδή η απελευθέρωση όλων των Ελλήνων υπηκόων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Εικόνα 1. Η εκλογή του Όθωνα πραγματοποιήθηκε από τις προστάτιδες Δυνάμεις Αγγλία, Γαλλία και Ρωσία και ανακοινώθηκε στους Έλληνες. Ο υποψήφιος για τον ελληνικό θρόνο έπρεπε να είναι πρόσωπο που θα τηρούσε ίσες αποστάσεις και από τις τρεις Μεγάλες Δυνάμεις της εποχής.

Εικόνα 2. Ο Ιωάννης Κωλέττης ανήκει στις πλέον αμφιλεγόμενες προσωπικότητες του πρώτου μισού του 19^{ου} αιώνα. Αρχηγός του Γαλλικού κόμματος, διετέλεσε πρωθυπουργός μετά την επανάσταση της 3^{ης} Σεπτεμβρίου 1843 και έως τον θάνατό του (1847). Σ' αυτόν οφείλεται ο όρος «Μεγάλη Ιδέα», με τον οποίο εκφράστηκε ο πόθος ολόκληρου του ελληνισμού για απελευθέρωση και ενσωμάτωση στο ανεξάρτητο βασίλειο.

Εικόνες 3-4. Οι Έλληνες, παρότι δεν είχαν ουσιαστικό λόγο στην εκλογή του Όθωνα, εν τούτοις πανηγύρισαν τον ερχομό του. Αυτό οφείλεται στο γεγονός πως η ενθρόνιση βασιλιά καθιστούσε το ελληνικό κράτος υπαρκτό και νόμιμο στη διεθνή σκηνή.

Εικόνα 5. Η σύσταση πανεπιστημίου αποτέλεσε μία από τις προτεραιότητες της βασιλείας του Όθωνα. Το Πανεπιστήμιο Αθηνών ιδρύθηκε το 1837 με τέσσερις σχολές: θεολογική, φιλοσοφική, νομική και ιατρική.

Εικόνα 6. Η επανάσταση της 3^{ης} Σεπτεμβρίου 1843 υπήρξε μία από τις εκδηλώσεις της δυσaréσκειας των Ελλήνων απέναντι στον Όθωνα. Σ' αυτήν πρωταγωνίστησαν ήρωες του 1821, προερχόμενοι κυρίως από το χώρο του Γαλλικού και του Ρωσικού κόμματος, με προεξάρχοντα τον Μακρυγιάννη. Ο Όθωνας περικυκλώθηκε στα ανάκτορα (τη σημερινή Βουλή) από πλήθος λαού, με κύριο αίτημα την παραχώρηση Συντάγματος. Για τον λόγο αυτό και η παρακείμενη πλατεία ονομάστηκε πλατεία Συντάγματος.

Επιπλέον πηγές και εικόνες

«Καθιερώνοντας έτσι ουσιαστικά την κ α θ ο λ ι κ ή και –με μία σειρά άλλων διατάξεων– την άμεση ψηφοφορία για την ανάδειξη της Βουλής, η Εθνοσυνέλευση της 3^{ης} Σεπτεμβρίου πρωτοπορούσε, σε σχέση με τα ισχύοντα στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες της εποχής.

Πιο συγκεκριμένα, την ίδια εποχή, ένας μόνο στους 12 Βρετανούς πολίτες είχε δικαίωμα ψήφου, ενώ στη Γαλλία, χάρη στους περιορισμούς της τιμηματικής ψήφου μόνο 170.000 πολίτες ψήφισαν σε συνολικό πληθυσμό 32 εκατομμυρίων κατοίκων. Η καθολική ψηφοφορία –του άρρενος βεβαίως πληθυσμού– στη μεν Γαλλία καθιερώθηκε σε μόνιμη βάση μετά το 1875, στο Βέλγιο το 1893, στη Νορβηγία το 1898, στην Αυστρία το 1907, στη Σουηδία το 1909, στην Ιταλία το 1912 και στην Αγγλία, την κοιτίδα του κοινοβουλευτισμού, μόνο μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο».

Ν. Αλιβιζάτος, *Εισαγωγή στην ελληνική συνταγματική Ιστορία*, Αθήνα 1981, σ. 66.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2.

Η βασιλεία του Γεωργίου Α' – ο Χαρίλαος Τρικούπης

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

1. Να κατανοήσουν τις αλλαγές στην πολιτική και πολιτειακή κατάσταση της χώρας μετά την ενθρόνιση του Γεωργίου Α'.
2. Να γνωρίσουν το ρόλο που διαδραμάτισαν σ' αυτή την περίοδο ο Γεώργιος Α' και ο Χαρίλαος Τρικούπης.
3. Να μάθουν για τις δύο πρώτες χρονικά εδαφικές επεκτάσεις του ελληνικού κράτους (Επάννησα, Θεσσαλία).

Τα περιορισμένα αρχικά όρια του ελληνικού κράτους (Πελοπόννησος, Στερεά, Κυκλάδες, Σποράδες) γρήγορα επεκτάθηκαν. Η Ελλάδα γνώρισε δύο εδαφικές επεκτάσεις στον 19^ο αιώνα. Η πρώτη υπήρξε η ένωση των Επτανήσων στον εθνικό κορμό, η οποία πραγματοποιήθηκε αναίμακτα, καθώς παραχωρήθηκαν από την Αγγλία στο ελληνικό κράτος με αφορμή την εκλογή του νέου βασιλιά Γεωργίου του Α'. Η δεύτερη επήλθε ως συνέπεια τόσο επαναστατικών αγώνων όσο κυρίως διπλωματικών χειρισμών. Πρόκειται για την ένωση της Θεσσαλίας και του νομού της Άρτας, η οποία πραγματοποιήθηκε το 1881. Ήδη από το 1878, στο Συνέδριο του Βερολίνου, η ελληνική διπλωματία (πρωθυπουργός: Αλέξανδρος Κουμουνδούρος, υπουργός Εξωτερικών: Θεόδωρος Δηλιγιάννης) είχε πετύχει την εξασφάλιση παραχωρήσεων από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, ως αντάλλαγμα για τη στάση της χώρας κατά τις συγκρούσεις της Πύλης με τις σλαβικές εθνότητες των Βαλκανίων και την ίδια τη Ρωσία (1875-1878). Μετά από επίπονες διαπραγματεύσεις, που διήρκεσαν τρία χρόνια, η Ελλάδα πέτυχε μερική, έστω, ικανοποίηση των απαιτήσεών της.

Σχολιασμός πηγών και εικόνων

Πηγή 1. Με το ψήφισμα αυτό η Βουλή των Επτανήσων κηρύσσει πανηγυρικά τη διάλυση της Επτανήσου Πολιτείας και την ένωση με την μητέρα Ελλάδα. Το 1863 έληξε για τα Ιόνια Νησιά η περίοδος της βρετανικής κυριαρχίας. Τα Επάννησα ενσωματώθηκαν στο ελληνικό βασίλειο, αποτελώντας το δυτικότερο τμήμα του εθνικού κορμού.

Πηγή 2. Στο άρθρο αυτό εκθέτονται τα πλεονεκτήματα της κατασκευής του Ισθμού της Κορίνθου, του πιο σύνθετου ίσως τεχνικού έργου που υλοποιήθηκε στην Ελλάδα κατά τον 19^ο αιώνα.

Εικόνα 1. Η παραχώρηση των Ιονίων Νήσων από τη Μεγάλη Βρετανία στην Ελλάδα πραγματοποιήθηκε στα 1864 και χαρακτηρίστηκε ως «προίκα» που έδωσαν οι Άγγλοι στον αγγλόφιλο βασιλιά Γεώργιο Α΄. Στην πραγματικότητα η διοίκηση των Επτανήσων, που οι Άγγλοι κατείχαν από το 1815, είχε καταστεί ασύμφορη. Έτσι αποφασίστηκε η παραχώρησή τους στην Ελλάδα, η οποία απέφερε και την ενίσχυση της αγγλόφιλης μερίδας στην ελληνική κοινή γνώμη.

Εικόνα 2. Ο Γεώργιος Α΄ έγινε δεκτός στην Ελλάδα με ανακούφιση, καθώς ο ερχομός του σήμανε μία νέα αρχή για το ελληνικό βασίλειο. Υπήρξε ο μακροβιότερος βασιλιάς του νεοελληνικού κράτους, κυρίως λόγω της προσαρμοστικότητας και του σπάνιου πολιτικού αισθητηρίου που διέθετε. Σε αντίθεση με τον προκάτοχό του Όθωνα, που επιχειρήσε να κάνει τους Έλληνες να μοιάσουν στους Βαυαρούς, ο Γεώργιος Α΄ προσπάθησε να γίνει ο ίδιος Έλληνας.

Εικόνα 3. Η διάνοιξη του Ισθμού της Κορίνθου υπήρξε τεράστιο τεχνικό επίτευγμα της εποχής (τέλη 19^{ου} αιώνα) και από τα ουσιαστικότερα έργα που οραματίστηκε ο Χαρίλαος Τρικούπης.

Εικόνες 4-5. Η οικονομική πολιτική του Τρικούπη αποτέλεσε την «αχιλλείο πτέρνα» του, καθώς, παρά το γεγονός πως επικέντρωσε σ' αυτήν το βάρος των προσπαθειών του, η χώρα οδηγήθηκε σε πτώχευση μπαίνοντας σε επιτήρηση.

Επιπλέον πηγές και εικόνες

Η προκήρυξη του βασιλιά Γεωργίου Α΄ προς τον ελληνικό λαό (19 Οκτωβρίου 1863)

«Έλληνες,

Αναβαίνων του θρόνου, εφ' ου με εκάλεσε η ψήφος υμών, αισθάνομαι την ανάγκην, όπως απευθύνω υμίν λόγους τινάς. Ούτε δεξιότητα ούτε νουν δοκιμασμένον φέρω εις υμάς προσόντα τοιαύτα ουδέ να προσδοκάτε εδύνασθε από της ηλικίας μου. Αλλ' όμως φέρω υμίν πεποιθήσιν και αφοσίωσιν ειλικρινή, μετά βαθείας πίστεως εις την εν τω μέλλοντι ταυτότητα της τύχης ε-

Ιστορία του νεότερου και σύγχρονου κόσμου

μού τε και υμών. Υπόσχομαι υμίν ν' αφιερώσω την ζωήν μου σύμπασαν υπέρ της ευτυχίας υμών. Ου μόνον θέλω σεβασθή και τηρήσει τους Νόμους υμών και προπάντων το Σύνταγμα, τον ακρογωνιαίον λίθον του νέου ελληνικού πολιτεύματος, αλλά θέλω σεβασθή και θέλω ασκηθή, όπως αγαπώ τους θεσμούς υμών, τα ήθη και την γλώσσαν υμών, παν ό,τι υμείς αυτοί λατρεύετε, ως ήδη αγαπώ υμάς αυτούς. Παρακαλέσω δε τους αρίστους και δεξιότατους των παρ' υμίν ανδρών, ίνα συνταχθώσι περί εμέ, χωρίς να εμβλέψωσιν εις προγενεστέρας πολιτικές διαφοράς. Τη νοήμονι και πεφωτισμένη συναγωγή αυτών θέλω προσπαθήσει, όπως αναπτύξω τα παντοειδή αγαθά σπέρματα και τους υλικούς πόρους, ους παρέχει η ωραία πατρίς υμών και εμού γενομένη εφ' εξής. Ο σκοπός της φιλοδοξίας μου έσεται ούτος, να καταστήσω την Ελλάδα, εφ' όσον απ' εμού εξήρτηται, πρότυπον βασιλείου εν τη Ανατολή. Ο Παντοδύναμος, ισχυρός εν τη ασθενεία αναδεικνύμενος, χειραγωγήσει με εν ταις προσπαθείαις μου· είθε μηδέποτε επιτρέψει, όπως λησμονήσω τας πανδήμους υποσχέσεις ας έδωκα σήμερα. Επί τούτοις ικετεύω τον Θεόν ημών, ίνα σκέπη ημάς υπό την αγίαν και σωτήριον σκέπην αυτού.

Γεώργιος».

Σπ. Β. Μαρκεζίνης, *Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος*, τόμ. 8' (*Η Συνταγματική Βασιλεία, 1863-1909*), Αθήνα 1966, σσ. 13-14.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3.**Επαναστατικά κινήματα στη Μακεδονία και την Κρήτη**

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ**Ειδικό διδακτικό στόχοι:**

Οι μαθητές επιδιώκεται:

1. Να κατανοήσουν τον ανεπίσημο χαρακτήρα των αλυτρωτικών προσπαθειών του ελληνικού κράτους κατά τον 19^ο αιώνα και τους λόγους που τον επέβαλλαν.
2. Να μάθουν πότε και σε ποια συγκυρία εκδηλώθηκαν τα κυριότερα επαναστατικά κινήματα στις αλύτρωτες περιοχές.
3. Να κατανοήσουν πως στην περιοχή της Μακεδονίας η γλώσσα από μόνη της δεν συνιστά παράγοντα εθνοτικής διάκρισης.

Κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα το ελληνικό κράτος λόγω της οικονομικής αδυναμίας του, της εδαφικής καχεξίας και της διεθνούς συγκυρίας δεν ήταν δυνατόν να αντιμετωπίσει στρατιωτικά την Οθωμανική Αυτοκρατορία σε έναν διμερή πόλεμο. Για τον λόγο αυτό, η «Μεγάλη Ιδέα» προωθήθηκε μέσω της υποκίνησης ή συχνότερα της ενίσχυσης των διαφόρων επαναστατικών κινήματων που οργανώνονταν από τους αλύτρωτους αδελφούς. Η Κρήτη και η Μακεδονία πρωτοστάτησαν σε τέτοιου είδους ενέργειες, ενώ άλλες ελληνικές περιοχές όπως η Ήπειρος, η Θράκη, η Μικρά Ασία, ο Πόντος και η Κύπρος, λόγω δυσμενέστερων συνθηκών, δεν μπόρεσαν να ακολουθήσουν, παρά την αταλάντευτη θέληση των Ελλήνων κατοίκων τους για ένωση με το ελληνικό κράτος. Στα κινήματα αυτά συμμετείχαν ελληνόφωνοι, σλαβόφωνοι και βλαχόφωνοι εθελοντές αποδεικνύοντας έτσι με τον πιο ξεκάθαρο τρόπο πως η προσωπική βούληση και όχι η γλώσσα αποτελούσε κατά τον 19^ο αιώνα το πιο ασφαλές τεκμήριο της εθνικής συνείδησης των Ελλήνων.

Τα επαναστατικά αυτά κινήματα εκμεταλλεύθηκαν τους πολέμους, στους οποίους ενεπλάκη η Οθωμανική Αυτοκρατορία, καθώς τότε κρίθηκε πως ήταν περισσότερο πιθανό να ευδοκιμήσουν. Πέρα από τον ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1877-1878, που αναφέρθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο και ο οποίος βοήθησε στην ευόδωση των προσπαθειών για ένωση της Θεσσαλίας με τον εθνικό κορμό, σημαντικές ελπίδες είχε γεννήσει στους Έλληνες, είκοσι περίπου χρόνια νωρίτερα, ο Κριμαϊκός Πόλεμος. Πρόκειται για τον πό-

Ιστορία του νεότερου και σύγχρονου κόσμου

λεμο που ξεκίνησε το 1853 ανάμεσα στη Ρωσία και την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Γρήγορα έγινε σαφές πως η Πύλη θα έχανε τον πόλεμο με πιθανή συνέπεια την υπαγωγή της Κωνσταντινούπολης σε ρωσικό έλεγχο, πράγμα που θα ανέτρεπε τις ισορροπίες ανάμεσα στις Μεγάλες Δυνάμεις. Έτσι, η Αγγλία και η Γαλλία πήραν το μέρος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας επιχειρώντας να υπονομεύσουν τα ρωσικά συμφέροντα. Ο πόλεμος έληξε το 1856 με μεγάλη ήττα της Ρωσίας, η οποία αναγκάστηκε να αποδεχθεί ταπεινωτικούς όρους από τους νικητές.

Όπως ήταν φυσικό, η ελληνική κοινή γνώμη υποδέχθηκε με ενθουσιασμό την κήρυξη του νέου ρωσοτουρκικού πολέμου, θεωρώντας πως είχε έρθει η ώρα να κηρύξει και η Ελλάδα τον πόλεμο στην Τουρκία. Όμως, οι Αγγλογάλλοι δεν ήταν διατεθειμένοι να επιτρέψουν κάτι τέτοιο. Παρά τις διαβεβαιώσεις του Όθωνα και της ελληνικής κυβέρνησης πως δεν ετίθετο ζήτημα συμμετοχής της Ελλάδας στον πόλεμο, γαλλικές δυνάμεις αποβιβάστηκαν στον Πειραιά και τον κατέλαβαν με σκοπό να εξασφαλίσουν την ελληνική ουδετερότητα. Η γαλλική κατοχή του Πειραιά κράτησε μέχρι το 1857.

Σχολιασμός πηγών και εικόνων

Πηγή 1. Στο παρατιθέμενο κείμενο γίνεται λόγος για την αυτονομία μέρη του ελληνικού κράτους για τον ελληνισμό στο σύνολό του, τόσο δηλαδή για τον κατοικούντα στο ανεξάρτητο βασίλειο όσο και για τον διαβιούντα υπό οθωμανική κυριαρχία.

Πηγή 2. Σ' αυτή τη διαμαρτυρία του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Στρώμνιτσας εκφράζεται το ελληνικό φρόνημα των κατοίκων, οι οποίοι θεωρούν τους εαυτούς τους απογόνους του Μεγάλου Αλεξάνδρου και ως εκ τούτου, επιθυμούν η Μακεδονία να ενωθεί με το ελληνικό κράτος και όχι με τη Βουλγαρία, όπως προέβλεπε η Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου.

Πηγή 3. Στην επιστολή του αυτή, ο ιστορικός Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος εξηγεί τη σημασία του όρου «ελληνισμός της Μακεδονίας». Λόγω της αδυναμίας να οριστεί αυτός με βάση τη γλώσσα, υποστηρίζει πως Έλληνες είναι όσοι από τους κατοίκους ανήκουν στο ποίμνιο του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Αντίθετα, όσοι δέχονταν τους εξαρχικούς ιερωμένους (δηλαδή της βουλγαρικής εκκλησίας - εξαρχίας), λογίζονταν ως Βούλγαροι.

Εικόνα 1. Ο Λευκός Πύργος αποτελεί το κατεξοχήν σύμβολο της πρωτεύουσας της Μακεδονίας, της Θεσσαλονίκης.

Εικόνες 2-3. Η Κρητική Επανάσταση του 1866-1869 προκάλεσε συγκίνηση σε Έλληνες και ξένους. Ιδίως η ηρωικότερη στιγμή της, το ολοκαύτωμα του Αρκαδίου, ενέπνευσε τη λαϊκή αλλά και την έντεχνη Μούσα.

Εικόνα 4. Το επαναστατικό κίνημα στη Μακεδονία στα 1878 μπορεί να μην οδήγησε στην ένωση της περιοχής με την Ελλάδα, αλλά αποτέλεσε σαφή ένδειξη για τις προθέσεις των Μακεδόνων. Σημαντική υπήρξε η συμβολή του κλήρου.

Επιπλέον πηγές και εικόνες

1. Υπόμνημα του υπουργού Εξωτερικών Σπυρ. Βαλαωρίτη προς τον Έλληνα πρόξενο στα Χανιά Ν. Σακόπουλο (16 Απριλίου 1866)

«Εἰς τὴν παρούσαν τῶν πραγμάτων κατάστασιν ἐν Ἑυρώπῃ καὶ Ἀνατολή, παν Κίνημα ἀπερίσκεπτον ἐν Κρήτῃ ἐσεται ἀναμφιβόλως καταστρεπτικόν. Οἱ Κρήτες πρέπει μεγάλως νὰ προσέξωσι μὴ παρασυρθῶσι εἰς Κίνημά τι τοιοῦτον, εἴτε ἐκ κακῆς ἐκτιμήσεως τῆς ἐνεστώσης καταστάσεως τῆς Ἑυρώπης, εἴτε ἐξ ἀσυνέτων συμβουλῶν καὶ προτροπῶν ἀνθρώπων ἀνυπομόνων καὶ ἐξημμένων».

2. Η στάση των Μεγάλων Δυνάμεων απέναντι στην Κρητική Επανάσταση του 1866

«Ἡ ἐνῶσις τῆς Νήσου μετὰ τῆς Ἑλλάδος», ἔγραφεν ὁ ἀρχικαγγελάριος τῆς Ρωσίας πρὸς τοὺς παρὰ τὰς αὐλαῖς τῶν Μεγάλων Δυνάμεων πρεσβευτὰς, «εἶνε ἡ μόνη ἀσφαλῆς καὶ ὀριστικὴ λύσις τοῦ κρητικῆς ζητήματος. Ἐάν αἱ Δυνάμεις δὲν ἀποδέχονται τὴν ριζικὴν ταύτην θεραπείαν, προτείνετε τὴν ἰδρυσὶν αὐτονομίας ὡς μεταβατικὸν πρὸς τὴν ἐνῶσιν σταθμὸν». Ἡ Ἀγγλία ἀπεποιήθη νὰ συζητήσῃ τὸ περὶ ἐνώσεως ζήτημα ἀλλὰ συμφώνησε μεθ' ὄλων τῶν λοιπῶν Δυνάμεων πρὸς εἰσαγωγὴν αὐτονομίου πολιτεύματος».

Ι. Σκαλτσούνη, Απομνημονεύματα αναφερόμενα εἰς τὴν ἀναγέννησιν τῆς Κρήτης, Χανιά 1900, σ. 14.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4.

Η Ελλάδα στα τέλη του 19^{ου} αιώνα

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

1. Να κατανοήσουν την πολιτική και πολιτειακή κατάσταση που διαμορφώθηκε στην Ελλάδα από το 1864 έως το τέλος του 19^{ου} αιώνα.
2. Να γνωρίσουν το ρόλο που διαδραμάτισαν σ' αυτή την περίοδο οι δύο κυρίαρχες πολιτικές φυσιογνωμίες, ο Χαρίλαος Τρικούπης και ο Θεόδωρος Δηλιγιάννης.
3. Να μάθουν για τον πόλεμο του 1897.
4. Να μάθουν για το γλωσσικό ζήτημα.

Η πτώχευση του 1893 οδήγησε τους δανειστές της χώρας να ζητήσουν την επιβολή διεθνούς οικονομικού ελέγχου, τον οποίο βέβαια η ελληνική κυβέρνηση αρνήθηκε. Η κακή οικονομική κατάσταση της χώρας αποτέλεσε μία από τις αιτίες της ήττας της Ελλάδας στον ατυχή πόλεμο του 1897. Μετά από αυτόν όμως και προκειμένου να χορηγηθεί δάνειο από τις Μεγάλες Δυνάμεις, ώστε να καταβληθεί η πολεμική αποζημίωση που απαίτησε η Υψηλή Πύλη για να αποχωρήσει από τη Θεσσαλία, η χώρα αναγκάστηκε τελικά να αποδεχθεί τον διεθνή οικονομικό έλεγχο. Στα σημαντικά εσωτερικά προβλήματα της περιόδου εντάσσονται τόσο η ληστεία όσο και η διαμάχη δημοτικιστών και καθαρευουσιάνων. Ο λογοτέχνης Γιάννης Ψυχάρης ξεχώρισε ανάμεσα στους υπέρμαχους της δημοτικής καθώς και ο ομότεχός του Εμμανουήλ Ροΐδης.

Σχολιασμός πηγών και εικόνων

Πηγή 1. Σ' αυτό το απόσπασμα από άρθρο του Χαρίλαου Τρικούπη στον Τύπο της εποχής αναλύεται ένα από τα πλεονεκτήματα της αρχής της δεδηλωμένης, που είναι η αναγκαστική επιβολή συναίνεσης ανάμεσα στα κόμματα. Η αρχή της δεδηλωμένης συνίσταται στο να σχηματίζει κυβέρνηση το κόμμα που έχει κάθε φορά τη δεδηλωμένη πλειοψηφία στη Βουλή. Μέχρι το 1875, οπότε η αρχή αυτή έγινε δεκτή από τον Γεώργιο Α', ουσιαστικά οι κυβερνήσεις διορίζονταν από τον βασιλιά.

Πηγή 2. Η κορινθιακή σταφίδα στάθηκε το βασικό προϊόν της πελοποννησιακής γεωργίας κατά τον 19^ο αιώνα. Σχεδόν το σύνολο της παραγωγής κατέληγε στην Αγγλία, όπου χρησιμοποιείτο στις πουτίγκες.

Πηγή 3. Και στον ατυχή Ελληνοτουρκικό Πόλεμο του 1897 προσήλθαν Φιλέλληνες, προκειμένου να πολεμήσουν στο πλευρό του ελληνικού στρατού. Εβδομήντα περίπου χρόνια μετά την Επανάσταση του 1821, ο φιλελληνισμός διατηρούνταν ακόμη στην Ευρώπη.

Εικόνα 1. Η ληστεία αποτελούσε σημαντικό πρόβλημα για το ελληνικό κράτος καθ' όλη τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα. Ουσιαστικά, οι ληστρικές επιθέσεις περιορίστηκαν δραστικά κατά τον 20^ο αιώνα.

Εικόνα 2. Ο Ελληνοτουρκικός Πόλεμος του 1897 υπήρξε πραγματικά ολέθριος για το ελληνικό στράτευμα, το οποίο βρέθηκε απροετοίμαστο και είχε μεγάλες απώλειες.

Εικόνα 3. Ο Γιαννούλης Χαλεπάς είναι ίσως ο σημαντικότερος γλύπτης της νεότερης Ελλάδας. Η «Κοιμωμένη» υπήρξε το πιο διάσημο γλυπτό του.

Εικόνα 4. Ο Νικοφόρος Λύτρας είναι ένας από τους σημαντικότερους Έλληνες ζωγράφους. Σπούδασε στη Βασιλική Ακαδημία Καλών Τεχνών της Βαυαρίας. Εμπνεύσθηκε κυρίως από την ελληνική μυθολογία και την ελληνική ιστορία. Τα «κάλαντα» αποτελούν ίσως τον πιο χαρακτηριστικό πίνακά του.

Εικόνα 5. Μία διαφορετική εικόνα της Αθήνας. Έναν αιώνα πρωύτερα επικρατούσαν άλλοι ρυθμοί και άλλα δεδομένα ζωής στην ελληνική πρωτεύουσα.

Εικόνα 6. Στον πίνακα εικονίζονται ορισμένοι από τους σπουδαιότερους ποιητές της εποχής, οι οποίοι αποτελούσαν και τον πυρήνα της Νέας Αθηναϊκής Σχολής.

Επιπλέον πηγές και εικόνες

1. «Αλλά τίνα σκοπόν επιδιώκει ο κ. Τρικούπης; Ποίον είνε κυρίως το συμφέρον της Ελλάδος; Η εις Μακεδονίαν επέκτασις, η κατάληψις της Κρήτης, η ίδρυσις μεγάλου βασιλείου ελληνικού επί των τουρκικών ερειπίων. Αλλά μετά της τριπλής συμμαχίας ή της Ρωσσίας θα συμβαδίσω; Το μέλλον θα διαλύση πολλά όνειρα, και η πολιτική της σήμερον, θα αλλάξη κα-

τά τας περιστάσεις. Αλλ' εάν ο κ. Τρικούπης βλέπη μακράν δεν παραβλέπει και την πολιτικήν της ημέρας. Πιθανόν σχέδιον της Ρωσσίας να είνε ο αναπόδραστος ελληνικός πόλεμος· ώστε συμφέρον της ελληνικής κυβερνήσεως είνε να περιποιήται την μέλλουσαν αυτής σύμμαχον».

Άρθρο από τον ημερήσιο Τύπο (1889) στο: *Περί Χαριλάου Τρικούπη*, τόμ. Δ', Αθήνα 1909, σ. 236.

2. Η έναρξη των εργασιών της Βουλής κατά τον 19^ο αιώνα

«Τη 10 και 1/4 άρχεται η τέλεσις του αγιασμού και μετ' ολίγον οι ήχοι της μουσικής αναγγέλλουσι την έλευσιν του κ. πρωθυπουργού. Ο κ. Τρικούπης τότε εισέρχεται παρακολουθούμενος υπό των υπουργών κ.κ. Σιμπούλλου, Θεοτόκη, Σκουλούδη και Δραγούμη και μετ' αυτών πλήθος άλλο.

Τελειώνει ο αγιασμός και ο πρωθυπουργός κ. Τρικούπης ανελθών εις το βήμα αναγινώσκει το Βασιλικόν Διάταγμα δι' ου κηρύσσεται η έναρξις της Β' Συνόδου, της ΙΓ' βουλευτικής περιόδου.

Ζωηραί ζητωκραυγαί αντηχούν αμέσως από της αιθούσης της Βουλής και από των θεωρείων, άτινα είχαν πληρωθή ήδη».

Άρθρο από τον ημερήσιο Τύπο (1892) στο: *Περί Χαριλάου Τρικούπη*, τόμ. Η', Αθήνα 1911, σ. 334.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5.

Η Θράκη, η Μικρά Ασία και ο Πόντος, ακμαία ελληνικά κέντρα

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

1. Να μάθουν σχετικά με την πνευματική κίνηση των Ελλήνων υπηκόων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας κατά τον 19^ο αιώνα.
2. Να γνωρίσουν τέσσερις από τις περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με ισχυρή παρουσία Ελλήνων: τη Θράκη, τη Μικρά Ασία, τον Πόντο και την Καππαδοκία.

Ο υπόδουλος ελληνισμός συνέχισε κατά τον 19^ο αιώνα τη διαβίωσή του στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, γνωρίζοντας σημαντική ανάπτυξη και ενισχύοντας την πολιτισμική του ταυτότητα. Μετά τον Κριμαϊκό Πόλεμο, οι κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες για τους Έλληνες υπηκόους του σουλτάνου βελτιώθηκαν και μεγάλο μέρος της οικονομικής ζωής της Κωνσταντινούπολης και των υπολοίπων αστικών κέντρων της σουλτανικής επικράτειας στη Θράκη, στη Μικρά Ασία και στον Πόντο πέρασε στα χέρια Ελλήνων επιχειρηματιών.

Σχολιασμός πηγών και εικόνων

Πηγή 1. Στο απόσπασμα του Ευρωπαίου περιηγητή του ύστερου 19^{ου} αιώνα αποδίδεται η εντύπωση που αποκόμιζαν οι ξένοι από τους Έλληνες της Σμύρνης.

Πηγή 2. Από την αναφορά του Βρετανού διπλωμάτη καθίσταται σαφές πως οι Έλληνες του Πόντου υφίσταντο κακομεταχείριση από πλευράς των τουρκικών αρχών. Επίσης, διαφαίνεται και ο ανταγωνισμός ανάμεσα στη Ρωσία και την Αγγλία για την προστασία τους.

Εικόνες 1-2. Η Τραπεζούντα υπήρξε το αδιαμφισβήτητο πολιτικό και πνευματικό κέντρο του ποντιακού ελληνισμού. Το «Φροντιστήριο» της Τραπεζούνας αποτέλεσε ένα από τα κορυφαία εκπαιδευτήρια στην ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης.

Εικόνα 3. Η Προύσσα σε καρτ-ποστάλ του 19ου αιώνα, υπήρξε πόλη με πολυάριθμο ελληνικό στοιχείο.

Επιπλέον πηγές και εικόνες

1. **Μαρτυρία κρυπτοχριστιανού του Πόντου**

«Είχαμε στο σπίτι κρυφά ντουλάπι με εικόνες και καντήλες. Όταν θυμιάζαμε κλείναμε τις πόρτες... κρατούσαμε ολόκληρη τη νηστεία... Κρυφά πηγαίναμε στην εκκλησία... Φέρναμε ύψωμα στο σπίτι. Την τουρκική θρησκεία μας τη μάθανε στο τουρκικό σχολείο... Θυμάμαι σαν όνειρο που μας πήγαινε η μητέρα στο σκοτεινό δωμάτιο που είχαμε τις εικόνες και προσευχόμασταν. Πριν πεθάνει ο άρρωστος καλούσαμε τον παπά να τον μεταλάβει. Τον κηδεύαμε στα τουρκικά, ερχόταν ο μουλάς. Κρυφά κάναμε τα μνημόσυνα, τρίτα, σαράντα, εξάμηνα, χροναίο. Κόλυβα κάναμε κρυφά».

Φ. Κουτσουπιάς, *Η πνευματική αναγέννηση του Ποντιακού Ελληνισμού*, Αθήνα 2002, σσ. 116-117.

2. **Ο Παΐσιος Καισαρείας (1832-1871) για την πνευματική κατάσταση των Ελλήνων της Καππαδοκίας**

«Ο Παΐσιος αναφέρει πως όχι μόνο στα τέλη του 18^{ου} αιώνα η πνευματική κατάσταση της Καππαδοκίας ήταν απελπιστική, αλλά ότι και το 1850 σε 18.000 ορθόδοξες οικογένειες σε σύνολο 90.000 των επαρχιών Καισαρείας, Ικονίου, Άγκυρας, Αμάσειας και Πισιδίας μόλις οι 3.000 μιλούσαν ρωμέικα και ούτε οι μισές από αυτές δεν ήξεραν γραφή και ανάγνωση. [...] Η διδασκαλία της ελληνικής όμως σταθεροποίησε τη γλώσσα αυτή στους πληθυσμούς που την είχαν κρατήσει το πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα, που δεν ήταν και λίγοι αφού 25 οικισμοί στη μητρόπολη της Καισαρείας σε σύνολο 51 ήταν ελληνόφωνοι και 23 σε σύνολο 43 στη μητρόπολη Ικονίου».

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμ. ΙΓ', σ. 432.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6. Η κρίση στα Βαλκάνια

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

1. Να κατανοήσουν τις επιπτώσεις του βουλγαρικού εθνικισμού για την Ελλάδα κυρίως αναφορικά με τη Μακεδονία και τη Θράκη.
2. Να μάθουν για τις συνθήκες του Αγίου Στεφάνου (Μάρτιος του 1878) και του Βερολίνου (Ιούλιος του 1878) και τους όρους τους που αφορούσαν την Ελλάδα.
3. Να μάθουν για την Ανατολική Ρωμυλία και την τύχη της.

Στο υπόβαθρο των βαλκανικών εξεγέρσεων του 1875 και του συνακόλουθου ρωσοτουρκικού πολέμου του 1877-1878 βρισκόταν μία ιδιότυπη μορφή διακρατικού εθνικισμού, ο πανσλαβισμός. Πρόκειται για τη θεωρία που θέλει τους σλαβικούς λαούς της Βαλκανικής να έχουν κοινά συμφέροντα με το μεγαλύτερο σλαβικό έθνος, το ρωσικό. Έτσι, ενωμένοι όλοι οι σλαβικοί λαοί θα έπρεπε να επιδιώξουν την κυριαρχία τους στην Ανατολική και τη Νοτιοανατολική Ευρώπη, επιδίωξη βεβαίως που έθετε σε κίνδυνο τα συμφέροντα του ελληνισμού, ιδιαίτερα στη Μακεδονία, την οποία εποφθαλμιούσε η Βουλγαρία. Απέναντι σε αυτήν την πρόκληση, η ελληνική κυβέρνηση, με την προτροπή και των Αγγλογάλλων που επίσης απειλούνταν από μία μονομερή κυριαρχία της Ρωσίας επί της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, προσέγγισε διπλωματικά την Πύλη, προτιμώντας να παραμείνει η Μακεδονία οθωμανική κτήση παρά να καταστεί βουλγαρική, με απώτερο στόχο βέβαια τη μελλοντική ένωσή της με την Ελλάδα.

Σχολιασμός πηγών και εικόνων

Πηγή 1. Στο άρθρο του αυτό ο Χαρίλαος Τρικούπης υπερασπίζεται τη «Μεγάλη Ιδέα», θεωρώντας πως είναι ο βασικότερος λόγος ύπαρξης του ελληνικού κράτους. Η ανάκτηση των αλύτρωτων εδαφών με ελληνικό πληθυσμό αναγάζεται σε προτεραιότητα, χωρίς ωστόσο να καταπατάται το διεθνές δίκαιο.

Πηγή 2. Ο Βρετανός υπουργός των Εξωτερικών εκτιμά πως επίκειτο η διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, εκφράζοντας μία άποψη που συμμερίζονταν αρκετοί Ευρωπαίοι στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα.

Πηγή 3. Ο Βρετανός πολιτικός συμφωνεί με τις επιδιώξεις και τα αιτήματα των Ελλήνων για ανάκτηση των αλύτρωτων περιοχών με συμπαγείς ελληνικούς πληθυσμούς.

Εικόνες 1-2. Η Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου (Μάρτιος του 1878) προέβλεπε την ίδρυση αυτόνομου βουλγαρικού κράτους με εκτεταμένα σύνορα, υιοθετώντας πλήρως τις βουλγαρικές αξιώσεις για τη Μακεδονία. Ωστόσο, η συγκεκριμένη συνθήκη έμεινε στα χαρτιά και δεν πρόλαβε να εφαρμοστεί. Μετά από λίγους μήνες αντικαταστάθηκε από τη Συνθήκη του Βερολίνου (Ιούλιος του 1878), με την οποία η Βουλγαρία περιοριζόταν σημαντικά και έχανε μεταξύ άλλων εδαφών και την διεκδικούμενη Μακεδονία.

Εικόνα 3. Η γελοιογραφία παρουσιάζει τις Μεγάλες Δυνάμεις να έχουν μπλεχτεί στο κουβάρι του Ανατολικού Ζητήματος, που αποτέλεσε για δύο και πλέον αιώνες το πλέον ακανθώδες ζήτημα της διεθνούς πολιτικής. Το ζήτημα συνίστατο στην κατάρρευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και στο πώς οι Μεγάλες Δυνάμεις θα κατόρθωναν να συμφωνήσουν στη «μοιρασιά» της κληρονομιάς της, χωρίς να περιέλθουν σε πόλεμο μεταξύ τους.

Επιπλέον πηγές και εικόνες

1. Η Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου (Μάρτιος 1878) και η «Μεγάλη Βουλγαρία»

«Το πιο αμφιλεγόμενο τμήμα της συνθήκης αφορούσε την ίδρυση αυτόνομης βουλγαρικής ηγεμονίας, η οποία θα περιλάμβανε περιοχές από το Δούναβη ως το Αιγαίο και από τη Μαύρη Θάλασσα ως το Δρίνο ποταμό και τις λίμνες Πρέσπες και Αχρίδα. Έξω από τα σύνορα της βουλγαρικής ηγεμονίας θα παρέμεναν μόνο η περιοχή της Θράκης –νότια της Ροδόπης και ανατολικά του Πόρτο-Λάγο, η Χαλκιδική, η πόλη της Θεσσαλονίκης –με μια στενή περίμετρο- και τα μακεδονικά εδάφη νότια του Αλιάκμονα. Αυτό σήμαινε ότι πόλεις της Μακεδονίας με συντριπτική πλειοψηφία ελληνικού πληθυσμού, όπως οι Σέρρες, η Καβάλα, η Στρώμνιτσα, η Έδεσσα, το Μοναστήρι, η Φλώρινα, η Καστοριά κ.ά., περιέρχονταν στη βουλγαρική ηγεμονία».

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμ. ΙΓ', σ. 344.

2. Η Βουλγαρία στο Συνέδριο του Βερολίνου (1878)

«Η τελική ρύθμιση προέβλεπε τη σύσταση αυτόνομης βουλγαρικής ηγε-

μονίας βορείως του Αίμου, στην οποία περιλήφθηκαν η επαρχία της Βάρνας στα ανατολικά και της Σόφιας στα δυτικά. Στα νότια της ηγεμονίας ιδρύθηκε αυτόνομη επαρχία της οθωμανικής αυτοκρατορίας υπό την επωνυμία Ανατολική Ρωμυλία. Το νότιο σύνορο της νέας επαρχίας άρχιζε στη Μαύρη Θάλασσα, στα νότια της Σωζοπόλεως, ακολουθούσε την οροσειρά της Ροδόπης, για να στραφεί προς βορρά ώσπου να συναντήσει τα σύνορα της βουλγαρικής ηγεμονίας στο ύψος των πηγών του Νέστου. Η οροθέτηση αυτή άφηνε στην απόλυτη δικαιοδοσία της Τουρκίας τη σημερινή ανατολική και δυτική Θράκη και ολόκληρη τη Μακεδονία».

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμ. ΙΓ΄, σ. 350.

Πέμπτη Ενότητα

Η Ελλάδα στον 20^ό αιώνα

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1.

Από τον Ελληνοτουρκικό Πόλεμο του 1897 στον Μακεδονικό Αγώνα

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

1. Να αντιληφθούν την αλλαγή στην εξωτερική πολιτική της Ελλάδας μετά τον ατυχή πόλεμο του 1897.
2. Να γνωρίσουν τις βασικές παραμέτρους των δύο εθνικών θεμάτων που απασχολούσαν την ελληνική εξωτερική πολιτική στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα (Κρητικό – Μακεδονικό ζήτημα).
3. Να αντιληφθούν την πολυπλοκότητα του Μακεδονικού ζητήματος και κυρίως πως Έλληνες και Βούλγαροι συγκροτούσαν ανταρτικά σώματα και μάχονταν μεταξύ τους, διεκδικώντας μία περιοχή που αποτελούσε επαρχία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.
4. Να μάθουν τα ονόματα των πρωταγωνιστών του Μακεδονικού Αγώνα.
5. Να κατανοήσουν πως η επανάσταση των Νεοτούρκων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία σήμανε το τέλος της ένοπλης φάσης του Μακεδονικού Αγώνα.

Γεγονός κομβικής σημασίας για την ερμηνεία και κατανόηση του Μακεδονικού Αγώνα υπήρξε η δημιουργία της Βουλγαρικής Εξαρχίας. Το 1870 η Βουλ-

γαρική Εκκλησία αυτοβούλως και άνευ της σύμφωνης γνώμης του Οικουμενικού Πατριαρχείου αποσχίστηκε από αυτό και ανακηρύχθηκε αυτοκέφαλη. Η αντικανονική αυτή πράξη έθεσε τη Βουλγαρική Εκκλησία σε κατάσταση σχίσματος, το οποίο καταδικάστηκε από το Οικουμενικό Πατριαρχείο, παρά τις προσπάθειες της ρωσικής διπλωματίας προς την αντίθετη κατεύθυνση. Η πράξη αυτή δεν υπαγορεύθηκε από κάποια εκκλησιαστική αναγκαιότητα, αλλά αποτέλεσε προϊόν του βουλγαρικού εθνικισμού, ο οποίος αναπτυσσόταν εκείνα τα χρόνια στη σκιά του πολύ ευρύτερου πανσλαβισμού.

Μετά την απόσχισή της από το Οικουμενικό Πατριαρχείο η Βουλγαρική Εξαρχία εργάστηκε για την προώθηση των βουλγαρικών εθνικών επιδιώξεων στη Μακεδονία, στέλνοντας στα μακεδονικά χωριά ιερείς με σκοπό τον θρησκευτικό προσπλυτισμό των κατοίκων τους. Σταδιακά όσα χωριά προτίμησαν να παραμείνουν πιστά στο Οικουμενικό Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης ταυτίστηκαν με τον ελληνισμό, ενώ όσα προσχώρησαν στην Εξαρχία θεωρήθηκαν βουλγαρικά.

Για μια σειρά από λόγους το ελληνικό κράτος αντέδρασε στη βουλγαρική προπαγάνδα με ιδιαίτερη καθυστέρηση παρεμβαίνοντας ενεργά μόλις το 1904, μετά τον μαρτυρικό θάνατο στη Στάτιστα του ευπατρίδη Παύλου Μελά. Αξιωματικοί του ελληνικού στρατού οργάνωσαν μυστικά ένοπλες ανταρτικές ομάδες και κίνησαν για τη Μακεδονία. Μέσα σε λιγότερο από τέσσερα χρόνια οι Έλληνες αντάρτες σημείωσαν μεγάλες επιτυχίες, αναπερώνοντας το φρόνημα των Ελλήνων της περιοχής. Ωστόσο, ο Μακεδονικός Αγώνας διακόπηκε το 1908, όταν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία επικράτησε το εθνικιστικό κίνημα των Νεοτούρκων. Οι ηγέτες του κινήματος ήταν κυρίως στρατιωτικοί (υπήρξαν και πολιτικοί) που είχαν σπουδάσει στην Ευρώπη, έβλεπαν με κριτικό μάτι την οθωμανική παράδοση (θρησκευτικό κράτος, πολυεθνικότητα) και ήθελαν ένα ομοιογενές εθνικά τουρκικό κράτος, το οποίο θα εκσυγχρονιζόταν διοικητικά και κοινωνικά έχοντας ως πρότυπο τα ευρωπαϊκά κράτη.

Το άλλο μεγάλο εθνικό ζήτημα που απασχολούσε τον ελληνισμό στις αρχές του 20^{ου} αιώνα ήταν το Κρητικό Ζήτημα. Μετά την παραχώρηση αυτονομίας στην Κρήτη το 1898, πρώτος διοικητής του νησιού ορίστηκε από τον βασιλιά Γεώργιο ο γιος του, πρίγκιπας Γεώργιος. Στο συμβούλιο που συγκρότησε ο τελευταίος για να διοικήσει το νησί μετείχε και ο Ελευθέριος Βενιζέλος, ως υπεύθυνος του τομέα της δικαιοσύνης. Γρήγορα παρατηρήθηκε διχογνωμία ανάμεσα στον Βενιζέλο και τον πρίγκιπα για την τακτική που θα έπρεπε να ακολουθηθεί, αν δηλαδή έπρεπε να επιδιωχθεί πρώτα η ανεξαρτησία του νησιού και ακολούθως να κηρυχθεί η ένωση με την Ελλάδα ή αν

η διεθνής συγκυρία επέτρεπε άμεσα την προώθηση του αιτήματος για ένωση. Αυτή η διάσταση απόψεων εκφράστηκε με το κίνημα στο Θέρισο το 1905, με το οποίο ο Βενιζέλος πέτυχε σημαντική πολιτική νίκη καθώς ο βασιλιάς Γεώργιος αναγκάστηκε να ανακαλέσει τον πρίγκιπα και στη θέση του να στείλει έναν έμπειρο παλαιό πολιτικό ως διοικητή, τον Αλέξανδρο Ζαΐμη (1906).

Σχολιασμός πηγών και εικόνων

Πηγή 1. Ο Μακεδονικός Αγώνας (1904-1908) αποτελεί την κορύφωση των προσπαθειών των γηγενών Μακεδόνων ν' αποκτήσουν την ελευθερία τους και να ενωθούν με το ελεύθερο ελληνικό κράτος.

Πηγές 2-3. Ο νεαρός ευπατρίδης αξιωματικός του ελληνικού στρατού Παύλος Μελάς μετέβη στη Μακεδονία για να στηρίξει τον ένοπλο αγώνα, θυσιάζοντας και την ίδια του τη ζωή για την επιτυχία της αποστολής του. Το ελληνικό κράτος όχι μόνο αδυνατούσε να υποστηρίξει επίσημα τη δράση του, αλλά και ήταν υποχρεωμένο να την καταγγείλει σε περίπτωση που συλλαμβανόταν. Ο Μελάς και οι υπόλοιποι Μακεδονομάχοι πολεμούσαν μέσα σε οθωμανικό έδαφος κι έτσι κάθε σχέση τους με το επίσημο ελληνικό κράτος ήταν δυνατό να προκαλέσει έναν νέο ελληνοτουρκικό πόλεμο. Ο θάνατός του προκάλεσε μεγάλη συγκίνηση τόσο στους Μακεδόνες όσο και στους υπόλοιπους Έλληνες που αγωνιούσαν για την τύχη της μακεδονικής γης.

Πηγές 4-5. Η αυτοθυσία και ο θάνατος του Παύλου Μελά ενέπνευσε τόσο τη λαϊκή όσο και τη λόγια Μούσα. Δημοτικά τραγούδια, σαν κι αυτά που τραγουδήθηκαν για τους ήρωες του 1821, συντάχθηκαν για να τον τιμήσουν, ενώ και ο Παλαμάς του αφιέρωσε τους παρατιθέμενους στίχους.

Εικόνα 1. Η εξέγερση στο Θέρισο υπήρξε η πρώτη σημαντική πολιτική ενέργεια του Ελευθέριου Βενιζέλου. Το γεγονός μάλιστα πως ο Κρητικός πολιτικός πέτυχε με αυτήν να επιβάλει τη γνώμη του στον βασιλικό οίκο της Ελλάδας, εφόσον ο βασιλιάς Γεώργιος αναγκάστηκε να ανακαλέσει τον πρίγκιπα Γεώργιο, τον κατέστησε ιδιαίτερα δημοφιλή στους αντιμοναρχικούς κύκλους. Αποτέλεσε επίσης σημαντική παρακαταθήκη για την μετέπειτα πολιτική του σταδιοδρομία (υπήρξε η κυρίαρχη πολιτική μορφή κατά το διάστημα 1910-1935).

Εικόνες 2-4. Στις εικόνες απεικονίζονται τρεις από τους πρωταγωνιστές του Μακεδονικού Αγώνα. Ο διπλωμάτης Ίων Δραγούμης, υποπρόξενος στο Μο-

νασπήρι και γυναिकाδελφός του Παύλου Μελά, κατόρθωσε με τα κείμενά του να κινητοποιήσει τον υπόλοιπο ελληνισμό για την τύχη της Μακεδονίας. Ο Μητροπολίτης Καστοριάς Γερμανός Καραβαγγέλης υπήρξε η ψυχή της αντίστασης στον εκβουλγαρισμό των Μακεδόνων ιδιαίτερα στο χώρο της Δυτικής Μακεδονίας. Ξεχώρισε ανάμεσα σ' άλλους αγωνιστές ιεράρχες της εποχής του (π.χ. ο Χρυσόστομος Δράμας, ο μετέπειτα Χρυσόστομος Σμύρνης) για την προσήλωσή του στον Αγώνα. Ο σλαβόφωνος καπετάν Κώτας από τη Ρούλια της Φλώρινας, αποτέλεσε εμβληματική μορφή του Μακεδονικού Αγώνα και συνετέλεσε τα μέγιστα στην προστασία του ελληνικού πληθυσμού από τις επιδρομές των κομιτατζήδων.

Εικόνες 5-6. Οι εφημερίδες της εποχής είχαν ως πρώτο θέμα τον θάνατο του Παύλου Μελά, συμβάλλοντας στην περαιτέρω εναισθητοποίηση της κοινής γνώμης στο ελληνικό βασίλειο αναφορικά με τη Μακεδονία.

Εικόνα 7. Η επανάσταση των Νεοτούρκων αποδείχθηκε γεγονός κομβικής σημασίας τόσο για τους υπηκόους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας όσο και για τους Τούρκους. Με αυτήν ήρθαν στο προσκήνιο στρατιωτικοί και πολιτικοί ηγέτες, οι οποίοι ανέτρεψαν το σουλτανικό καθεστώς. Οι Νεότουρκοι συνετέλεσαν στη διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και στη δημιουργία της νέας Τουρκίας.

Επιπλέον πηγές και εικόνες

1. **Επιστολή Λάμπρου Κορομηλά προς το Υπουργείο Εξωτερικών (1905)**

«Ο κίνδυνος κατ' εμέ θα είναι σοβαρός, εάν διαδοθή ότι υπάρχουν τόσσοι υπαξιωματικοί εν Μακεδονία και ότι τινες εφονεύθησαν ως εφονεύθησαν. Το πλάσμα (=πλαστή δικαιολογία) ότι εν Μακεδονία ευρισκόμενοι αξιωματικοί έκαμον κακήν χρήση της αδείας των, δεν δύναται σοβαρώς να υποστηρικθή προκειμένου περί μεγάλου αριθμού υπαξιωματικών. Διά τούτο πρέπει να μη γράψωσι τι αι εφημερίδες, να μη κλαύσωσι τους θανόντας, να μη αναφέρωσι τι περί των συλληφθέντων – μέχρις ου λάβωσιν άλλην τροπήν τα εδώ πράγματα».

Η ελληνική αντιπίθεση στη Μακεδονία: 100 έγγραφα από το Αρχείο του Υπουργείου των Εξωτερικών της Ελλάδος, Θεσσαλονίκη 1997, σσ. 135-136.

- 2.** «Τον Μάρτη επήρα μία τυπική άδεια εκπαίδευσως για το εξωτερικό, όπως εγίνονταν για τους αξιωματικούς που επήγαιναν στην Μακεδονία. Έβγαλα διαβατήριο ως Αθανάσιος Νικολαΐδης, έμπορος. Επήρα πιστοποιητικό του γερμανικού προξενείου ότι ήμουν αντιπρόσωπος γερμανικού εργοστασίου. [...] Την τελευταία εβδομάδα του Μάρτη, αφού επήρα από το υπουργείο των Εξωτερικών 300 δραχμές για ναύλα και άλλα πρώτα έξοδα, έφυγα για τη Θεσσαλονίκη».

Αθανάσιος Σουλιώτης-Νικολαΐδης, *Ο Μακεδονικός Αγώνας: Απομνημονεύματα*, Θεσσαλονίκη 1984, σ. 294.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2.

Το κίνημα στο Γουδί και η κυβέρνηση Βενιζέλου

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

1. Να κατανοήσουν τα αίτια και τα αιτήματα του κινήματος του Στρατιωτικού Συνδέσμου.
2. Να γνωρίσουν τη διαδικασία ανάδειξης σε κορυφαίο πολιτικό παράγοντα του Ελευθέριου Βενιζέλου.
3. Να μάθουν για την πολιτική που εφάρμοσε ο Βενιζέλος κατά την πρώτη πρωθυπουργία του.

Οι αξιωματικοί που πρωταγωνίστησαν στο κίνημα στο Γουδί, προκειμένου να εκφράσουν πολιτικά τα οράματα και τις επιδιώξεις τους, αναζήτησαν ένα άφθαρτο πολιτικό πρόσωπο με κύρος, δεδηλωμένης αντιμοναρχικής στάσης. Κατέληξαν έτσι στον Ελευθέριο Βενιζέλο. Δίχως αμφιβολία, ο Κρητικός πολιτικός συγκέντρωνε τις παραπάνω αρετές. Πρωταγωνιστής της εξέγερσης στο Θέρισσο, είχε συμβάλει στην αντικατάσταση του πρίγκιπα Γεωργίου από τον Αλέξανδρο Ζαΐμη στη διοίκηση της Κρήτης. Παρόλα αυτά όμως, ο Βενιζέλος χειρίστηκε με σύνεση το πολιτειακό ζήτημα βρίσκοντας στο πρόσωπο του βασιλιά Γεωργίου έναν αξιόπιστο συνομιλητή, με τον οποίο συνεργάστηκε αρμονικά το επόμενο διάστημα θέτοντας τις βάσεις της επιτυχίας των Βαλκανικών Πολέμων.

Σχολιασμός πηγών και εικόνων

Πηγή 1. Το παρατιθέμενο δημοσίευμα της βενιζελικής εφημερίδας *Εμπρός* εκθειάζει το κίνημα στο Γουδί και τους στόχους που αυτό υπηρετήσε.

Πηγή 2. Ο Βενιζέλος στο άρθρο του αυτό παραθέτει ορισμένα από τα καθήκοντα των πολιτικών. Συγκεκριμένα, θεωρεί ως πρώτιστο τη θυσία του προσωπικού συμφέροντος προς χάριν του κοινού καλού, ενώ ως δεύτερο προβάλλει την υποχρέωση του πολιτικού να μην ενδίδει στον λαϊκισμό. Δεδομένο επίσης θεωρεί πως ο πολιτικός πρέπει να είναι ηθικός άνθρωπος και απολύτως νομοταγής, ώστε να εμπνέει την τήρηση των νόμων και στους υπολοίπους.

Εικόνες 1-3. Το κίνημα στο Γουδί επηρέασε την κατοπινή εξέλιξη του ελληνικού έθνους.

νικού κράτους, πρωτίστως λόγω της ανάληψης της πρωθυπουργίας από τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Το κίνημα είχε λαϊκό έρεισμα, ενώ η καλά υπολογισμένη διαχείρισή του από τον βασιλιά Γεώργιο Α΄ αποτέλεσε μία ακόμη ένδειξη του σπάνιου πολιτικού αισθητηρίου που διέθετε ο συγκεκριμένος μονάρχης.

Εικόνα 4. Ο συνταγματάρχης Νικόλαος Ζορμπάς υπήρξε ένας από τους επικεφαλής του Στρατιωτικού Συνδέσμου και πρωτεργάτης του κινήματος στο Γουδί.

Εικόνα 5. Το κίνημα στο Γουδί ανέδειξε τον Ελευθέριο Βενιζέλο σε κεντρική πολιτική φυσιογνωμία.

Επιπλέον πηγές και εικόνες

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος για τα ελληνοτουρκικά (1909)

«Ως και άλλοτε εγράψαμεν εις τον «Κήρυκα», μετά την δημιουργίαν ισχυράς Βουλγαρίας, εκτεινομένης ου μόνον εκείθεν, αλλά και εντεύθεν του Αίμου, η αναδημιουργία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας εις πολιτείαν συνταγματικήν, ασφαλίζουσιν την ισοπολιτείαν εις πάντα τα κατοικούντα αυτήν έθνη, αποτελεί τον άριστον δυνατόν τρόπον της εξυπηρέτησεως των συμφερόντων του Ελληνισμού. Η ακεραιότης της Αυτοκρατορίας ταύτης ισοδυναμεί εν τω μέλλοντι προς την ακεραιότητα του κυρίου σώματος του Ελληνισμού, ο οποίος υπό το πολιτικόν καθεστώς αυτής θα δυνηθή, εκ παραλλήλου συνεργαζόμενος με το μικρότερον αυτού τμήμα, εξ ου απετελέσθη το Ελληνικόν Βασίλειον, να επιτελέση την ιστορικήν αυτού αποστολήν».

Τα κείμενα του Ελευθερίου Βενιζέλου, επιμέλεια Στ. Στεφάνου, τόμ. Α΄ [1909-1914], Αθήνα 1981, σ. 163.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. **Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι**

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

1. Να μάθουν συνοπτικά ποιες χώρες έλαβαν μέρος στους Βαλκανικούς Πολέμους του 1912-1913 και ποιοι ήταν οι νικητές.
2. Να κατανοήσουν τη σημασία της απελευθέρωσης της Θεσσαλονίκης και τη σκληρή πολιτική και στρατιωτική αναμέτρηση ανάμεσα σε Έλληνες και Βούλγαρους γι' αυτήν.
3. Να αντιληφθούν τα οφέλη που αποκόμισε το ελληνικό κράτος από τους Βαλκανικούς Πολέμους.

Τον Μάρτιο του 1913 ο βασιλιάς Γεώργιος Α' δολοφονήθηκε στη Θεσσαλονίκη. Τον διαδέχθηκε ο γιος του Κωνσταντίνος, ο οποίος είχε διαφορετικές απόψεις από τον πατέρα του ως προς την εξωτερική πολιτική. Η προτίμησή του στη Γερμανία οδήγησε σύντομα τον βασιλιά Κωνσταντίνο σε προστριβές με τον πρωθυπουργό Ελευθέριο Βενιζέλο, ο οποίος έδειχνε σαφή συμπάθεια προς την Αγγλία.

Στη διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων την Ελλάδα απασχόλησε και το ζήτημα της Βορείου Ηπείρου, περιοχή όπου κατοικούσαν συμπαγείς ελληνικοί πληθυσμοί. Παρά την προέλαση του ελληνικού στρατού στη διάρκεια του Πρώτου Βαλκανικού Πολέμου, η περιοχή δεν αποδόθηκε στο ελληνικό κράτος αλλά εντάχθηκε στην ανεξάρτητη Αλβανία, μετά από επιμονή των Ιταλών, οι οποίοι θεωρούσαν πως η επέκταση του ελληνικού κράτους στην περιοχή θα έθιγε εμπορικά τους συμφέροντα.

Αντιδρώντας στην παραπάνω εξέλιξη, τον Φεβρουάριο του 1914 οι Έλληνες της Βορείου Ηπείρου με ηγέτη τον Γεώργιο Χρηστάκη-Ζωγράφο ανακήρυξαν την «Αυτόνομη Δημοκρατία της Βορείου Ηπείρου». Ακολούθησαν σφοδρές συγκρούσεις ανάμεσα στη νεοσυσταθείσα τότε αλβανική κωροφυλακή και τους Έλληνες της περιοχής, που έληξαν όταν η αυτονομία της περιοχής αναγνωρίστηκε και από τους Αλβανούς με το πρωτόκολλο της Κέρκυρας (Μάιος 1914).

Ο ελληνικός στρατός επανήλθε στη Βόρειο Ήπειρο, ως δύναμη επιβολής της τάξης, κατά τη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου (1914). Παρέ-

μεινε εκεί μέχρι το ξέσπασμα του Εθνικού Δικασμού, τη σύγκρουση δηλαδή ανάμεσα στον βασιλιά Κωνσταντίνο και τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Μετά το τέλος του πολέμου (1921) η αλβανική κυβέρνηση, συνεπικουρούμενη και πάλι από την Ιταλία, πέτυχε την επιδίκαση της Βορείου Ηπείρου στην Αλβανία, χωρίς να δεσμεύεται πλέον από τους όρους του πρωτοκόλλου της Κέρκυρας για παραχώρηση αυτονομίας.

Σχολιασμός πηγών και εικόνων

Πηγή 1. Η επίσημη τελετή για την απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης και η ύψωση της ελληνικής σημαίας στο Λευκό Πύργο σηματοδότησαν την μερική εκπλήρωση της «Μεγάλης Ιδέας», προκαλώντας συγκίνηση όχι μόνο στους Θεσσαλονικείς αλλά και στους υπόλοιπους Έλληνες.

Πηγή 2. Η απελευθέρωση των Ιωαννίνων γέννησε παρόμοια συναισθήματα στον ελληνισμό, καθώς η κατάληψη της πρωτεύουσας της Ηπείρου έδωσε ελπίδες για την ενσωμάτωση της περιοχής στο ελληνικό κράτος.

Εικόνα 1. Στις εφημερίδες της εποχής αποτυπώνονταν όλα τα σημαντικά γεγονότα, όπως η κήρυξη πολέμου.

Εικόνες 2-3. Η απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης υπήρξε κορυφαία στιγμή των Βαλκανικών Πολέμων για τον ελληνικό στρατό. Ο ίδιος ο βασιλιάς μετέβη για την επίσημη παράδοσή της, καθώς επρόκειτο όχι μόνο για την πρωτεύουσα της Μακεδονίας, αλλά για μία πόλη με τεράστια στρατηγική και οικονομική σημασία.

Εικόνα 4. Μετά τους νικηφόρους Βαλκανικούς Πολέμους η Ελλάδα διπλασίασε σχεδόν τα εδάφη της, αυξάνοντας παράλληλα και τον πληθυσμό της.

Εικόνα 5. Οι ανθρώπινες στιγμές του πολέμου, με τους νεκρούς και τους τραυματίες, υπενθυμίζουν το βαρύ τίμημα για την απόκτηση της ελευθερίας.

Εικόνες 6-7. Η πολιορκία και η απελευθέρωση των Ιωαννίνων αποτέλεσε τη δεύτερη μεγαλύτερη επιτυχία του ελληνικού στρατού κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους. Οι Ηπειρώτες την πανηγύρισαν ως απαρχή της απελευθέρωσης ολόκληρης της Ηπείρου.

Εικόνα 8. Ο ελληνικός στόλος, με ναυαρχίδα το θωρηκτό «Αβέρωφ», καταναυμάχησε τις τουρκικές ναυτικές δυνάμεις στις ναυμαχίες που δόθηκαν στη διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων και απελευθέρωσε τα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου, τα οποία περιήλθαν στην Ελλάδα και επίσημα το 1914.

Επιπλέον πηγές και εικόνες

1. Η εθνική ανάγκη για την κατάληψη της Θεσσαλονίκης

«Η Κυβέρνηση, μη έχοντας ακόμη πληροφορηθεί την υπογραφή του πρωτοκόλλου για την παράδοση της Θεσσαλονίκης (σημείωση: έγινε στις 23.00 της 26^{ης} Οκτωβρίου), λόγω δυσχερειών στα μέσα επικοινωνίας, ανησυχούσε μήπως οι Βούλγαροι προλάβουν και καταλάβουν πρώτοι την πόλη. Για τον λόγο αυτό ο Πρωθυπουργός απέστειλε στις 02.30 της 27^{ης} Οκτωβρίου προς τον αρχιστράτηγο το παρακάτω τηλεγράφημα, με το οποίο τον διέτασε να αποδεχθεί χωρίς καμία αναβολή την παράδοση:

“Αρχηγόν Στρατού

Αρ. 80200. Παραγγέλλεσθε ν’ αποδεχθείτε την προσφερομένην υμίν παράδοσιν της Θεσσαλονίκης και εισέλθητε εις αυτήν άνευ τινός αναβολής. Καθιστώ Υμάς υπεύθυνον διά πάσαν αναβολήν έστω και στιγμής.

Αθήναι 27-Χ-12 ώρα 2.30’ π.μ. Πρωθυπουργός Βενιζέλος”.

Λίγο αργότερα όμως, την ίδια ημέρα, του γνωστοποιήθηκαν οι σχετικές αναφορές του Αρχιστράτηγου και έδωσε αμέσως εντολή να ανακληθεί η προηγούμενη διαταγή του, επειδή δεν ανταποκρινόταν πλέον στην κατάσταση. Η διαταγή όμως αυτή είχε ήδη φτάσει στο Γενικό Στρατηγείο και όταν έλαβε γνώση της ο Αρχηγός Στρατού συνέταξε ο ίδιος την παρακάτω απάντηση, η οποία όμως τελικά δεν διαβιβάστηκε, γιατί στο μεταξύ ενημερώθηκε για την ακύρωση της διαταγής που προκάλεσε την αιτία της απαντήσεως αυτής.

“Συναισθάνομαι πλήρως την ευθύνην ην φέρω και παρακαλώ εις το εξής να μη μοι υπομιμήσκητε τούτο δι’ οιανδήποτε υπόθεσιν. Εάν ώφειλον ή ου να παραδεχθώ την παράδοσιν της Θεσσαλονίκης ήμην ο μόνος αρμόδιος να κρίνω ευρισκόμενος επί τόπου και επιβάλλων τους όρους. Απόδειξις δε το επιτευχθέν αποτέλεσμα.

Κωνσταντίνος”.

Το πρωί της ίδιας ημέρας, 27 Οκτωβρίου, οι αντιπρόσωποι του Έλληνα Αρχιστράτηγου στη Θεσσαλονίκη υπέγραψαν με τον Αρχηγό του Τουρκικού Στρατού συμπληρωματικό πρωτόκολλο, με το οποίο ρυθμίζονταν διάφορες λεπτομέρειες που αφορούσαν την παράδοση του Τουρκικού Στρατού και την κατάληψη της Θεσσαλονίκης. [...] Τις μεσημβρινές ώρες ει-

σήλθε στη Θεσσαλονίκη το Απόσπασμα Ευζώνων με τμήμα Ιππικού και κατευθύνθηκε στους εκεί στρατώνες».

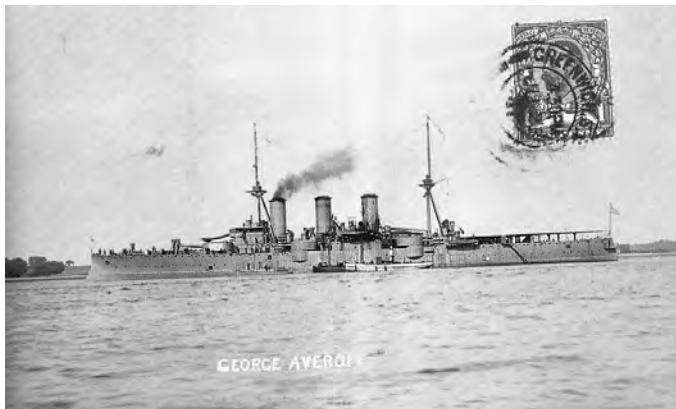
Επίτομη Ιστορία των Βαλκανικών Πολέμων 1912-1913, (ΓΕΣ/ΔΙΣ), Αθήνα 1987, σ. 62.

2. Η κοινή στάση Βενιζέλου – Κωνσταντίνου απέναντι στη Βουλγαρία λίγο πριν τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου

«Κωνσταντίνος προς Βενιζέλο: «Προσπαθήσατε να απομακρύνετε πάσαν μεσολάβησιν των Δυνάμεων. Δεν αποδέχομαι ανακωχήν άνευ καθορισμού επακριβώς προκαταρκτικών όρων της ειρήνης. Οι Βούλγαροι δεν επιδιώκουν παρά να κερδίσουν χρόνον διά να επανέλθουν. Η Βουλγαρία πρέπει να αναγνωρίση την ήτταν της προ παντός διαβήματος».

Βενιζέλος προς Γάλλο πρέσβη: «Λυπούμαι για το διάβημά σας. Αφού ώθησα την διαλλακτικότητά μου μέχρι σημείου ώστε να επιτρέψω εις τους Βουλγάρους να παρασκευάσουν άνέτως την επίθεσίν των, οφείλω τώρα να τους δώσω καιρόν όπως οργανωθούν εκ νέου. Διότι αυτό σημαίνει έναρξις των διαπραγματεύσεων άνευ προηγουμένης εξασφαλίσεως. Θα ήμην εγκληματίας αν το εδεχόμην».

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμ. ΙΔ΄, σ. 353.

Το θωρηκτό «Γεώργιος Αβέρωφ» σε καρτ ποστάλ της εποχής, Εθνικό ίδρυμα «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος»

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4.

Η Ελλάδα στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

1. Να γνωρίσουν τους συνασπισμούς που αντιπαράταχθηκαν κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και τη θέση της Ελλάδας σ' αυτόν.
2. Να αντιληφθούν την έννοια «Εθνικός Διχασμός».
3. Να μάθουν ποιοι υπήρξαν οι νικητές του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και ό-τι η Ελλάδα ήταν ανάμεσά τους.

Η Ελλάδα, ως μία από τις νικήτριες χώρες του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, είχε σημαντικά εδαφικά οφέλη με τις συνθήκες που υπογράφηκαν στο Νειγύ (1919) με τη Βουλγαρία και στις Σέβρες (1920) με την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Σε λιγότερο από μία δεκαετία τα σύνορα του ελληνικού κράτους μετατοπίστηκαν από τον Όλυμπο στη Μικρά Ασία. Όμως οι μετέπειτα εξελίξεις δεν ήταν ευνοϊκές. Μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή τόσο η περιοχή της Σμύρνης όσο και η Ανατολική Θράκη παραχωρήθηκαν στην Τουρκία.

Σχολιασμός πηγών και εικόνων

Πηγή 1. Το κίνημα της Εθνικής Άμυνας επέτρεψε την επιβολή της πολιτικής του Βενιζέλου και την είσοδο της Ελλάδας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο στο πλευρό των δυνάμεων της Αντάντ.

Πηγή 2. Ο λογοτέχνης Στρατής Μυριβήλης έλαβε μέρος στους εθνικούς αγώνες της εποχής του. Το παρατιθέμενο απόσπασμα από τη «Ζωή εν τάφω» αναφέρεται στο μέτωπο της Μακεδονίας κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Εικόνες 1-2. Οι κάρτες απεικονίζουν τη διαμόρφωση των αντίπαλων στρατιωτικών συνασπισμών στην Ευρώπη και τις εδαφικές επεκτάσεις της Ελλάδας ως συνέπεια της συμμετοχής της στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Κατά τη διάρκεια του πολέμου αυτού ο ελληνικός στρατός πολέμησε υπερασπιζόμενος το έδαφος της Μακεδονίας, απέναντι, κυρίως, στα βουλγαρικά στρατεύματα. Η κατάληψη της Ανατολικής Μακεδονίας από τους Βουλγάρους την

περίοδο 1916-1918 υπήρξε αιτία φοβερών δεινών για τους Έλληνες της περιοχής.

Εικόνα 3. Ο Βενιζέλος υποστήριξε σταθερά από την αρχή του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου πως η Ελλάδα έπρεπε να συνταχθεί στο πλευρό των δυνάμεων της Αντάντ (Αγγλία, Γαλλία, Ρωσία). Θεωρούσε τη νίκη της Αντάντ βέβαιη και πίστευε πως η σύμπραξη της Ελλάδας μαζί της θα μπορούσε να οδηγήσει στην επίτευξη της «Μεγάλης Ιδέας». Αντίθετα, ο βασιλιάς Κωνσταντίνος, που διαδέχθηκε το 1913 στο θρόνο τον πατέρα του Γεώργιο Α΄, πίστευε πως οι Γερμανοί θα κέρδιζαν τον πόλεμο κι έτσι τασσόταν υπέρ της ουδετερότητας της χώρας.

Εικόνα 4. Η εκτεταμένη χρήση για πρώτη φορά αποτελεσματικών και εύχρηστων πυροβόλων όπλων κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο επέβαλε τη διεξαγωγή των περισσότερων μαχών μέσα από χαρακώματα.

Εικόνα 5. Ολόκληρη η Ευρώπη ενεπλάκη τελικώς στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Κάθε χώρα επεδίωκε την εδαφική της προσαύξηση, ενώ για τις Μεγάλες Δυνάμεις το πιο σημαντικό διακύβευμα ήταν η τύχη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, στην κληρονομιά της οποίας απέβλεπαν.

Εικόνα 6. Οι συνθήκες που υπογράφηκαν στο τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, περιείχαν βαρύτατους όρους για τους ηττημένους. Έτσι, αμέσως μετά την υπογραφή τους οι ηττημένες χώρες άρχισαν να επιδιώκουν την αναθεώρησή τους, γεγονός που οδήγησε στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Επιπλέον πηγές και εικόνες

1. Εκτιμήσεις για τους εκτός των συνόρων του ελληνικού κράτους διαβιούντες Έλληνες, με βάση το Υπόμνημα των ελληνικών διεκδικήσεων που κατατέθηκε στις Μεγάλες Δυνάμεις μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο

«151.000 Έλληνες στη Β. Ήπειρο και την Αλβανία, 731.000 στη Θράκη και στην ευρύτερη περιφέρεια της Κωνσταντινουπόλεως, 43.600 στη Βουλγαρία, 1.694.000 στη Μικρά Ασία, 102.000 στα Δωδεκάνησα, 235.000 στην Κύπρο· και ακόμη, 150.000 στην Αίγυπτο και τη βόρεια Αφρική, 450.000 στην Αμερική, 450.000 στην νότια Ρωσία».

Κ. Σβολόπουλος, Η ελληνική εξωτερική πολιτική 1900-1945, Αθήνα 1997, σ. 143.

2. Ο Εθνικός Διχασμός. Αναφορά του Γάλλου στρατιωτικού ακολούθου στην Αθήνα (14 Ιανουαρίου 1916)

«Πίσω από το βασιλιά μια κυβέρνηση αποτελούμενη από ανόμοια στοιχεία, χωρίς κανένα συνολικό πρόγραμμα ούτε άλλο ιδεώδες παρά πώς θα διατηρηθεί από μέρα σε μέρα για να εξυπηρετήσει καλύτερα τα προσωπικά συμφέροντα. Ζηλεύονται μεταξύ τους, αλλά συνασπίζονται από ένα κοινό μίσος κατά του Βενιζέλου, που τους κάνει να υπακούουν τυφλά στο βασιλιά και το γερμανόφιλο κόμμα. [...] Εκτός των εχθρικών αυτών στοιχείων, η πλειονότητα τον ελληνικού έθνους είναι με το μέρος μας τόσο συναισθηματικά όσο και λόγω παραδόσεων [...]. Είναι καιρός αυτή η κατάσταση να πάρει τέλος. Δε βλέπω να φθάνουμε σ' ένα αποτέλεσμα με κανονικά μέσα. Μόνο μια απλή, γρήγορη και ριζική λύση υπάρχει [...]. Πρέπει η Συμμαχία να θέσει ένα δυνατό χέρι πάνω σ' όλη τη χώρα [...]. Μόνο η εμφάνιση του σόλου στην Αθήνα και μερικές μέρες έλλειψη ειδών διατροφής [...] θα επιτρέψουν να κυλίσει αυτή η επιχείρηση χωρίς επεισόδιο. Δε θα πρέπει να υπάρξει και δε θα υπάρξει, εάν κανείς ξέρει να το χειριστεί κατάλληλα, ούτε μια σταγόνα αίματος».

Χάρης Τσιρκινίδης, Επιπέλους τους ξεριζώσαμε... Η γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου, της Θράκης και της Μ. Ασίας μέσα από τα γαλλικά αρχεία, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 121.

Χάρτης που απεικονίζει το στρατιωτικό μέτωπο στη Μακεδονία κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, Αθήνα, Μουσείο «Ιστορική Μνήμη Ελευθερίου Βενιζέλου»

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5.

Η Μικρασιατική Εκστρατεία και η Καταστροφή

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

1. Να αντιληφθούν την αναγκαιότητα της Μικρασιατικής Εκστρατείας.
2. Να κατανοήσουν πώς επηρέασε η πολιτική αλλαγή του Νοέμβρη του 1920 τη Μικρασιατική Εκστρατεία.
3. Να αντιληφθούν ότι ο Κεμάλ δημιούργησε έναν εθνικιστικό ανταρτικό τουρκικό στρατό με στόχο τη διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και την εκδίωξη των Ελλήνων.
4. Να μάθουν για την καταστροφή του μικρασιατικού ελληνισμού και της πρωτεύουσάς του, της Σμύρνης, από τις κεμαλικές δυνάμεις.

Η Μικρασιατική Εκστρατεία απέτυχε για πολλούς λόγους. Πέρα από τα στρατηγικά σφάλματα, το οικονομικό πρόβλημα της χώρας και τη δικιόνια στο στράτευμα λόγω του Διχασμού, σημαντική παράμετρος υπήρξε και η αποτυχία στο διπλωματικό επίπεδο. Ενώ το 1919 όλες οι δυνάμεις της Αντάντ ήταν στο πλευρό της Ελλάδας, το 1922, με εξαίρεση την Αγγλία, οι υπόλοιπες είχαν συμμαχήσει με τον Κεμάλ. Αυτό οφειλόταν κυρίως στα οικονομικά συμφέροντα της Ιταλίας και της Γαλλίας, τα οποία εξυπηρετούνταν από τις αποικιακού τύπου συμφωνίες που τους παραχωρούσε ο Κεμάλ. Η ενέργεια των βασιλοφρόνων να επαναφέρουν τον βασιλιά Κωνσταντίνο στο θρόνο μετά τις εκλογές του 1920 έδωσε στις δύο χώρες το άλλοθι που χρειαζόνταν, προκειμένου να μεταβάλουν την πολιτική τους. Πρόβαλαν δηλαδή το επιχείρημα πως, εφόσον οι Έλληνες επιθυμούσαν για βασιλιά τους τον γερμανόφιλο Κωνσταντίνο, εκείνες πλέον δεν είχαν καμία συμμαχική υποχρέωση απέναντι στην Ελλάδα.

Καθοριστική ήταν επίσης και η μεταβολή της στάσης της Ρωσίας, μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση του 1917. Το κομμουνιστικό καθεστώς αντιμετώπιζε τον ελληνικό στρατό ως εχθρό, καθώς ο τελευταίος είχε λάβει μέρος στην εκστρατεία στην Ουκρανία, η οποία είχε οργανωθεί από τις χώρες της Αντάντ κατά του κομμουνιστικού καθεστώτος μετά τη λήξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου (1919).

Την καταστροφή στη Μικρά Ασία ακολούθησε ο διωγμός των Ελλήνων,

ο οποίος εντασσόταν στον ευρύτερο σχεδιασμό του Κεμάλ για μία «τουρκοποίηση» της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ή καλύτερα του τμήματος που θα απέμενε από αυτήν. Το σύνθημα «η Τουρκία στους Τούρκους» κυριάρχησε και έτσι υπήρξε μονόδρομος η εκδίωξη ή εξόντωση όσων δεν ήταν διατεθειμένοι να δηλώσουν Τούρκοι. Ήδη από τις αρχές του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου είχε εκπονηθεί ένα πρόγραμμα εθνικών εκκαθαρίσεων σε βάρος των υπολοίπων ισχυρών εθνοτήτων που διαβιούσαν στα όρια της αυτοκρατορίας. Αρμένιοι, Ασσύριοι, Έλληνες του Πόντου και άλλοι είχαν εξοντωθεί μαζικά, ενώ μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή σειρά είχε το κυρίαρχο ελληνικό στοιχείο στην υπόλοιπη Μικρά Ασία.

Σχολιασμός πηγών και εικόνων

Πηγή 1. Με το διάγγελμα αυτό ο Ελευθέριος Βενιζέλος εξέφρασε τη στάση της επίσημης ελληνικής ηγεσίας απέναντι στους Τούρκους της περιοχής Σμύρνης, η οποία περνούσε τότε σε ελληνική διοίκηση. Ο Βενιζέλος κάλεσε τους Έλληνες της Σμύρνης ν' απέχουν από τυχόν πράξεις αντεκδίκησης σε βάρος των Τούρκων.

Πηγή 2. Ο Τζορτζ Χόρτον υπήρξε ένας από τους πολλούς ξένους διπλωμάτες που κατέγραψαν τις τουρκικές βιαιότητες κατά την καταστροφή της Σμύρνης. Ο ίδιος βρισκόταν στη Σμύρνη ως διπλωμάτης των ΗΠΑ και έζησε εκ του σύνεγγυς τα γεγονότα. Από τη μαρτυρία του, που αποτελεί πρωτογενή πηγή, προκύπτει πως οι σφαγές στην πόλη δεν προήλθαν μόνο από άτακτους Τούρκους, αλλά και από το οργανωμένο ιππικό του Κεμάλ.

Εικόνα 1. Η άφιξη του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη έτυχε ενθουσιώδους υποδοχής από τους Έλληνες κατοίκους της περιοχής, καθώς η εγκατάστασή του στην πόλη θεωρήθηκε ως πρώτο βήμα για την ένωση με την Ελλάδα.

Εικόνες 2-3. Η προέλαση του ελληνικού στρατού στο εσωτερικό της Μικράς Ασίας κρίθηκε απαραίτητη, ώστε να διαλυθούν οι κεμαλικές δυνάμεις προτού προλάβουν να συγκροτηθούν σε τακτικό στρατό. Άλλωστε, πιεστική ήταν και η ανάγκη να προφυλαχθούν οι Έλληνες της ενδοχώρας αλλά και να προληφθεί η πλήρης μεταστροφή της διεθνούς διπλωματίας υπέρ του Μουσταφά Κεμάλ.

Εικόνα 4. Ο Μητροπολίτης Τραπεζούντας Χρυσάνθος πρωτοστάτησε στην προσπάθεια για ανεξαρτησία του Πόντου, στη διεθνή προβολή του ζητήματος και στη δημιουργία του ποντοαρμενικού κράτους.

Εικόνες 5-9. Η καταστροφή της Σμύρνης αποτέλεσε το αποκορύφωμα της Μικρασιατικής Καταστροφής. Αποτυπώθηκε με έντονο τρόπο στη συλλογική συνείδηση και προβλήθηκε σε πολλά πρωτοσέλιδα του ελληνικού Τύπου.

Επιπλέον πηγές και εικόνες

1. Τηλεγράφημα του Βενιζέλου προς τον επίτροπο της Κοινωνίας των Εθνών για τους πρόσφυγες (13 Οκτωβρίου 1922)

«Ο υπουργός των Εσωτερικών της κυβερνήσεως της Άγκυρας δήλωσε, πριν από 15 μέρες, ότι οι Τούρκοι έχουν αποφασίσει να μην ανεχθούν στο εξής την παρουσία των Ελλήνων στα οθωμανικά εδάφη· θα προτείνει λοιπόν στην προσεχή συνδιάσκεψη την υποχρεωτική προσφυγή στην ανταλλαγή των πληθυσμών, ελληνικού και τουρκικού. Η προσέγγιση του χειμώνα θα καταστήσει την επίλυση του προβλήματος της κατοικίας των προσφύγων δυσχερέστερη ακόμη και από εκείνη του ανεφοδιασμού τους. Λαμβάνω το θάρρος να σας παρακαλέσω επίμονα να προβήτε στη λήψη κάθε αναγκαίου μέτρου, προκειμένου να επιτευχθεί η έναρξη της μετακινήσεως των πληθυσμών πριν από την υπογραφή της ειρήνης».

Κ. Σβολόπουλος, Η ελληνική εξωτερική πολιτική 1900-1945, Αθήνα 1997, σσ. 175-176.

2. Τα αυστριακά αρχεία για την εξόντωση των Ελλήνων του Πόντου

«Κάνει εντύπωση στον ερευνητή των διπλωματικών αυτών εγγράφων (:των αυστριακών διπλωματικών αρχείων) η διαπίστωση ότι οι εξοντωτικές πορείες -τις λένε εκτοπισμούς για στρατιωτικούς λόγους- γίνονται στα χρόνια 1916-1917 και 1918 γύρω στα Χριστούγεννα, περνούν στον Γενάρη και στον Μάρτη κάποτε, αρκεί να έχει χιόνι ακόμη. Ενώ οι επιθέσεις των ανταρτών -αν αυτό είναι η αιτία των πορειών θανάτου- γίνονται κατά προτίμηση τους θερινούς μήνες, οι κυρώσεις και η αντεκδίκηση γίνεται τον χειμώνα με ένα ως δύο μέτρα χιόνι. Δηλαδή η γενοκτονία μπορεί να περιμένει, γίνεται κατά το μετεωρολογικό δελτίο, πρέπει να έχει πέσει πολύ χιόνι και βαρucheμωνιά. Επίσης σατανικός είναι και ο τρόπος της ανακρίνωσης ότι τα χωριά πρέπει να εκκενωθούν για στρατιωτικούς δήθεν λόγους. Οι κάτοικοι πρέπει να αφηνιδιασθούν, δεν πρέπει να το γνωρίζουν εγκαίρως για να ετοιμασθούν, να πάρουν τα ζεστά τους παλτά, χρήματα, τρόφιμα».

Π.Κ. Ευεπεκίδης, Γενοκτονία στον Εύξεινο Πόντο. Διπλωματικά έγγραφα από τη Βιέννη (1909-1918), Θεσσαλονίκη 1996, κά.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6. Ο Μεσοπόλεμος

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικό διδακτικό στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

1. Να μάθουν τους όρους της Συνθήκης της Λωζάννης (1923), που καθιέρωσε το νομικό πλαίσιο των σχέσεων ανάμεσα στην Τουρκία και την Ελλάδα.
2. Να αντιληφθούν τη σημασία του όρου πρόσφυγας και τη διαχείριση του προσφυγικού ζητήματος μετά το 1923.
3. Να κατανοήσουν τη σημασία του όρου Μεσοπόλεμος και την πολιτική αστάθεια που επικράτησε στην Ελλάδα εκείνη την περίοδο.
4. Να αντιληφθούν πως το δικτατορικό καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου ελάχιστες ομοιότητες είχε με το ναζιστικό κόμμα της Γερμανίας και το φασιστικό κόμμα της Ιταλίας.

Το σπουδαιότερο ζήτημα για την Ελλάδα μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή υπήρξε η αποκατάσταση των προσφύγων. Οι συνθήκες δεν ήταν ευνοϊκές, καθώς η οικονομική κατάσταση της χώρας ήταν άσχημη, ενώ ο αριθμός των προσφύγων ήταν για τα δεδομένα του ελληνικού κράτους τεράστιος. Εν τούτοις, μέσα σε μία δεκαετία το μεγαλύτερο μέρος των προσφύγων είχε αποκατασταθεί και εγκατασταθεί στα μικρά και κακοχτισμένα, τις περισσότερες φορές, προσφυγικά σπίτια. Σύμφωνα με τη Συνθήκη της Λωζάννης και το ιδιαίτερο πρωτόκολλο περί ανταλλαγής πληθυσμών, προβλεπόταν εκτίμηση των περιουσιών των προσφύγων και καταβολή αποζημίωσης γι' αυτές.

Από τις πολιτικές και στρατιωτικές εξελίξεις της περιόδου πρέπει να αναφερθεί η εκδήλωση, το Σεπτέμβριο του 1922, στρατιωτικού κινήματος υπό τον Νικόλαο Πλαστήρα. Οι κινηματίες αντέδρασαν με τον τρόπο αυτό στην ήττα στη Μικρά Ασία και υποχρέωσαν τον βασιλιά Κωνσταντίνο να αποχωρήσει από την Ελλάδα. Λίγο αργότερα παραπέμφθηκαν σε δίκη και εκτελέστηκαν, με την κατηγορία της εσχάτης προδοσίας, έξι ηγετικά στελέχη της βασιλικής παράταξης.

Σχολιασμός πηγών και εικόνων

Πηγή 1. Ο νομπελίστας ποιητής Γεώργιος Σεφέρης, ο οποίος μάλιστα υπήρξε και διπλωμάτης, τονίζει σε αυτό το κείμενό του μία από τις συνέπειες της Μικρασιατικής Καταστροφής: το γεγονός πως για πρώτη φορά από την ίδρυσή του το ελληνικό κράτος περιελάμβανε εντός των ορίων του τους περισσότερους Έλληνες. Μέχρι τότε, οι περισσότεροι ομογενείς διαβιούσαν εκτός των συνόρων του, κυρίως σε εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Πηγή 2. Στο άρθρο αυτό ο Ελευθέριος Βενιζέλος παραδέχεται πως το ελληνικό κράτος φέρει ευθύνη για τα δεινά των Μικρασιατών, ενώ παράλληλα δηλώνει πως θα καταβάλει κάθε προσπάθεια για την αποκατάστασή τους στην Ελλάδα και την πλήρη ένταξή τους στον παραγωγικό και κοινωνικό ιστό της χώρας.

Εικόνα 1. Οι Μικρασιάτες πρόσφυγες κατέφθασαν στην Ελλάδα με κάθε διαθέσιμο μέσο. Οι συνθήκες του ταξιδιού προς τη νέα πατρίδα ήταν συνήθως άθλιες και αρκετοί απεβίωσαν πριν φτάσουν στον προορισμό τους.

Εικόνα 2. Η άμεση και επιτακτική ανάγκη στέγασης ενός και πλέον εκατομμυρίου προσφύγων οδήγησε στην κατασκευή μικρών και πρόχειρων -τις περισσότερες φορές- κατοικιών, ορισμένες από τις οποίες σώζονται ακόμη στα αστικά κυρίως κέντρα όπου αποκαταστάθηκαν πρόσφυγες (π.χ. Νίκαια, Νέα Ιωνία).

Εικόνες 3-4. Οι πρόσφυγες κατά τους πρώτους μήνες εγκατάστασής τους τοποθετήθηκαν σε στρατόπεδα, γήπεδα, σχολεία, θέατρα ακόμη και προαύλια εκκλησιών, που επιτάχθηκαν γι' αυτόν τον σκοπό. Μεγάλο πρόβλημα ανέκυψε και με την ιατρική περίθαλψή τους, καθώς πολλοί ήταν εξασθενημένοι από τις κακουχίες και τις άσχημες συνθήκες υγιεινής.

Εικόνα 5. Ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου, πολιτικός και κοινωνιολόγος, θεωρείται ο «πατέρας της Δημοκρατίας» στην Ελλάδα. Το 1922 δημοσίευσε το κείμενό του «Δημοκρατικό Μανιφέστο», με το οποίο άσκησε κριτική στην κυβέρνηση για τους χειρισμούς της στο Μικρασιατικό Ζήτημα. Για το λόγο αυτό φυλακίστηκε από την βασιλική κυβέρνηση. Ίδρυσε το πολιτικό κόμμα «Δημοκρατική Ένωση». Ήταν ένθερμος υποστηρικτής της προσέγγισης και της συνεργασίας των βαλκανικών λαών μεταξύ τους.

Εικόνα 6. Ο Ιωάννης Μεταξάς ήταν στρατιωτικός και πολιτικός, ο οποίος πρωταγωνίστησε στις πολιτικές και στρατιωτικές εξελίξεις στην Ελλάδα το πρώ-

το μισό του 20^{ου} αιώνα. Είναι γνωστή η ανταπαράθεσή του με τον πρωθυπουργό Βενιζέλο για την σκοπιμότητα της Μικρασιατικής Εκστρατείας. Στη διάρκεια του Μεσοπολέμου ίδρυσε το κόμμα των Ελευθεροφρόνων. Τον Αύγουστο του 1936 εκμεταλλεύθηκε τη διαμάχη Βενιζελικών και Αντιβενιζελικών και επέβαλε δικτατορία.

Επιπλέον πηγές και εικόνες

1. Προεκλογική ομιλία του Ελευθέριου Βενιζέλου στη Θεσσαλονίκη, Ιούλιος 1928

«Αλλά μεγαλεπέραν ακόμη σημασίαν έχουν αι αρχαί υπό τας οποίας επηγγέλην εις τον ελληνικόν λαόν, κατά την προ 18 ετών έλευσίν μου εις τας Αθήνας, ότι θα ασκήσω πάντοτε την εξουσίαν. Αι αρχαί αύται είνε: Ότι γνώμων πάσης πολιτικής πράξεώς μου θα είνε το γενικό συμφέρον, ποτέ δε το συμφέρον των ατόμων, ουδέ καν το συμφέρον του κόμματος. Ότι πρώτιστον καθήκον πολιτικού ανδρός είνε να λέγη την αλήθειαν και αν αύτη είνε δυσάρεστος. Ότι η εφαρμογή των νόμων είνε άκαμπος και εις περίπτωσιν, καθ' ην πρόκειται να πληγούν ισχυροί ή φίλοι. Ότι εις την εξουσίαν αποβλέπω όχι ως εις σκοπόν, αλλά ως εις μέσον προς πραγματοποίησιν υψηλοτέρου σκοπού έτοιμος πάντοτε να απορρίψω αυτήν, εάν η διατήρησίς της μέλλει να εξαγορασθή διά της θυσίας του κυβερνητικού προγράμματος».

Ελευθερίου Βενιζέλου: Τα κείμενα, επιμέλεια Σ.Ι. Στεφάνου, τόμ. Γ', Αθήνα 1981, σ. 469.

2. «Οι εκλογές του Μαρτίου 1933 έφεραν το λαϊκό Κόμμα στην εξουσία μετά από 13 χρόνια αδιάλειπτης βενιζελικής διακυβέρνησης της χώρας. Η επίλυση παλιών διαφορών ανάμεσα στις δύο παρατάξεις μέσω των στρατιωτικών οπαδών τους ήταν ένα από τα συμπτώματα της μεγάλης κρίσης του φιλελεύθερου κοινοβουλευτισμού αλλά και του αστικού συστήματος γενικότερα. Το αποτυχημένο βενιζελικό κίνημα του Μαρτίου του 1935 για να ανατραπεί η Κυβέρνηση Τσαλδάρη και να προληφθεί η παλινόρθωση της Μοναρχίας επιτάχυνε ακριβώς τις εξελίξεις που θέλησε να αποτρέψει. Ο καταστολέας του κινήματος Γ. Κονδύλης μεθόδευσε με επιτυχία την κατάλυση του αβασίλευτου καθεστώτος και την επιστροφή του Γεωργίου στο θρόνο της Ελλάδας».

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος. Κοινωνία - Οικονομία - Πολιτική στην εποχή του, επιμέλεια Θ. Βερέμης - Γ. Γουλιμή, Αθήνα 1989, σ. 24.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7. Το Αλβανικό Έπος

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

1. Να μάθουν για τη σύμπραξη του Αδόλφου Χίτλερ με τον Μπενίτο Μουσολίνι (άξονας Ρώμης - Βερολίνου) και την ιδεολογική συγγένεια ναζισμού - φασισμού.
2. Να μάθουν για την ιταλική επίθεση στην Ελλάδα και το «ΟΧΙ» του Μεταξά εξ ονόματος του ελληνικού λαού.
3. Να κατανοήσουν τη θέση της Ελλάδας στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.
4. Να αντιληφθούν τη σημασία και τη σπουδαιότητα της νίκης της Ελλάδας επί της Ιταλίας όχι μόνο για τις δύο χώρες αλλά και ευρύτερα.

Τα σύννεφα του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου πύκνωσαν στην Ευρώπη ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του 1930, όταν μια σειρά από ναζιστικά και φασιστικά καθεστώτα ανέλαβαν τη διακυβέρνηση σε χώρες όπως η Γερμανία, η Ιταλία και η Ισπανία. Την ίδια στιγμή στα Βαλκάνια οι ζυμώσεις για τη διαμόρφωση σφαιρών επιρροής άρχισαν να πολλαπλασιάζονται. Η περιοχή άλλωστε αποτελούσε προνομιακό χώρο, όπου τα συμφέροντα των Μεγάλων Δυνάμεων τέμνονταν προκαλώντας έτσι αναπόφευκτες εντάσεις, συσπειρώσεις και αντισυσπειρώσεις. Η Ιταλία και η Μεγάλη Βρετανία ήταν οι δύο χώρες που ανταγωνίζονταν για τον έλεγχο της περιοχής και προσπαθούσαν με κάθε τρόπο να προωθήσουν τα ερείσματά τους. Από τις αρχές κιόλας του 1939 η διολίσθηση στον Μεγάλο Πόλεμο ήταν εμφανής και η εμπλοκή της Ελλάδας σ' αυτόν, παρά τις προσπάθειες του Μεταξά, αναπόδραστη.

Η Ελλάδα όχι μόνο δεν ήταν απροετοίμαστη αλλά είχε φροντίσει ήδη, έστω και καθυστερημένα, από τον Απρίλιο του 1939, όταν η Ιταλία κατέλαβε την Αλβανία, να αναθεωρήσει το αμυντικό της δόγμα που έως τότε βασιζόταν κυρίως στα οχυρωματικά έργα κατά μήκος των βορείων συνόρων της και να προετοιμασθεί για το ενδεχόμενο κερσαίας επίθεσης από την πλευρά της Ηπείρου. Έτσι, όταν τα χαράματα της 28^{ης} Οκτωβρίου 1940 ο Ιταλός Πρεσβευτής στην Αθήνα Εμμανουέλε Γκράτσι επέδωσε τελεσίγραφο στον Ιωάννη Μεταξά ζητώντας την παράδοση της χώρας, η Ελλάδα ήταν έτοιμη να αντισταθεί στους επίδοξους εισβολείς.

Σχολιασμός πηγών και εικόνων

Πηγή 1. Ο Διοικητής του Αποσπάσματος Πίνδου, Συνταγματάρχης Κωνσταντίνος Δαβάκης, προσπαθεί με την Ημερήσια αυτή Διαταγή του να εμπυκώσει τους στρατιώτες του αντλώντας τα επιχειρήματά του από την ελληνική ιστορία.

Πηγή 2. Η έναρξη του Ελληνοϊταλικού Πολέμου έγινε δεκτή με πολύ ενθουσιασμό από τον ελληνικό λαό. Αυθόρμητα, όλοι έσπευδαν να πολεμήσουν, γνωρίζοντας το δίκαιο της πατρίδας και έχοντας βαθειά τη συναίσθηση πως θα αγωνίζονταν «υπέρ βωμών και εστιών».

Πηγή 3. Στις ημερολογιακές αυτές σημειώσεις διαφαίνεται η ανθρώπινη πλευρά των μαχών, όπου οι Έλληνες στρατιώτες συνομιλούν με Ιταλούς αιχμαλώτους και παρά την καχυποψία που κυριαρχεί, εμφανίζονται στοιχεία ανθρωπιάς.

Εικόνα 1. Ο ενθουσιασμός περίσσευε στις 28 Οκτωβρίου 1940, καθώς οι Έλληνες με πνεύμα σύμπνοιας ετοιμαζόταν να ανακόψουν την ιταλική επεκτατικότητα και να θέσουν τέλος στις ιταλικές προκλήσεις, με σοβαρότερη τον τορπιλισμό του ελληνικού καταδρομικού «Έλλη».

Εικόνες 2-3. Σύσσωμος ο ελληνικός λαός στήριξε τους Έλληνες στρατιώτες στον άνισο αγώνα που έδωσαν στα χιονισμένα βουνά της Πίνδου. Η αποφασιστικότητα του ελληνικού στρατεύματος υπερίσχυσε των αριθμητικών δεδομένων, οδηγώντας σε επικράτηση.

Εικόνα 4. Η στολή του τσολιά και το θρυλικό σύνθημα «ΑΕΡΑ» διαδόθηκαν σε όλο τον κόσμο και καθιερώθηκαν έκτοτε ως στοιχεία της ελληνικής αντίστασης απέναντι στο φασισμό.

Εικόνα 5. Η αντίσταση των Ελλήνων απέναντι στις δυνάμεις του Άξονα συγκρίνεται με την αντίσταση των προγόνων τους στις Θερμοπύλες απέναντι στους Πέρσες (480 π.Χ.) στο συγκινησιακά φορτισμένο αυτό σκίτσο, που δημιουργήθηκε από Βρετανούς.

Επιπλέον πηγές και εικόνες

1. Η αφήγηση του Ιταλού πρέσβη για το ΟΧΙ του Μεταξά

«Την καθορισμένη ώρα, δέκα περίπου λεπτά πριν από τις 3, ο Στρατιωτικός Ακόλουθος, ο διερμηνέας και εγώ φθάσαμε στην καγκελλόπορτα της

μικρής βίλλας, όπου έμενε ο Πρωθυπουργός. Ο de Santo είπε στον φρουρό να ειδοποιήσει τον Πρωθυπουργό ότι ο Πρέσβυς της Ιταλίας επιθυμούσε να γίνει δεκτός για μία άκρως επείγουσα ανακοίνωση. Ο φρουρός άρχισε να κτυπά ένα ηλεκτρικό κουδούνι που επικοινωνούσε με το εσωτερικό του σπιτιού, αλλά το υπηρετικό προσωπικό κοιμόταν. Περιμέναμε για μερικά ατέλειωτα λεπτά μπροστά στην καγκελλόπορτα. Μεσ στην βαθεία σιωπή της νύχτας ακουγόταν το γαύγισμα ενός σκύλου.

Επί τέλους το κουδούνισμα ξύπνησε τον ίδιο τον Μεταξά, ο οποίος έκαμε την εμφάνισή του σε μία μικρή πόρτα υπηρεσίας και, αναγνωρίζοντάς με, διέταξε τον φρουρό να με αφήσει να περάσω. Οι δύο συνοδοί μου έμειναν στον δρόμο περιμένοντάς με, έξω από την καγκελλόπορτα. [...] Μόλις καθίσαμε του είπα ότι η Κυβέρνησή μου μού είχε αναθέσει να του κάμω μία άκρως επείγουσα ανακοίνωση και χωρίς άλλα λόγια του έδωσα το κείμενο. Ο Μεταξάς άρχισε να το διαβάζει. Τα χέρια που κρατούσαν το χαρτί έτρεμαν ελαφρά και μέσα από τα γυαλιά έβλεπα τα μάτια να βουρκώνουν, όπως συνήθιζε όταν ήταν συγκινημένος. Όταν τελείωσε την ανάγνωση, με κοίταξε κατά πρόσωπο και μου είπε με φωνή λυπημένη αλλά σταθερή:

- Λοιπόν, έχουμε πόλεμο».

Εμανουέλε Γκράτσι, Η αρχή του τέλους (η επιχείρηση κατά της Ελλάδος), μετάφραση: Χρυσώ Γκίκα, Εστία, Αθήνα 1980, σσ. 284-285.

2. Το πρώτο ελληνικό πολεμικό ανακοινωθέν στις 28 Οκτωβρίου 1940

«Αι παλικάϊ στρατιωτικαί δυνάμεις προσβάλλουν από της 5.30 σήμερον τα ημέτερα τμήματα προκαλύψεως της ελληνοαλβανικής μεθορίου. Αι ημέτεραι δυνάμεις αμύνονται του πατρίου εδάφους».

3. Άσμα ηρωικό και πένθιμο για τον χαμένο ανθυπολοχαγό της Αλβανίας

Ήταν γενναίο παιδί
Με τα θαμπόχρυσα κουμπιά και το πιστόλι του
Με τον αέρα του άντρα στην περπατησιά
Και με το κράνος του, γυαλιστερό σημάδι
(Φτάσανε τόσο εύκολα μες στο μυαλό
Που δεν εγνώρισε κακό ποτέ του)
Με τους στρατιώτες του ζερβά δεξιά
Και την εκδίκηση της αδικίας μπροστά του
– Φωτιά στην άνομη φωτιά

Με το αίμα πάνω από τα φρύδια
Τα βουνά της Αλβανίας βροντήξανε
Ύστερα λιώσαν χιόνι να ξεπλύνουν
Το κορμί του, σιωπηλό ναυάγιο της αυγής
Και το στόμα του, μικρό πουλί ακελάηδιστο
Και τα χέρια του, ανοιχτές πλατείες της ερημίας
Βρόντηξαν τα βουνά της Αλβανίας
Δεν έκλαψαν
Γιατί να κλάψουν;
Ήταν γενναίο παιδί!

Οδυσσέας Ελύτης, Ποίηση,

Ίκαρος 2002

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8.**Η γερμανική επίθεση και ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος**

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ**Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:**

Οι μαθητές επιδιώκεται:

1. Να αντιληφθούν τη σημασία που είχε για τις δυνάμεις του Άξονα η κατάληψη της Ελλάδας.
2. Να μάθουν για τη γερμανική εισβολή και την κατάκτηση ολόκληρης της χώρας.

Μετά την αποτυχία των Ιταλών να καταλάβουν την Ελλάδα, αποφασίσθηκε η κάθοδος των Γερμανών στα Βαλκάνια προκειμένου να τα καθυποτάξουν. Η επιχείρηση για την κατάληψη της Ελλάδας κρίθηκε απαραίτητη, καθώς έτσι θα καλύπτονταν τα νώτα του γερμανικού στρατού από ενδεχόμενη επίθεση των συμμαχικών δυνάμεων που βρίσκονταν στη Βόρεια Αφρική. Η επιχείρηση όμως εναντίον της Ελλάδας ανάγκασε τον Χίτλερ να καθυστερήσει την επίθεση κατά της Ρωσίας, με αποτέλεσμα ο βαρύτατος χειμώνας του 1941-1942 να βρει τα γερμανικά στρατεύματα στο δρόμο προς τη Μόσχα. Ο παγετός, σε συνδυασμό με την τακτική της «καμένης γης» που εφάρμοσαν οι Ρώσοι, αποδεκάτισε τον γερμανικό στρατό πριν τη ρωσική αντεπίθεση.

Σχολιασμός πηγών και εικόνων

Πηγή 1. Το κείμενο αυτό γραμμένο από τον Γάλλο Α. Καμύ, έναν από τους κορυφαίους φιλοσόφους και λογοτέχνες του 20^{ού} αιώνα, αποτελεί εγκώμιο για την Ελλάδα. Εξυμνείται το ηρωικό ιδεώδες του ελληνισμού και ο συνυφασμένος με αυτό πόθος για ελευθερία.

Πηγή 2. Οι Αθηναίοι, όπως σημειώνει η παρατιθέμενη πηγή, αδυνατούσαν να συνειδητοποιήσουν την εισβολή των Γερμανών στην πόλη τους.

Εικόνα 1. Η γερμανική επίθεση δεν ήταν εύκολο να αντιμετωπιστεί με επιτυχία. Ο ελληνικός στρατός δεν επαρκούσε αριθμητικά για να καλύψει το σύνολο των βορείων συνόρων της χώρας, από τη Βόρεια Ήπειρο όπου πολεμούσε με τους Ιταλούς, ως τη Βουλγαρία από όπου εισέβαλαν οι Γερμανοί.

Εν τούτοις, οι Έλληνες στρατιώτες προέβαλαν σθεναρή αντίσταση στα οχυρά, προκαλώντας τον θαυμασμό των Γερμανών αντιπάλων τους.

Εικόνα 2. Η σφοδρότατη μάχη της Κρήτης κράτησε δέκα ημέρες. Το Μάιο του 1941 ειδικές δυνάμεις του γερμανικού στρατού έπεσαν στο νησί με αλεξίπτωτα και συγκρούστηκαν με συμμαχικά και ελληνικά στρατεύματα, που το υπεράσπιζαν. Η τελική επικράτηση των Γερμανών ήρθε με βαρύτατες απώλειες.

Εικόνα 3. Τον Απρίλιο του 1941 γερμανικές στρατιωτικές δυνάμεις κατέλαβαν την Αθήνα υψώνοντας τη γερμανική σημαία στον βράχο της Ακρόπολης.

Επιπλέον πηγές και εικόνες

1. Το τελευταίο μήνυμα του ελεύθερου Ραδιοφωνικού Σταθμού Αθηνών (27.4.1941)

«Εδώ ελεύθεροι ακόμα Αθήναι.

Έλληνες, οι Γερμανοί εισβολείς ευρίσκονται εις τα πρόθυρα των Αθηνών. Αδελφια. Κρατήστε καλά μέσα στην ψυχή σας το πνεύμα του μετώπου. Το πνεύμα των συνεχιζόντων παντού ακόμα ηρώων της Στρατιάς του '40-'41. Εδώ Ραδιοφωνικός Σταθμός Αθηνών.

Ο εισβολεύς εισέρχεται με όλας τας προφυλάξεις εις την έρημον πόλιν με τα κατάκλειστα σπίτια.

Έλληνες! Ψηλά τις καρδιές. Προσοχή, προσοχή.

Ο Ραδιοφωνικός Σταθμός Αθηνών ύστερα από λίγο δεν θα είναι Ελληνικός. Θα είναι Γερμανικός και θα μεταδίδη ψέμματα.

Έλληνες μην τον ακούτε.

Ο πόλεμός μας συνεχίζεται και θα συνεχισθή μέχρι της τελικής νίκης!

Ζήτω το Έθνος των Ελλήνων!!».

2. Οι βρετανικοί έπαινοι για την ελληνική συμβολή στη συντριβή του Άξονα

«Άσχετα προς ό,τι θα πουν οι ιστορικοί του μέλλοντος, εκείνο που εμείς μπορούμε να πούμε τώρα είναι ότι η Ελλάς πρώτη έδωσε αλησμόνητο μάθημα στον Μουσολίνι, ότι αυτή υπήρξε η αφορμή της εθνικής επαναστάσεως στη Γιουγκοσλαβία εναντίον του Άξονα, ότι αυτή, με τη μικρή βοήθεια που σταθήκαμε τότε ικανοί να της δώσουμε, κράτησε τους Γερμανούς στο ηπειρωτικό της έδαφος και στην Κρήτη επί έξι εβδομάδες, ότι αυτή α-

νέτρεψε τη χρονολογική σειρά όλων των σχεδίων του γερμανικού Επιτελείου και έτσι επέφερε ριζική μεταβολή στις εκστρατείες του και ίσως στην όλη πορεία του πολέμου. Εμείς οι Άγγλοι δε θα λησμονήσομε ποτέ την ανακούφιση και την παρηγορία που μας προσέφερε κατά τις αγωνιώδεις εκείνες στιγμές του πολέμου η τιμιότητα και η αξιοπρέπεια της στάσεως των Ελλήνων».

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμ. ΙΕ΄, σ. 457.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9.

Μία δεκαετία αγώνων και θυσιών για την ελευθερία (1941-1949)

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

1. Να αντιληφθούν πως η Ελλάδα γνώρισε κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο τριπλή κατοχή από Γερμανούς, Ιταλούς και Βούλγαρους.
2. Να μάθουν για τα δεινά που επέφερε στη χώρα η τριπλή Κατοχή και για την Εθνική Αντίσταση.
3. Να κατανοήσουν πόσο έβλαψε την Ελλάδα ο Εμφύλιος Πόλεμος (1946-1949).

Η ηρωική αντίσταση των Ελλήνων συνεχίστηκε και απέναντι στους Γερμανούς. Όταν οι κατά πολύ υπέρτερες γερμανικές δυνάμεις υπερίσχυσαν, ο ελληνικός λαός αρνήθηκε την υποδούλωση στον κατακτητή και πάλεψε λυσσαλέα για να απελευθερωθεί. Η αντίσταση των Ελλήνων υπήρξε καθολική και το μεγαλύτερο επίτευγμά της στάθηκε η ανατίναξη της γέφυρας του Γοργοπόταμου, ενέργεια που πραγματοποιήθηκε με τη σύμπραξη των δύο μεγαλύτερων αντιστασιακών οργανώσεων, του ΕΛΑΣ και του ΕΔΕΣ, και προκάλεσε σοβαρά προβλήματα στον ανεφοδιασμό των γερμανικών δυνάμεων που μάχονταν στη Βόρεια Αφρική.

Τα γερμανικά αντίποινα για τις αντιστασιακές ενέργειες των Ελλήνων υπήρξαν φρικώδη. Πόλεις καταστράφηκαν ολοσχερώς, ενώ σε άλλες εξοττώθηκε ολόκληρος ο πληθυσμός τους (π.χ. Καλάβρυτα, Δίσιτομο, Κάνδαρος, Κλεισούρα). Πέρα από τα θύματα από τον πόλεμο και τα γερμανικά αντίποινα, ο αριθμός των Ελλήνων που πέθαναν κατά τη διάρκεια της τριπλής γερμανικής, παλικής και βουλγαρικής κατοχής αυξήθηκε κατά πολύ από την πείνα που θέρισε τον αστικό κυρίως πληθυσμό. Έτσι η Ελλάδα, αναλογικά με τον πληθυσμό της, συγκαταλέγεται στις χώρες με τον υψηλότερο αριθμό θυμάτων κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.

Από την άνοιξη του 1944 εντατικοποιήθηκαν οι διεργασίες για τον σχηματισμό κυβέρνησης, η οποία θα αντιπροσώπευε όλες τις πολιτικές δυνάμεις της Ελλάδας. Ωστόσο, τον Δεκέμβριο του 1944 ξέσπασαν συγκρούσεις στην

Αθήνα ανάμεσα σε φιλοκυβερνητικές δυνάμεις και το Ε.Α.Μ./Ε.Λ.Α.Σ. Τα δραματικά εκείνα γεγονότα επιτάχυναν την πορεία προς τον Εμφύλιο Πόλεμο.

Σχολιασμός πηγών και εικόνων

Πηγή 1. Η κηδεΐα του ποιητή Κωστή Παλαμά, που απεβίωσε στη διάρκεια της Κατοχής, εξελίχθηκε σε πραγματική αντικατοχική διαδήλωση. Σύσσωμος ο πνευματικός κόσμος και πλήθος λαού αποχαιρέτησαν τον σπουδαίο Έλληνα ψάλλοντας τον εθνικό ύμνο και διατρανώνοντας την αντίθεση τους στους κατακτητές.

Πηγή 2. Ο λόγος του πρώτου μετακατοχικού πρωθυπουργού Γεωργίου Παπανδρέου υπενθύμιζε στον ελληνικό λαό την καθολικότητα της αντίστασής του και τη συμβολή της στην απελευθέρωση. Παράλληλα, χαρακτήριζε την Ελλάδα πατρίδα της Ελευθερίας.

Πηγή 3. Οι Γερμανοί προέβησαν σε σκληρά αντίποινα για τις αντιστασιακές ενέργειες στην Ελλάδα. Ολόκληρα χωριά, όπως τα Καλάβρυτα, το Δίστομο, οι Πύργοι και το Μεσόβουνο καταστράφηκαν ενώ χιλιάδες υπήρξαν και οι εκτελεσθέντες.

Εικόνα 1. Οι διαδηλώσεις κατά των κατακτητών είχαν αρχικά ως εφελτήριο ορισμένα ιδιαίτερα γεγονότα, όπως την εθνική επέτειο της 25^{ης} Μαρτίου, την κηδεΐα του Παλαμά κ.ά. Ωστόσο, στο τελευταίο διάστημα της Κατοχής πυκνώσαν και έγιναν πιο δυναμικές.

Εικόνα 2. Η ανατίναξη της γέφυρας του Γοργοποτάμου, ως αποτέλεσμα της συνεργασίας του Ε.Λ.Α.Σ. με τον Ε.Δ.Ε.Σ., υπήρξε κατά γενική ομολογία η σπουδαιότερη δολιοφθορά στην κατεχόμενη από τους Γερμανούς Ευρώπη. Η καταστροφή της γέφυρας απέκοψε για αρκετό χρονικό διάστημα μία από τις βασικές γραμμές εφοδιασμού (μέσω Πειραιά) των γερμανικών στρατιωτικών δυνάμεων που μάχονταν στη Βόρεια Αφρική, συμβάλλοντας στην ήττα τους από τις συμμαχικές δυνάμεις.

Εικόνα 3. Βλέπε Πηγή 3.

Εικόνα 4. Η κηδεΐα του Κωστή Παλαμά, τον χειμώνα του 1943, εξελίχθηκε σε διαδήλωση εναντίον των κατακτητών.

Εικόνα 5. Ιδιαίτερα τον πρώτο χειμώνα της Κατοχής (1941-1942) η πείνα προκάλεσε χιλιάδες θύματα ανάμεσα στους κατοίκους των μεγάλων πόλεων

και ιδιαίτερα της Αθήνας. Για την αποφυγή εξεγέρσεων, οι κατοχικές δυνάμεις αναγκάστηκαν να θεσπίσουν τα συσσίτια.

Εικόνα 6. Τα Δωδεκάνησα παραχωρήθηκαν από την Ιταλία στην Ελλάδα το 1947, ως ανταμοιβή για τη συμμετοχή της στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο στο πλευρό των νικητών. Αποτελούν την τελευταία εδαφική περιοχή που ενσωματώθηκε στον εθνικό κορμό.

Εικόνα 7. Στο συγκεκριμένο σκίτσο η Επανάσταση του 1821 συνδυάζεται με την αντίσταση των Ελλήνων κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Και στις δύο περιπτώσεις οι Έλληνες πολέμησαν εναντίον πανίσχυρων κρατών που φάνταζε αδύνατον να τα νικήσουν, πετυχαίνοντας την απελευθέρωσή τους.

Επιπλέον πηγές και εικόνες

1. Η σημασία της ανατίναξης της γέφυρας του Γοργοποτάμου

«Η επιχείρηση κατά της γέφυρας του Γοργοποτάμου (1942), σύμφωνα με τον ίδιο τον Τσώρτσιλ, μπορεί να θεωρηθεί σα μακρινό προοίμιο της μάχης του Ελ Αλαμίν, γιατί κόβει το δρόμο εφοδιασμού των στρατευμάτων του Ρόμμελ μέσω της Ελλάδας. Τα σαμποτάζ εντείνονται, οι συγκοινωνίες παρεμποδίζονται σοβαρά [...]. Ο αντάρτικος πόλεμος, απλωμένος σ' όλη την ηπειρωτική Ελλάδα και στα περισσότερα νησιά, ακινητοποιεί στην Ελλάδα τρεις γερμανικές μεραρχίες και τέσσερις παλικές, που προσπαθούν μάταια να καταπνίξουν το αντάρτικο κίνημα».

Ν. Σβορώνος, Επισκόπηση Νεοελληνικής Ιστορίας, Αθήνα 1985, σ. 139.

2. Το Μακεδονικό κατά την περίοδο 1941 - 1949

«Με βάση όσα εκτέθηκαν πιο πάνω, καθώς και όσα σχετικά είναι γνωστά, μπορεί να υποστηριχθεί ότι, α') η στάση της Γιουγκοσλαβίας απέναντι στην Ελλάδα προκαλούσε περισσότερες ανησυχίες στην Ελληνική Κυβέρνηση και δημιουργούσε περισσότερες ελπίδες στρατιωτικής επεμβάσεως στην Ελλάδα, σε πολλούς ηγέτες του ΚΚΕ, απ' όσες επέτρεπε η ψυχραιμία ανάλυση των δεδομένων της διεθνούς καταστάσεως· β') το ΚΚΕ, μολονότι δεχόταν ήδη κάθε είδους βοήθεια από τη Γιουγκοσλαβία και υπολόγιζε σε ακόμη μεγαλύτερη βοήθεια από τη χώρα αυτή, δεν αποδεχόταν τις γιουγκοσλαβικές θέσεις στο Μακεδονικό· γ') η ηγεσία του ΚΚΕ θεωρούσε τους Σλαβομακεδόνες “εθνική μειονότητα” της Ελλάδος, αλλά αναπόσπαστη από τη χώρα, και ταυτόχρονα ζωτικό κρίκο που συνέδεε το κομ-

μουνιστικό επαναστατικό κίνημα της Ελλάδος με το αντίστοιχο κίνημα της Γιουγκοσλαβίας και υπολογίσιμο επαναστατικό παράγοντα για το ενδεχόμενο ανοιχτής επανάστασης για την ανατροπή τον αστικού καθεστώτος της χώρας».

Ιωάννης Σ. Κολιόπουλος, *Λεπασία Φρονημάτων: Το Μακεδονικό Ζήτημα κατά την Κατοχή και τον Εμφύλιο Πόλεμο (1945-1949) στη Δυτική Μακεδονία*, τόμ. Β΄, Θεσσαλονίκη 1995, σ. 148.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10.

Η μεταπολεμική ανασυγκρότηση της Ελλάδας (1950-1974)

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

1. Να αντιληφθούν τα προβλήματα που σώρευσαν στη χώρα η Κατοχή και ο Εμφύλιος Πόλεμος.
2. Να κατανοήσουν το ιστορικό πλαίσιο της ένταξης της Ελλάδας στο Βορειοατλαντικό Σύμφωνο (NATO).
3. Να μάθουν για τις διώξεις των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης τον Σεπτέμβριο του 1955.
4. Να μάθουν για τη δικτατορία του 1967 και τις αρνητικές επιπτώσεις της στη χώρα.

Σύμφωνα με τη Συνθήκη της Λωζάννης, οι περίπου 100.000 Έλληνες της Κωνσταντινούπολης, της Ίμβρου και της Τενέδου έπρεπε να παραμείνουν στις εστίες τους και το τουρκικό κράτος όφειλε να σεβαστεί τα δικαιώματά τους, όπως αντίστοιχα προβλεπόταν και για τους Μουσουλμάνους της Δυτικής Θράκης. Ωστόσο το τουρκικό κράτος ακολούθησε μία πολιτική, η οποία εξάλειψε σχεδόν την ελληνική μειονότητα της Κωνσταντινούπολης, η οποία σήμερα δεν αριθμεί περισσότερους από 3.000 Έλληνες. Η σημαντικότερη επιχείρηση εκφοβισμού και εκδίωξης των Ελλήνων από την Κωνσταντινούπολη έγινε τον Σεπτέμβριο του 1955 (Σεπτεμβριανά), όταν μέσα σε μία νύχτα καταστράφηκαν 2.000 ελληνικά μαγαζιά, σπίτια και εκκλησίες ενώ σημειώθηκαν βιαιοπραγίες σε βάρος των Ελλήνων.

Σχολιασμός πηγών και εικόνων

Πηγή 1. Ο Γιώργος Σεφέρης στη δήλωσή του εξέφρασε με τρόπο λιτό και περιεκτικό την ανησυχία του για την κατάληξη που θα είχε η δικτατορία της 21^{ης} Απριλίου του 1967. Ο λόγος του Σεφέρη αποδείχθηκε προφητικός, καθώς η κατάρρευση της δικτατορίας συνδέθηκε με τα γεγονότα του Πολυτεχνείου αλλά και την εισβολή τουρκικών δυνάμεων στην Κύπρο.

Πηγή 2. Τα ποιήματα του Γιάννη Ρίτσου έγιναν σύμβολο της αντίστασης και

του αγώνα απέναντι σε κάθε δυνάστη και φυσικά απέναντι στη δικτατορία. Η *Ρωμιοσύνη* του Ρίτσου είναι ένας ύμνος στη δύναμη του ελληνισμού και τη διαχρονική του συνέχεια. Είναι επίσης η «απάντηση» του ποιητή στο δικασμό του ελληνικού λαού την περίοδο του Εμφυλίου Πολέμου.

Εικόνα 1. Η πρώτη πρωθυπουργία του Κωνσταντίνου Καραμανλή συνοδεύτηκε από αλλαγές στην εξωτερική και την εσωτερική πολιτική της χώρας, επηρεάζοντας την κοινωνική πραγματικότητα της Ελλάδας.

Εικόνα 2. Ο Γεώργιος Παπανδρέου εξελέγη για δεύτερη φορά πρωθυπουργός το 1963, είκοσι περίπου χρόνια μετά την πρώτη πρωθυπουργία του.

Εικόνες 3-4. Ο Εμφύλιος Πόλεμος, η ανέχεια και οι δύσκολες συνθήκες ζωής στην ύπαιθρο οδήγησαν σε έξαρση των φαινομένων της αστυφιλίας και της μετανάστευσης.

Εικόνα 5. Η εξέγερση των φοιτητών την άνοιξη του 1973, με κορύφωση τα γεγονότα στο Πολυτεχνείο της Αθήνας, το Νοέμβριο του ίδιου χρόνου, αποτέλεσαν το ξέσπασμα της λαϊκής οργής κατά του δικτατορικού καθεστώτος.

Επιπλέον πηγές και εικόνες

1. Η ρήξη του βασιλιά Κωνσταντίνου με τον πρωθυπουργό Γεώργιο Παπανδρέου (1965). Η πρώτη επιστολή του βασιλιά προς τον πρωθυπουργό

«Εν Κερκύρα τη 8^η Ιουλίου 1965

Κύριε Πρωθυπουργέ,

Η τελευταία συνεργασία σας μετ' εμού εγένετο την 5^η Μαρτίου, την 29^η Απριλίου, μετά την ορκωμοσίαν των υπουργών συνωμιλήσαμεν επ' ολίγον ιδιαίτερος, την δε 7^η Μαΐου είχομεν την σύσκεψιν κατά την οποίαν συνεζητήθη αποκλειστικώς το Κυπριακόν. Έκτοτε δεν εζητήσατε να σας δεχθώ εις συνεργασίαν διά να με ενημερώσετε επί των γεννηθέντων τόσον σοβαρών και κρισίμων θεμάτων. Νομίζω ότι, όταν ο πρωθυπουργός απέχει εκ των συνεργασιών μετά του Βασιλέως, δεν λειτουργεί ομαλώς το Κράτος.

Ευρισκόμενος διά τους λόγους, ους καλώς γνωρίζετε, εις Κέρκυραν, αισθάνομαι ότι αποτελεί καθήκον μου να σας εκφράσω διά της παρούσης τας σκέψεις μου επί της καταστάσεως της Χώρας. Είναι αυτή ανώμαλος

και ανησυχπητική, καθιστώσα επείγουσαν, κατά την γνώμην μου, την λήψιν ριζικών και αδιαβλήτων από πάσης πλευράς μέτρων αποκαταστάσεως του σοβαρώς κλονισθέντος Κράτους δικαίου, εδραιώσεως της νομιμότητος και επαναφοράς του αισθήματος της ασφαλείας και της τάξεως. Ανώμαλος κατέστη η κατάσταση αφ' ης στιγμής εκ της Κεντρικής Υπηρεσίας Πληροφοριών, η οποία υπάγεται προσωπικώς εις υμάς και διοικείται υπό προσώπων της απολύτου εμπιστοσύνης σας, εξεπορεύθη η επαναστατική, συνωμοτική οργάνωσις εις τας Ενόπλους Δυνάμεις, μοναδικόν σκοπόν έχουσα την ανατροπήν του Συντάγματος της χώρας και την επιβολήν δικτατορίας ελεεινής μορφής, αποκρουστικής εις πάντα ελεύθερον άνθρωπον.

Αφ' ης μου διεμνύσατε το γεγονός της ανακαλύψεως της συνωμοσίας, σας συνεβούλευσα να ενεργήσετε αποτελεσματικώς προς πάσαν κατεύθυνσιν διά την πλήρη εξιχνίασιν της υποθέσεως και την ανακάλυψιν των ενόχων. Μετά λύπης μου διεπίστωσα ότι η ανταπόκρισίς σας εις το αυτονόητον αίτημά μου της απολύτου διαλευκάνσεως δεν υπήρξεν ικανοποιητική, καίτοι το αίτημα τούτο εναρμονίζεται προς το στοιχειώδες συμφέρον της Δημοκρατίας».

2. Η απάντηση του πρωθυπουργού Γεωργίου Παπανδρέου

«Μεγαλειότατε.

Με κατάπληξιν και βαθυτάτην οδύνην ανέγνωσα την χθεσινήν επιστολήν της Υμετέρας Μεγαλειότητος· είναι προφανές ότι αυτή αποτελεί έργον ολεθρίων συμβούλων. Και εύχομαι όπως μη αποβή μοιραία διά το Έθνος.

1. Επισημαίνετε ότι από της 7^{ης} Μαΐου δεν υπήρξε εκ μέρους μου αίτησις συνεργασίας. Τούτο οφείλεται εις το γεγονός ότι υφίστατο συνεχής συνεργασία της Υμετέρας Μεγαλειότητος μετά των Υπουργών Εξωτερικών και Εθνικής Αμύνης, ώστε να λαμβάνετε πλήρη γνώσιν των σχετικών ζητημάτων. Καθ' όσον με αφορά ανέμενον την λήξιν της Συνόδου της Βουλής, η οποία συνεχώς και απροόπως παρετείνετο, ίνα συνεργασθώ μετά της Υμετέρας Μεγαλειότητος επί της γενικής πολιτικής καταστάσεως. Εάν όμως κατ' αυτό το διάστημα είχατε κρίνει ότι επεβάλλετο η συνεργασία μας, θα ήτο δυνατόν, όπως συνέβη και άλλοτε, να με είχατε καλέσει. Εν τούτοις, και τώρα, οπότε εθεώρησα επείγουσαν την συνεργασίαν μας, αντί συναντήσεως μου απαντήσατε διά της επιστολής.

2. Ανέγνωσα με απορίαν την γνώμην Υμών ότι υφίσταται εις την Χώραν

“κατάστασις ανώμαλος και ανησυχητική, κλωνισμός του αισθήματος ασφαλείας και του κράτους δικαίου”. Ο Τύπος της Δεξιάς κατασκευάζει αυτήν την εικόνα. Συμβαίνει όμως εις την πραγματικότητα το αντίθετον. Υπάρχει πλήρης ηρεμία εις την Χώραν και λειτουργεί το Κράτος Δικαίου. Προσεφέραμεν εις τον Λαόν μας και Ελευθερίαν και Νομιμότητα και Τάξιν. Όσοι εκτροπαί εκ της νομιμότητος σημειωθούν, και είναι ελάχιστοι, κολάζονται από την Δικαιοσύνην. Και έχω απαγορεύσει αυστηρώς πάσαν οχλοκρατικήν εκδήλωσιν. [...]

10. Συμφώνως προς το Πολίτευμα της Βασιλευομένης Δημοκρατίας ο Βασιλεύς βασιλεύει και ο Λαός κυβερνά διά της νομίμου κυβερνήσεως. Εν τούτοις, από την τελευταίαν διπλήν άρνησιν Υμών συνάγεται ότι δεν συμφωνείτε με αυτήν την έννοιαν του Πολιτεύματος. [...]

Μετά βαθείας τιμής

Γ. ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ».

Σπ. Λιναρδάτος, *Από τον Εμφύλιο στη Χούντα*, τόμ. Ε΄, Αθήνα 1986, σσ. 206-213.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11. Το Κυπριακό ζήτημα

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικοί διδακτικοί στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

1. Να αντιληφθούν πώς προέκυψε η βρετανική κατοχή στην Κύπρο.
2. Να γνωρίσουν τη δράση της Ε.Ο.Κ.Α. και τη συμβολή της στο αίτημα της ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα.
3. Να κατανοήσουν τον αντίκτυπο του Κυπριακού ζητήματος στις ελληνοτουρκικές σχέσεις.
4. Να μάθουν για την εισβολή του τουρκικού στρατού στο βόρειο τμήμα του νησιού το 1974 (σχέδιο Απίλλας) και την έκτοτε κατοχή του 37% του κυπριακού εδάφους.
5. Να μάθουν για την ένταξη της Κύπρου στην Ευρωπαϊκή Ένωση το 2004.

Η Κύπρος δεν κατόρθωσε να ενωθεί με την Ελλάδα. Στη διάρκεια του 19^{ου} και το μεγαλύτερο μέρος του 20^{ου} αιώνα Τούρκοι και Βρετανοί είχαν υπό τον έλεγχό τους το νησί. Το 1960 η Κύπρος έγινε ανεξάρτητο κράτος. Ωστόσο το 1974, ενάντια σε κάθε έννοια δικαίου, η Τουρκία εισέβαλε στη Μεγαλόνησο. Από τότε κατέχει παράνομα ένα μεγάλο μέρος του νησιού. Την 1^η Μαΐου του 2004 η Δημοκρατία της Κύπρου εντάχθηκε επίσημα στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

Σχολιασμός πηγών και εικόνων

Πηγή 1. Στο παρατιθέμενο ψήφισμα του Ο.Η.Ε. αποδοκιμάζεται η τουρκική εισβολή στην Κύπρο και καλούνται οι τουρκικές στρατιωτικές δυνάμεις να αποχωρήσουν από το νησί. Επισημαίνεται επίσης ότι το συνταγματικό σύστημα της κυπριακής δημοκρατίας αφορά την ελληνοκυπριακή και την τουρκοκυπριακή κοινότητα. Το ψήφισμα καταλήγει με την ελπίδα καταβολής περαιτέρω προσπαθειών, στο πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών, ώστε να διασφαλισθεί το βασικό δικαίωμα της Δημοκρατίας της Κύπρου για ανεξαρτησία, κυριαρχία και εδαφική ακεραιότητα.

Πηγή 2. Στο παρατιθέμενο ποίημα εκφράζεται ο πόθος των Ελληνοκυπρίων

για ελευθερία από τη βρετανική κατοχή και ένωση του νησιού με την Ελλάδα.

Πηγή 3. Ο Ευαγόρας Παλληκαρίδης υπήρξε ένας από τους πρωταγωνιστές του αγώνα των Κυπρίων ενάντια στη βρετανική κατοχή. Αν και μαθητής, εγκατέλειψε τα θρανία και αφιέρωσε τη ζωή του στον εθνικό αγώνα. Απαγχονίστηκε από τους Άγγλους σε ηλικία 19 ετών.

Εικόνες 1-2. Ο Μιχάλης Καραολής και ο Ανδρέας Δημητρίου ήταν δύο από τους αγωνιστές του αντιαποικιακού αγώνα των Κυπρίων, που οδήγησε τελικά στην ανεξαρτησία του νησιού από τη Μεγάλη Βρετανία το 1960.

Εικόνες 3-4. Ο αρχιεπίσκοπος Μακάριος ηγήθηκε της Κυπριακής Δημοκρατίας από τη σύστασή της, το 1960, μέχρι την τουρκική εισβολή, το 1974.

Εικόνα 5. Ο Γρηγόρης Αυξεντίου ήταν υπαρχηγός της Ε.Ο.Κ.Α. Βρήκε μαρτυρικό θάνατο αγωνιζόμενος εναντίον των Άγγλων.

Εικόνες 6-7. Η τουρκική εισβολή στην Κύπρο οδήγησε στην κατοχή του 37% περίπου του κυπριακού εδάφους. Η εφαρμογή του σχεδίου Απίλλας προκάλεσε πληθώρα νεκρών, τραυματιών και αγνοουμένων ενώ ανάγκασε τους Ελληνοκύπριους των κατακτημένων περιοχών να απομακρυνθούν από τις εστίες τους.

Εικόνες 8. Το ζήτημα των αγνοουμένων παραμένει ακόμη και σήμερα το μεγαλύτερο ανθρωπιστικό πρόβλημα που προκάλεσε η τουρκική εισβολή στην Κύπρο. Η δυνατότητα εξέτασης του DNA, ως αποδεικτικού υλικού ταυτότητας, έχει βοηθήσει στην ταυτοποίηση λειψάνων που βρέθηκαν κατά καιρούς στην κυπριακή γη, κατεχόμενη και μη. Από τους 1.619 αγνοούμενους της ελληνοκυπριακής πλευράς η Διερευνητική Επιτροπή Αγνοουμένων (ΔΕΑ), που έχει συσταθεί από το 1981 και λειτουργεί υπό την αιγίδα των Ηνωμένων Εθνών με τριμελή διοίκηση (ένα μέλος από κάθε κοινότητα και ένα διορισμένο από τον Ο.Η.Ε.), δέχτηκε να ερευνήσει της 1.493 περιπτώσεις. 106 ταυτοποιήθηκαν μέσω DNA, ωστόσο 1.387 Ελλαδίτες και Κύπριοι πολίτες, στρατιώτες και γυναικόπαιδα παραμένουν αγνοούμενοι. Αγνοούμενοι υπάρχουν και στην τουρκοκυπριακή πλευρά, κάποιοι από την περίοδο προ της εισβολής και τις διακοινωνικές ταραχές του 1963-1964. Τουρκικές πηγές τους υπολογίζουν σε περισσότερα από 800 άτομα, ενώ 502 υποθέσεις δέχτηκε και ανέλαβε να ερευνήσει η Διερευνητική Επιτροπή Αγνοουμένων. Για 201 από αυτές δόθηκαν πληροφορίες και στοιχεία από την κυπριακή Κυβέρνηση.

Εικόνα 9. Η Κύπρος συνιστά σήμερα το μοναδικό κράτος-μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης που περισσότερο από το 1/3 του εδάφους του κατέχεται από μία τρίτη δύναμη (Τουρκία).

Εικόνες 10-11. Τα «Φυλακισμένα Μνήματα» αποτελούν διαχρονικό μνημείο του αγώνα των Κυπρίων και του πόθου τους για ένωση με την Ελλάδα.

Επιπλέον πηγές και εικόνες

1. Ψήφισμα της Παγκυπρίου Εθνοσυνελεύσεως (23 Ιουλίου 1954) υπέρ της ενώσεως της Κύπρου με την Ελλάδα

«Ημείς οι αιρετοί αντιπρόσωποι των πόλεων και χωριών της Νήσου Κύπρου, συνηγμένοι, σήμερον εικοστήν τρίτην Ιουλίου του έτους χίλια εννεακόσια πενήκοντα τέσσαρα, ημέραν Παρασκευήν και ώραν δεκάτην προμεσημβρινήν εν τω Καθεδρικό Ναώ του Αγίου Ιωάννου Θεολόγου Λευκωσίας, εις Παγκύπριον Εθνοσυνέλευσιν, υπό την Προεδρίαν του Μακαριωτάτου Αρχιεπισκόπου και Εθνάρχου κ. Μακαρίου, αφού ηκούσαμε τας εισηγήσεις τας γενομένας επί του Κυπριακού ζητήματος, ως τούτο διεμορφώθη μετά την επίμονον άρνησιν της Μ. Βρετανίας να ικανοποιήση το προς αυτοδιάθεσιν αίτημα του Κυπριακού Λαού

Ψηφίζομεν:

1. Διακηρύττομεν άπαξ έτι ενώπιον Θεού και ανθρώπων την αναλλοίωτον και σταθεράν ημών θέλησιν υπέρ ενώσεως μετά της Μητρος Ελλάδος, μεθ' ης συνδεόμεθα δι' αρρήκτων δεσμών αίματος, γλώσσης, θρησκείας, πολιτισμού, ηθών, εθίμων και παραδόσεων.
2. Καταγγέλλομεν την Βρετανικήν κατοχήν της Νήσου ως παντελώς ανεπιθύμητον και αντικειμένην προς τας περί ελευθερίας και αυτοδιαθέσεως θεμελιώδεις αρχάς του Χάρτου του Ατλαντικού, του Καταστατικού Χάρτου του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών και τας ιδίας Βρετανικής διακηρύξεις περί αυτοδιαθέσεως και ελευθερίας των λαών.
3. Διαδηλούμεν την σταθεράν ημών απόφασιν όπως συνεχίσωμεν εντόνως τον αγώνα μέχρι της αποκτήσεως της ελευθερίας, διά της μετά της μητρος Ελλάδος ενώσεως.
4. Διαμαρτυρούμεθα διά την πρόθεσιν μεταφοράς του Βρετανικού Στρατηγείου Μέσης Ανατολής εις Κύπρον και δηλούμεν ότι το Στρατηγείον τούτο θα ευρίσκεται εντός εχθρικού περιβάλλοντος εφ' όσον η Νήσος μας παραμένει υπό ξένην κυριαρχίαν.
5. Απευθύνομεν έκκλησιν προς τα ελεύθερα κράτη και τους φιλελευθέ-

ρους λαούς του κόσμου, όπως υποστηρίξωσι το περί αυτοδιαθέσεως αίτημα του Κυπριακού λαού.

6. Εκφράζομεν την πίστιν ημών, ότι τα Ηνωμένα Έθνη, σεβόμενα τας αρχάς και διακηρύξεις των, θα δικαιώσουν την περί ενώσεως της Κύπρου αξίωσιν, την οποίαν η Ελλάς θα προβάλη κατά την προσεχή Γενικήν Συνέλευσιν.
7. Αναθέτομεν εις την Α. Μακαριότητα όπως υπογράψη το παρόν ψήφισμα, διαβιβάση δε αντίγραφα τούτου προς την Ελληνικήν Κυβέρνησιν, την Βουλήν των Ελλήνων, τας Κυβερνήσεις της Μ. Βρετανίας και των Ηνωμένων Πολιτειών και τον Οργανισμόν Ηνωμένων Εθνών.
Εν Λευκωσία τη 23^η Ιουλίου 1954».

Κυρ. Καραμάνος, Κύπρος, Αθήνα 1954, σ. 104.

2. Απόσπασμα από την ομιλία του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου στον ιερό ναό της Παναγίας Φανερωμένης, στη Λευκωσία, στις 28 Αυγούστου 1954 (ο «όρκος της Φανερωμένης»)

«Στώμεν Καλώς. Ουδείς ας ορρωδήσῃ. Ουδείς ας προδώσῃ τας αρχάς και τας πεποιθήσεις του. Είμεθα Έλληνες και μετά των Ελλήνων επιθυμούμεν να ζήσωμεν.

Υπό τους ιερούς αυτούς θόλους ας δώσωμεν τον άγιον όρκον: θα παραμείνωμεν πιστοί έως θανάτου εις το εθνικόν αίτημα. Άνευ υποχωρήσεων! Άνευ παραχωρήσεων! Άνευ συμβιβασμών! Θα περιφρονήσωμεν την βίαν και την τυραννίαν. Με θάρρος θα υψώσωμεν το ηθικόν παράστημά μας, εν και μόνον επιδιώκοντες, εις εν και μόνον αποβλέποντες: την Ένωσιν και μόνον την Ένωσιν».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 12.

Η Ελλάδα και η ευρωπαϊκή της πορεία

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ειδικό διδακτικό στόχοι:

Οι μαθητές επιδιώκεται:

1. Να αντιληφθούν τον εκδημοκρατισμό της χώρας μετά τη δικτατορία.
2. Να αντιληφθούν τη θέση της Ελλάδας μέσα στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (Ε.Ο.Κ.) παλιότερα και την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ε.Ε.) σήμερα.

Η ένταξη της Ελλάδας στην Ε.Ο.Κ. το 1981 αποτέλεσε ίσως την κρισιμότερη μεταπολεμική επιλογή της. Από τότε η Ελλάδα συμμετέχει ενεργά στις ευρωπαϊκές υποθέσεις, με γνώμονα το σεβασμό των εθνικών ιδιαιτεροτήτων και την πίστη στις πανανθρώπινες αξίες της ελευθερίας, της δημοκρατίας και της ευνομούμενης πολιτείας.

Σχολιασμός πηγών και εικόνων

Πηγή 1. Η ένταξη της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (Ε.Ο.Κ.) το 1981 επηρέασε την οικονομική και δευτερευόντως τη διπλωματική θέση της χώρας.

Πηγή 2. Στους πρωταρχικούς στόχους της εξωτερικής πολιτικής του Κωνσταντίνου Καραμανλή ανήκε η προώθηση της ευρωπαϊκής πορείας της χώρας, καθώς ο Μακεδόνας πολιτικός ήταν ένθερμος υποστηρικτής της ιδέας της ευρωπαϊκής ενοποίησης.

Πηγή 3. Η αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης από την κυβέρνηση του Ανδρέα Παπανδρέου, εκτός από έμπρακτη απόδειξη ευγνωμοσύνης του ελληνικού κράτους σε εκείνους που αγωνίσθηκαν ενάντια στους κατακτητές την περίοδο 1940-1944, προσέθεσε συμβολικά στο πάνθεον της ελληνικής ιστορίας μία ακόμη λαμπρή σελίδα ηρωισμού και ψυχικού μεγαλείου.

Εικόνα 1. Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής διετέλεσε πρώτος πρωθυπουργός μετά τη Μεταπολίτευση. Πάγια θέση του υπήρξε το αναπόδραστο του ευρωπαϊκού προσανατολισμού της Ελλάδας. Υπήρξε ο ιδρυτής της Νέας Δημοκρατίας.

Εικόνα 2. Ο Ανδρέας Παπανδρέου, γιος του Γεωργίου Παπανδρέου, ήταν ο ιδρυτής του ΠΑΣΟΚ.

Εικόνα 3. Ο Κωνσταντίνος Μητσοτάκης διετέλεσε υπουργός στην κυβέρνηση του Γεωργίου Παπανδρέου (1964-1967) ενώ προσχώρησε αργότερα στη Νέα Δημοκρατία, της οποίας και κατέστη αρχηγός.

Εικόνα 4. Ο Κώστας Σημίτης διετέλεσε υπουργός στις κυβερνήσεις Παπανδρέου της δεκαετίας του 1980. Διαδέχθηκε τον Ανδρέα Παπανδρέου στην πρωθυπουργία και την ηγεσία του ΠΑΣΟΚ.

Εικόνα 5. Η οικουμενική κυβέρνηση σχηματίστηκε υπό τον Ξενοφώντα Ζολώτα το 1989.

Εικόνα 6. Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής μετά την αποχώρησή του από την προεδρία της Νέας Δημοκρατίας διετέλεσε και Πρόεδρος της Δημοκρατίας (1980-1985 καθώς και τη δεκαετία του 1990).

Εικόνες 7-9. Οι τρεις κορυφαίοι Έλληνες ποιητές του 20^{ου} αιώνα: Γιώργος Σεφέρης, Οδυσσέας Ελύτης και Γιάννης Ρίτσος. Το έργο τους έχει μεταφραστεί σε πολλές ξένες γλώσσες. Οι δύο πρώτοι, μάλιστα, έχουν βραβευθεί με το Νόμπελ Λογοτεχνίας (ο Σεφέρης το 1963 και ο Ελύτης το 1979).

Επιπλέον πηγές και εικόνες

1. Διάγγελμα του πρωθυπουργού Κωνσταντίνου Καραμανλή στις 25 Ιουλίου 1974, αμέσως μετά την ορκωμοσία του πρώτου κλιμακίου της Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας

«Ελληνίδες, Έλληνες, Αναλαμβάνω την ευθύνη της διακυβερνήσεως της χώρας υπό συνθήκας κρίσιμους και δι' αυτήν και δι' ολόκληρον τον Ελληνισμόν. Με στηρίζει όμως η πεποίθησις ότι και αι μεγαλύτεραι δυσχέρειαι ημπορούν να αντιμετωπισθούν με την επιστράτευσιν όλων των δυνάμεων και των αρετών του Έθνους.

Προς τούτο, απευθύνομαι προς όλους σας και ιδιαίτερα προς την νεολαίαν και τας Ενόπλους Δυνάμεις της χώρας, με πρωτοβουλία των οποίων ήνοιξεν ο δρόμος προς την ομαλότητα. Και σας ζητώ να εξαρθήτε εις το ύψος των περιστάσεων. Η ομόνοια, η σύμπνοια, η συναδέλφωσις λαού και στρατού, αποτελούν εθνικήν επιταγήν. Είναι επίσης αυτήν την ώραν εθνική επιταγή η σωφροσύνη, η ψυχραιμία, η συνειδητοποίησις των ευθυνών.

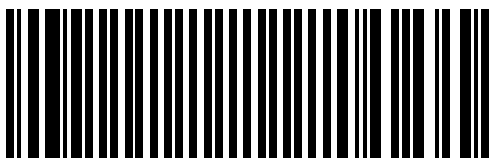
Η κυβέρνηση, ο σχηματισμός της οποίας ολοκληρώνεται αύριον, έχει πρώτον και υπέρτατον χρέος να αντιμετωπίση όλους τους εξωτερικούς κινδύνους που επεσωρεύθησαν από τα πρόσφατα, δραματικά γεγονότα. Την ώραν αυτήν η σκέψις μου στρέφεται πρωτίστως προς την δοκιμαζομένην Μεγαλόνησον, της οποίας την ανεξαρτησίαν και ακεραιότητα θα προασπίσωμεν δι' όλων μας των δυνάμεων με σταθερότητα και με πίστιν εις τας αρχάς του δικαίου και τας παραδόσεις της Ιστορίας μας. Εις την εθνικήν αυτήν αποστολήν θα αφιερώση η κυβέρνηση εις πρώτον στάδιον τας δυνάμεις της. Διά τούτο δεν έχει ούτε κομματικόν ούτε πολιτικόν χαρακτήρα. Έχει χαρακτήρα σαφώς εθνικόν».

Με απόφαση της Ελληνικής Κυβέρνησης τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου και του Λυκείου τυπώνονται από τον Οργανισμό Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν βιβλιόσημο προς απόδειξη της γνησιότητάς τους. Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δε φέρει βιβλιόσημο θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης διώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7 του Νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946, 108, Α').

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου.

Κωδικός Βιβλίου: 0-10-0184
ISBN 978-960-06-3200-2

(01) 000000 0 10 0184 6